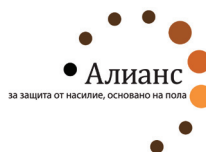

НАРЪЧНИК ЗА РАБОТА НА СЪДИИ С ЖЕНИ И ДЕЦА ЖЕРТВИ НА ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Настоящата публикация е част от проект „Стоп на полово базираното насилие срещу жени и деца в България“ – GBV-OUT, съфинансиран от програма „Права, равенство и гражданство“ на Европейския съюз. Отговорността за съдържанието на настоящата публикация е изцяло на авторите му и по никакъв начин не може да се смята, че отразява позицията на Европейската комисия или нейните агенции.

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

(cc) АЗНОП

Наръчникът е създаден по проект „Стоп на полово базираното насилие срещу жени и деца в България“ – GBV-OUT, съфинансиран от програма „Права, равенство и гражданство“ на Европейския съюз.

Отговорността за съдържанието на настоящата публикация е изцяло на авторите му и по никакъв начин не може да се смята, че отразява позицията на Европейската комисия или нейните агенции. Публикува се под лиценз Creative Commons Attribution – NonCommercial – NoDerivatives 4.0 International License (CC BY-NC-ND 4.0). Съгласно този лиценз имате право да копирате и възпроизвеждате настоящото произведение във всякакъв формат, при условие че: посочвате авторите на произведението; разпространявате го без комерсиална (стопанска) цел; и не сте правили изменения или добавки към оригиналния вид на произведението. За да се запознаете с лиценза, посетете <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

- © Албена Койчева, автор
- © Даниела Горбунова, автор
- © Д-р Фиона Морисън, автор
- © Златка Мачева, автор

ISBN - 978 - 619 - 92121-0-3

АВТОРИ

Албена Койчева е адвокат от 1996 г. със специализация в областта гражданското право, с богата практика по дела относно домашно насилие и защита на човешките права. Участвала е заедно с други експерти от организациите в АЗНОП в работните групи по изготвяне на проектозаконите за ЗЗДН и за ЗИД на ЗЗДН от 2009 г., както и в проекти по мониторинг на приложението на закона. Работила е като лектор в редица семинари и обучения, организирани от АЗНОП, по теми, свързани със защитата на правата и интересите на жени и деца, пострадали от насилие, насочени към представителите на съда, прокуратурата, полицията и социалните работници.

Даниела Горбунова е адвокат от Софийска адвокатска колегия с 27-годишна практика в областта на гражданското право, защита на жени и деца преживели насилие, с опит в защита на човешки права пред българските съдилища и Европейския съд по правата на човека в Страсбург, правно консултиране на жени-жертви на домашно насилие. Участник в работната група по разработването на ЗЗДН. Лектор в специализирани обучения, провеждани от АЗНОП, насочени към прилагане на законодателството в областта на правата на жените и домашното насилие с целеви групи съдии, прокурори, полицаи, социални работници. Адвокат Горбунова е участник в гражданско наблюдение на работата на съда по прилагане на ЗЗДН, както и в международен мониторинг за наблюдение на прилагането на законодателството по защита от домашно насилие в Молдова. Експерт в работна среща по въпросите на законодателството по домашното насилие в страните от Източна Европа и Централна Азия в Алма Ата, Казахстан.

Д-р Фиона Морисън е старши преподавател в Центъра за благополучие и защита на децата (Centre for Child Wellbeing and Protection) към Факултета за социални науки в Университета на Стърлинг. Работила е като изследовател и преподавател в Университета на Единбург, Шотландия както и като експерт в организацията „Помощ за жените в Шотландия“ (Scottish Women's Aid). Д-р Морисън е автор и съ-автор на редица публикации по теми като семейното право и домашното насилие, подкрепата за жени и бебета след случаи на домашно насилие, деца-живеещи в условия на домашно насилие и изследване на тяхното благосъстояние, оценка на въздействието на пандемията с КОВИД-19 върху случаите на домашно насилие върху деца и др.

Златка Мачева е управител на Фондация „Център отворена врата“ – член на АЗНОП. Тя е психолог - терапевт с практика в индивидуалното, фамилното и груповото консултиране на семейства и деца. Повече от 20 г. е управител на неправителствена организация за защита на правата на жени и деца, преживели насилие, с дългогодишна експертиза за разработване и управлението на програми за рехабилитация на жертви на домашно насилие и програма за извършители на домашно насилие както и практически опит в управление и разработване на социални услуги за помощ и подкрепа на лица и деца, претърпели домашно насилие в страната (в т.ч. кризисни центрове и консултативни центрове за лица и деца, преживели домашно насилие и трафик на хора). Участвала е в специализирани обучения на АЗНОП, насочени към подобряването на прилагането на ЗЗДН. Работи със системен подход и краткосрочна терапия, ориентирана към решения. Има практика като вещо лице към Софийски градски съд, където изготвя съдебно-психологични експертизи в случаи на семейства в процес на раздяла или случаи на домашно насилие.

СЪДЪРЖАНИЕ

I част	Основни понятия и митове.....	7
II част	Работа по случаи с деца, жертви на домашно насилие	25
III част	Критериите определени от международното право и практика за висшия интерес на детето – Европейски съд по правата на човека – поставяне центъра интереса на детето	53
IV част	Добри практики. Контакти с децата свидетели и жертви на домашно насилие в Шотландия	115
V част	Празнотите в българското законодателство в областта на борбата с насилието срещу жени и домашното насилие – основни изводи	130

І Част – Основни понятия и митове

НАСИЛИЕ СРЕЩУ ЖЕНИТЕ

Насилието срещу жените основано на пола, наричано още *gender-based violence* (джендър основано насилие) е социален феномен – това е акт на насилие заради техния пол, който може да доведе до физическо, сексуално или психологическо нараняване, включително заплахи, принуда или произволно лишаване от свобода, както в частния, така и в обществения живот¹.

Този вид насилие е нарушение на правата на човека и е следствие от дисбаланса на власт, между жените и мъжете, израз на дискриминация, принизяване и подчинение на жените в патриархалното общество. Насилието основано на пола може да се обясни като следствие от взаимодействието на социални, икономически, културни, политически и лични фактори.

Защитата на жените от насилие, основано на пола е част от международното обичайно право.

ДЖЕНДЪР

„Джендър“ е термин, утвърден и използван в международното право и практиката на ООН, в правото на Европейския

¹Определение основано на Платформата за действие от Четвъртата световна конференция за жените в Пекин 1995 г.

съюз и на Съвета на Европа², възприет и признат широко от международната общност с Пекинската платформа за действие от Световната конференция за жените в Пекин, 1995 г. Понятието е утвърдено в практиката, общите препоръки и всички документи и методи на работа на Комитета на ООН за премахване на дискриминацията по отношение на жените (CEDAW).

Терминът „джендър“ допълва понятието за биологичен пол. Двете понятия се тълкуват заедно и идват да покажат, че мъжете и жените са носители на определени от обществото роли, стереотипи и стигми, основаващи се именно на биологичните им характеристики, но които обуславят социални неравенства на жените и мъжете и се използват за обосноваване на приниждена и подчинена роля на жените спрямо мъжете.

ПОЛ И ДЖЕНДЪР

Пол (sex) – значението на думата е свързано с „половина“ – деление на жени и мъже. Терминът се отнася до биологичната даденост на човека и има връзка с репродукцията и ролите в репродукцията; с пола най-непосредствено са свързани представите за женственост и мъжественост, които са относими към физическите характеристики и с женски и мъжки биологични особености;

Джендър (на английски с тази дума се означават и „пол“ и „джендър“ в посочения по-долу смисъл) – с тази дума се определя съвкупността от социални и културни очаквания, представи, нагласи, мнения за предполагаемо присъщите роли на жените и мъжете в обществото и личния живот и за отношението към тях, само защото

²Конвенция № 210 на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие / открита за подписване и ратификация в Истанбул и оттам наричана Истанбулска конвенция/, подписана от РБългария през 2016 г. – чл.3, б. “в” – „джендър“ означава социално изградени роли, поведения, дейности и характеристики, които определено общество смята за подходящи за жените и за мъжете.

са жени или мъже; това е **заучено мислене, а не биологичната даденост.**

Има връзка с положението в обществото и определя права, възможности, предимства на мъжете или жените.

Ясното разграничаване на двете понятия „пол“ и „джендър“, както и разбирането на тяхната връзка, позволява да се опознаят и разберат правилно корените на неравенството между жените и мъжете. Смесването на тези понятия и изместването на общоприетото в международното право значение на термина „джендър“ с произволни, неясни и превратни тълкувания, както и отричането му по различни причини, влече отрицателни последици за правата и води до утвърждаване на неравенството между двата пола и прикрива същността на това неравенство, например, като положителна принадлежност към традиции и обичаи в обществото, които, видите ли, не бива да се поставят под въпрос и променят.

Стереотипите, основани на пола (обобщените стереотипизирани представи за жените и мъжете) и на социалните роли на жените и мъжете имат ясно изразен динамичен характер във времето. Те се изменят и преодоляват според обществената среда, в която съществуват. Такива примери са въвеждането на квотите за жени и мъже – например, в органите на управление, образователната система, преодоляването на разделението на професиите на „мъжки“ и „женски“.

Разграничаването или сближаването на ролите в обществото на жените и мъжете в бъдеще ще зависи от степента на насърчаване или ограничаване на равнопоставеността на жените и мъжете, от това дали ще се преодоляват или ще се запазват ограниченията за тях, дали ще се създават и развиват реални гаранции за равни възможности или пожеланията за равнопоставе-

ността ще останат само декларативни.

ДЕФИНИЦИЯ ЗА ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Точна и изчерпателна дефиниция за домашно насилие се съдържа в текста на Закона за защита от домашното насилие (ЗЗДН). По смисъла на този закон домашно насилие е *„всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпругеско съжителство”*.

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

Всяко семейство, засегнато от една или друга форма на домашно насилие, има специфична и строго индивидуална история, но съществуват и редици характерни особености, които могат да бъдат идентифицирани в повечето от случаите. Разгледано в исторически аспект, домашното насилие винаги се е свързвало с насилие на физически по-силния над физически по-слабия член от фамилията. Жените и децата съставляват основната уязвима група по отношение на домашното насилие и до днес. Все по-често се среща и насилие над възрастни хора от страна на техните деца, внуци или други роднини.

Съществен факт, който отличава тази от другите форми на насилие, е системността и продължителността му във времето. Семейства, в чиято история има един единствен акт на насилие, се отнасят към изключенията. Дългогодишният опит на специализирани граждански организации и професионалисти, оказващи подкрепа на жертви на домашно насилие показва, че домашното насилие е процес, който може да продължава с години.

Липсата на решителност за търсене на помощ и трудностите, съпътстващи споделянето на семейния проблем са свързани с наличието на афективна свързаност между жертва и извършител (съпруга-съпруг, дете-родител и др.), чиито отношения и взаимни чувства са противоречиви. В контекста на домашното насилие срещаме полярни емоции и действия, като «любов-омраза», «привличане-отхвърляне», «нежност-жестокост». Въпреки тези на пръв поглед парадоксални взаимодействия, домашното насилие не трябва да се счита за свободен избор и към потърпевшите трябва да се подхожда с разбиране и подкрепа.

Друга характерна особеност на домашното насилие е съчетанието на различни форми – физическа агресия, психически и сексуален тормоз. Не са изключения случаите, при които присъстват и трите проявления. Това от своя страна води до висок риск за здравето, живота и психологическия интегритет на пострадалите и свидетелите на домашното насилие.

Домашното насилие е деструктивна форма на комуникация между членовете на семейството. Насилническият модел на взаимоотношения най-често се възприема и копира от децата-жертви или свидетели на действията. Те възпроизвеждат модела в отношенията със своите връстници на по-късен етап в интимните връзки и го мултиплицират в собственото си семейство. Често момчета, израснали в семейства с домашно насилие, израстват като мъже, които проявяват агресия спрямо по-слабите, въпреки преживяната болка и страдание в детството. Момичетата от своя страна са предразположени към въвличане в интимни връзки, характеризирани от насилие и отношение «власт-подчинение».

Формите на домашно насилие включват физическо, психическо, сексуално и др. форми на насилие

Физическото насилие е най-разпространената форма на домашно насилие в българското семейство. Диапазонът на про-

явленията му е доста широк, от по-леки актове на агресия като блъскане, бутане и др. до тежки физически посегателства, водещи до трайни увреждания на здравето и/или застрашаващи живота.

Психическото насилие има по-скрит характер в сравнение с физическото и често жертвите не търсят целенасочено помощ. Характеризира се основно с налагането на власт и контрол от страна на насилника и поставяне на жертвата в подчинена и зависима позиция.

Сексуалното насилие в семейната двойка много често се negliжира като феномен. Противно на повечето схващания, сексуалното насилие се упражнява много по-често от член на семейството, отколкото от непознат извършител.

В контекста на партньорската връзка домашното насилие има някои специфични особености. Според американския клиничен психолог Ленър Уокър, то се характеризира с цикличност, изразяваща се в последователното повторение на три основни фази - вербална агресия, физическо насилие, меден месец. В самото начало партньорската връзка се характеризира със силно емоционално свързване и поддържане на интензивен и близък контакт. Според тази теория има предсказуемост на взаимоотношенията на злоупотреба, защото има модел на повторяемост на емоционално и психологическо насилие, което почти винаги предхожда и придружава физическото насилие.

Често двойките, засегнати от домашно насилие, се обвързват прибързано, въпреки наличието на индикатори за насилническо поведение като прояви на силна ревност, обсебване, данни за упражняване на насилие в предходни връзки, агресивност след употреба на алкохол и др.

Фазата на вербална агресия се характеризира с ескалация на напрежение между партньорите, чести конфликти, съчетани с гневни реакции по незначителни поводи и заплахи за насилие. В основата на насилническото поведение лежи потребността от власт и контрол, като насилникът използва

всички средства и методи в тази посока. Фазата на вербалната агресия се характеризира с психическо насилие – унижения, заплахи, обиди, шантаж, контрол върху социалните контакти и личните вещи, финансов контрол, прояви на силна ревност. Това взаимодействие създава напрежение, тревожност и страх у жертвата, която усеща прехода към фазата на физическото насилие.

Тази фаза е свързана с инцидент, който обикновено води до физически наранявания и видими следи от насилието, въпреки че опитните насилници нанасят побои, без това да оставя видими белези. След физическото насилие част от пострадалите търсят помощ от близки, полиция или специализирани услуги, но по-големият дял от случаите показва пасивно поведение на жертвата, обяснимо с преживяванията на срам, страх и вина. Децата също могат да станат обект на насилие в тази фаза.

Децата свидетели на насилие

Децата преживяват болезнено отношенията между родителите си и често се възприемат като отговорни за конфликтите между тях. Не са изключение случаите, при които децата поемат ролята на „защитник“ и се опитват да предпазят майката в момента на побоя. Присъствието на децата на сцени на домашно насилие нанася тежки психически травми и трябва да се полагат максимални усилия за предотвратяване на повторно въвлечавне в подобни семейни конфликти.

Инцидентът на физическо насилие е последван от третата фаза, наречена „меден месец“. В тази фаза извършителят изразява съжаление за случилото се, разкайва се, прави обещания за промяна на агресивното си поведение. Често физическата агресия е последвана от жест на внимание и грижа. Във фазата на „меден месец“ домашните насилници променят отношението си, стават любвеобилни, поднасят цветя и дори понякога скъпи подаръци. Тези жестове подхранват надеждата на жертвата за

промяна на ситуацията. В резултат на емоционални и икономически причини жертвите на насилие често оттеглят молбите си за защита от съда или отказват помощта на близките си.

Редица проведени изследвания в световен мащаб показват, че жертвите на домашно насилие имат нужда от време и от силна подкрепа, за да еволюират в решението си за прекратяване на връзката с насилника. Силният страх и фантазиите за „всесилие“ на партньора, както и редица социално-икономически причини (финансова зависимост, липса на подкрепа в общността и изолация) често разколебават жертвата да предприеме мерки за самозащита. Изборът да продължи да живее с насилника е подхранван от надеждата за промяна в поведението му.

Фазата „меден месец“, както и предходните две фази стигат до определена точка на насищане, кръгът на насилието се затваря и преминава във втори цикъл, характеризирани от повтаряемост на трите фази. Характеристиката „цикличност“ на домашното насилие носи белезите на две основни закономерности.

Първата е свързана с продължителността на всяка от фазите и се изразява в увеличено времетраене на фазата „физическо насилие“ и стесняване на фазата „меден месец“.

Втората закономерност отчита прогресивното нарастване на риск от тежък инцидент и фатални последствия за жертвата или извършителя.

Подобна схема може да се съотнесе и към насилието над деца в семейството. Малтретиращите родители често използват различни методи на насилие и тормоз, като ги редуват с актове на силно афективно свързване и съжаление за собствената си постъпка.

В семействата, засегнати от домашно насилие, са нарушени условията за удовлетворяване на фундаменталните потребности на детето - потребността от сигурност и от обич. Могат да се очертаят следните основни взаимодействия, които се определят като насилствени по отношение на децата:

- Насилие между родителите, рефлектиращо върху децата. Тези взаимоотношения нанасят преди всичко психическа травма;
- Насилие, насочено директно към децата, посредством което се избягват директните конфликти между родителите;
- Насилие на майката върху децата като “компенсация” на насилието, упражнявано върху нея от страна на съпруга;
- Насилие на децата едно спрямо друго или спрямо деца извън семейството като копиране отношенията на родителите.

Децата са най-уязвимите членове на семейство, функциониращо в климат на насилие. Те могат да бъдат обект на агресията и на двамата си родители, както и на други възрастни, полагащи грижи за тях. Малтретиращият контекст води до смяна на ролите в семейството. Родителите очакват детето само да разчита техните изисквания, които най-често са нереалистични и несъобразени с възрастта и етапа на развитие на детето. То често е поставено в ситуация само да удовлетворява собствените си потребности, но и да изпълнява функцията на „защитник” спрямо потърпевшия родител. Децата, обект на родителска агресия, формират ниска самооценка и развиват склонност към изграждане на отношения на неравнопоставеност с връстници и на по-късен етап с представители на противоположния пол. Силно обезпокоителен е проблемът за сексуалното насилие над деца в семейството. Беязан със специфичните характеристики на домашното насилие, феноменът остава скрит и „срамната тайна” съпътства живота на пострадалите.

Високата социална цена на домашното насилие и тежките посттравматични последствия за жертвите, свидетелите, всички въввлечени в процеса изискват сериозни професионални интервенции и предприемане на превантивни мерки. Добре координираните действия на ангажираните институции и качествените социални услуги за засегнатите страни, както и повишената обществена чувствителност са основна предпоставка за справяне с феномена домашно насилие.

МИТОВЕ ЗА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

Обществени стереотипи

Албена Койчева

**Някои жени сами провокират насилието и си го заслужават
„А ти какво направи, за да заслужиш това?“**

Мова широко разпространено убеждение потвърждава, че насилието срещу жени е социален проблем, който се корени още във възпитанието на децата. Реалността е такава, че в много случаи на системно насилие от поведението на жената в конкретните ситуации нищо не зависи. Доверието към обясненията на двете страни в такива конфликти понякога е доста неравностойно. Голяма част от жените разказват, че мъжете им често намират абсолютно противоположни по смисъл поводи, за да ги нападнат, обидят или ударят.

Към този мит спада и мнението, че жертвата на домашно насилие е **лоша жена, която не може да намери пътя към любовта на мъжа**, да го успокои, разбере, да му угоди във всяко отношение и по всяко време. За това много спомагат защитните позиции на насилниците – в техните версии доминира неудовлетвореното очакване, което те самите са решили да удовлетворят чрез насилие.

Проучванията опровергават този мит. Изследване на историята на насилниците, проведено от американски полицаи, показва, че мъжете, упражняващи домашно насилие, много често и в предишни свои връзки са проявявали такъв тип насилие и агресия. За тях такова поведение е норма, право, което несправедливо им се оспорва. Тези данни показват, че в ситуации на насилие в семейството, от поведението на жената нищо не зависи. Тя може да угажда на насилника по всякакъв начин, но той винаги ще намери повод, за да използва агресия.

Причината за насилието в семейството е алкохолизмът или зависимостите

Това е много разпространен мит. Проблемът с алкохолизма и другите зависимости действително може да бъде свързан с проблема за насилието, но не винаги има такава връзка. Жените често казват: „Той е агресивен, когато е пиян“. След продължителен разговор се изяснява обаче, че същият мъж е агресивен и в трезво състояние, понякога в различна форма на проявление, т.е. домашното насилие не винаги зависи от алкохола. Алкохолът намалява способността за контрол над поведението, затова и на жените им е по-лесно често да обясняват поведението на мъжа с въздействието на алкохола. Някои жени навярно много биха искали причината да е външен и временен фактор, какъвто е въздействието на алкохола. Сред насилниците обаче има мъже, които водят напълно здравословен начин на живот, без цигари и алкохол. Някои от насилниците, дори и след лечение от алкохолизъм, продължават да бъдат агресивни – лечението от тази зависимост не променя ценностната им система и поведенческите практики. Зависимостта към алкохол/вещества или честата им употреба не трябва и не може да служи като извинение за домашното насилие, защото действителната причина е от различно естество.

Раздялата с насилника означава, че насилието ще спре

Жените често вярват, че е невъзможно да избягат от насилието и тормоза – затова и толкова малка част от тях докладват за случаи на насилие и търсят законовата защита. Те често биват заплашвани с убийство, самоубийство, преследване и др., ако напуснат партньора си. Раздялата далеч не винаги решава проблема с насилието – в нередки случаи именно в процеса на раздялата се развиват най-драматичните инциденти. В някои случаи насилието, тормозът и заплахите могат да ескалират именно по време на раздялата и може да доведат до сериозни травми и понякога и до смърт. В други случаи насилниците се адаптират към променените условия и предприемат други, по-

рафинирани или прикрити форми на агресия и тормоз – каквито обстоятелствата им позволяват. Физическото насилие се заменя много по-трудно от доказуемото психическо и емоционално насилие, вкл. и чрез използване на технологиите, чрез въвлечане на институциите и пр.

Жените често вярват, че те и децата им ще бъдат обречени на бедност, трудности, изолация, социално отхвърляне, ако напуснат партньора си. Насилниците имат значителен принос за такива нагласи и убеждения. Обезпечаването на жените с жилище и достатъчни доходи за себе си и за децата след раздяла понякога наистина е много трудно. Рисковете за оцеляването се добавят към рисковете от ново насилие.

Насилниците са психично болни

Не са малко примерите за актове на домашно насилие, които навеждат на такива предположения, но те рядко се потвърждават от медицинските експертизи. Клиничните изследвания върху мъже, които упражняват насилие, не потвърждават това твърдение. Огромната част от насилниците не страдат от такива болести и не могат да бъдат описани като психопати. Повечето от тях се проявяват в обществото като уважавани мъже, които могат да се контролират и умеят да печелят доверие, симпатии и моралната подкрепа на околните. Те са добре представени във всички професии и социални класи и насилието обикновено се проявява само зад стените на дома, в рамките на връзката им с жената и децата.

Жените често разказват за това как в насилника присъстват сякаш две личности – едната може да бъде много добра, а другата просто ужасна. Тези две различни лица не са лесни за разкриване, както и за доказване.

Жените-жертви на насилие в семейството са мазохистки

Тя сигурно много го харесва такъв, какъвто е и има чувства към него, иначе би го напуснала и би избягала. Жертвите

понякога изминават дълъг път до осъзнаването на това, което се случва с тях. Те често правят многократни опити да напуснат насилствените отношения, но са възпрепятствани от увеличаващото се насилие и контрола от страна на насилника – вкл. принуда, следене, закани, каквито са честите практики. Други фактори, които задържат жертвата при насилника, са икономическата зависимост, липсата на близки, които да подпомогнат процеса на раздялата, ограничените възможности за осигуряване на ново/друго жилище и подкрепа, “неотзивчивостта” на съдебната система или на други отговорни институции, социалната изолация, проблеми с трудовата заетост, битови, културни или религиозни ограничения, страх от продължаващо насилие и чувство за отговорност пред децата за разрушаващото се семейство, срам и други. Изчислено е, че опасността за живота на жертвата нараства със 70%, когато тя прави опит да напусне насилника, тъй като насилието ескалира, когато той усети, че започва да губи контрол.

Насилниците в семейството се държат еднакво агресивно към всички и е лесно да ги разпознаем

Действително мъжете, упражняващи насилие към своите близки в семейната среда, притежават някои характерни черти в поведението си – стремеж към власт и контрол. При все това обаче те внимателно избират обекта на своята агресия и това е винаги свързано с личната сфера, най-често с интимността. Голяма част от тях са способни да контролират поведението си и знаят къде могат да бъдат агресивни и къде не. Те никога не са агресивни в присъствието на свидетели и не проявяват враждебността си на работа, пред приятели, в съда, в полицията, на обществени места – публичният им образ обичайно е безупречен. Често те съвсем целенасочено си създават имиджа на любящ баща и грижовен съпруг пред съседни, приятели и колеги от работата.

Домашните скандали и физическото насилие са характерни за необразованите и бедни хора

Реалността разкрива, че при хората с по-нисък статус такива прояви са по-видими и стават част от стигмата за тях. Възпитанието в толерантност, уважение и въздържание от насилствени посегателства все още не е сред приоритетите на образователната система на всички нива.

В семействата с високи социален и културен статус насилието е по-рядко срещано – това е другата страна на същото погрешно схващане. В действителност, насилието в семейството съвсем не се ограничава до определени социални слоеве. То се случва във всички социални групи, независимо от нивото на образование, положение в обществото и доходи. Социалният статус на насилниците е дори твърде разнообразен. Те могат да имат най-различни професии, да заемат отговорни постове, да получават високи доходи, да са видимо успешни. Жените разказват, че тези мъже участват активно в обществения живот, където другото им лице никога не се проявява.

**На децата им е нужен баща, дори и да е агресивен.
„Аз ще остана само заради децата”**

Без съмнение децата се нуждаят от двамата си родители. Те също имат и нуждата от сигурна и безопасна семейна среда.

Децата, живеещи в среда на често насилие обаче, го преживяват не по-малко драматично от самите жертви и могат дори сами да помолят майката да избяга от бащата, за да се спасят от насилието. В такива условия основният приоритет е оцеляването и сигурността, които в условията на често насилие са силно застрашени. Децата, живеещи в атмосфера на постоянни конфликти и насилие развиват специфични проблеми като ниска степен на стресоустойчивост, те са по-податливи на психосоматични заболявания. Тези последици настъпват постепенно във времето и са много трудни за установяване и за доказване по

време на вземането на решения. Преживяваното насилие води до проблеми в изграждането и развитието на ценностна система, до ниска успеваемост на тези деца в училище, ниска самооценка, липса на увереност в своите сили, недоверие в другите хора, непрекъснато очакване, че нещо опасно лошо ще се случи. От друга страна, съществуващите изследвания показват, че мъж, който бие жена си, често е агресивен и към децата си или склонен да ги negliжира или да злоупотребява с тях.

Споровете между мъже и жени са съществували винаги

Това е естествено и не може да има сериозни последствия – предлагат тези, които не познават този тип насилие в неговата същност.

Споровете и конфликтите присъстват в много отношения и на различни нива и те не винаги стигат до насилие. Отличителна черта на конфликтите с прояви на насилие са сериозността на засягане на физическия и психически интегритет, повторемостта и интензивността, както и последствията. Насилието не е средство за решаване на кризите в междуличностните отношения, а условие за тяхното задълбочаване.

Домашното насилие не е нито спор, нито конфликт

Много е важно да се осъзнае границата между разногласията, обикновения спор и системното насилие. Конфликтът в семейството предполага равен статус на съпрузите/ партньорите, които когато не са съгласни един с друг за нещо, имат право да изкажат своето мнение и да чуят това на другия. Конфликтът съществува изолирано в семейния живот. Той по-скоро е изключение от нормалните отношения. Обратно на това, насилието е системна “характеристика” на отношенията. Тук единият човек се стреми да контролира другия, използвайки физическа сила, икономически възможности, социален статус и други. Домашното насилие се отличава от спора и конфликта по своята

същностна природа (власт и контрол), по методите на действие и по повторемостта.

Конфликтът в семейството винаги е изолиран епизод, насилието – добре изградена система от последователности.

Един шамар не е нещо сериозно.

Насилието се отличава с цикличност на постепенно нарастване, ескалация, инцидент, затишие и този цикъл се повтаря постоянно. То може да започне с викове, крясъци, да премине в унизително отношение, изолация, контрол на финансовите средства, изпадане в зависимост, шамар, ритник, редовни побои, изтезания, а понякога и води до смърт. Всеки отделен епизод от такава верига насилствени актове произтича от предишни посегателства и предполага бъдещи такива, ако липсва намеса, която да прекъсне това.

Домашното насилие обикновено се случва веднъж

То съвсем не е изолиран случай. Побоят е форма на принуда и контрол, която едно лице упражнява над друго. Насилието не е само физическа атака. То включва многократна употреба на заплахи, принуда, икономически лишения, изолация, различни и разнообразни форми на ограничаване и нарушаване на личните права, емоционална, психическа и сексуална злоупотреба. Физическото насилие е само едно от неговите проявления, но не е единственото – в много от случаите то е предшествано от други насилствени актове и в повечето случаи продължава и със следващи такива посегателства. Различните форми на злоупотреба, използвани от насилниците, им помагат да поддържат своята власт и контрол над своите съпруги и партньори. Някои от тези форми са прикрити зад привидно позволени действия, появяват се нови методи за насилие и форми на контрол и затова е необходимо непрекъснато изучаване и чувствителност към този феномен.

Насилникът си остава насилник завинаги

„Поправянето” на насилника наистина е много трудно и бавно – то е процес, който предполага система от правни и други мерки. Въпреки това, според психологическата теория за насилственото поведение, насилниците могат да бъдат научени на умения да се контролират, т.е. на едно “неагресивно поведение”. Това разбира се е дълъг, сложен и труден процес, който предполага наличие на подходящи програми и воля на участниците в тях да работят в такава насока за себе си. В много страни (вкл. и в България) съществуват психотерапевтични и образователни програми за мъже, упражняващи насилие към своите близки. Целта на такива програми е мъжете да се научат да осъзнават реалните причини за своите постъпки, тяхната сериозност, да се научат да говорят за чувствата си, да се научат да преговарят, да не бъдат агресивни и да осъзнаят, че никой няма право на контрол и власт над другия.

Преценка по външни белези и поведението в обществото („не може такъв човек да е насилник”)

Той е спокоен, весел, общителен, дружелюбен, а тя е нервна, затворена, мълчалива (сигурно нещо крие). При много насилници деянието се преценява не според извършеното по отношение на действителната жертва, а към трети лица, особено към длъжностни лица, имащи власт да предприемат действия срещу него. Логично, към тях той не е агресивен. Много често насилниците са твърде успешни в убеждаването на другите, че именно те са пострадалите. Целта е размяна на действителните роли и превратно представяне на това, което се е случило в действителност. Скритото проявление на домашното насилие се подценява.

Насилникът иначе е много добър и грижовен, той издържа семейството, обича си децата, не може да си представи да ги загуби

Тук се смесват семейните задължения и родителските грижи и отговорности със забраната за насилие, а освен това и тази преценка обикновено е на външни лица. Когато жертвите търсят защита и подкрепа, това са мерки, които ще ограничат личната сфера на насилника, главно за да му попречат да продължи насилието. Такива мерки често са насочени и към овластяване на пострадалото лице и преодоляване на зависимостта от насилника и връзката на подчинение. Точно тази власт и контрол насилникът не желае да губи и в тези случаи ще се позове на всички аргументи за запазване на достъпа и контакта. За него това е правилното, заученото, удобното състояние на връзката.

По отношение на децата – те често са свидетели на насилието, поради което и са жертви на психично и емоционално насилие. Няма дете, което да е спокойно и щастливо, когато вижда как майката е бита и плаче. Насилието е модел на поведение, който определя и ценностната система на децата, техните бъдещи модели в интимните връзки и техните бъдещи семейства.

Насилникът е бил предизвикан от пострадалата, тя си е търсила шамара

Няма човек, който да мечтае за насилие и да бъде пребит, унижаван и дори убит. Опитите да се омаловажава насилието, да се представят понякога дори най-тежките актове на насилие като безалтернативно деяние на извършителя, който едва ли не нямам друг избор, никога не почиват на рационална опора. Насилието няма нито морално, нито юридическо оправдание в нито една ситуация. Каквито и несбъднати очаквания да е имал насилникът, те не му дават основание да упражнява насилието.

II ЧАСТ – РАБОТА ПО СЛУЧАИ С ДЕЦА ЖЕРТВИ НА ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Златка Мачева

Правото на живот, личен избор и достойнство не могат да съществуват в среда на negliжиране, тормоз и насилие, независимо дали извършителят е партньор, родственик или близък. Затова защитата на тези права не може да бъде личен проблем или отговорност – основните права са отговорност на специалистите и институциите, които имат не само информационна роля по отношение на правата, но и защитна роля – при нарушаване на правата. Защитата от домашно насилие е тази, която различава държавите и обществата. Всяка държава, която има и прилага мерки за превенция и в защита на жертвите на насилие, е започнала битката с насилието. Ролята на специалистите е както да оказват пряка подкрепа на жертвите, така и да работят за превенция и създаване на нови нагласи на нетърпимост към насилието.

Работата по случаи с насилие над деца осигурява достъп до професионална помощ и подкрепа на пострадалите деца. Дейностите на специалистите са насочени към това да се сведе до минимум рискът от повторно травмиране, да се намалят вредите и негативните последици до възможно най-ниското ниво и във всеки случай да се постигне положителна промяна. Усилията са насочени към това да се намалят негативните преживявания, да се предотврати или намали потенциалният негативен ефект на психологическата травма.

Психологичната и консултативната помощ се разделя основно на два етапа – терапевтична за деца и техните родители, и за работа с група от специалисти, които да разпознават и да работят превантивно със семейства, в които има риск децата да попаднат в ситуация на домашно насилие.

Основна задача на прилаганите рехабилитационни програми за деца, претърпели домашно насилие или свидетели на насилие, е да се защити най-добрият интерес на детето и опосредства процесът на осъществяване на контакт с родителите в ситуация на раздяла/развод или с история на домашно насилие. Консултативната помощ подпомага изграждането на едно ново родителско партньорство, когато партньорството в отношенията е приключило, с цел съвместно родителстване след раздялата и планиране най-доброто бъдеще за децата.

В най-общ план психологическото консултиране цели изграждане на нови и по-ефективни поведенчески стратегии за справяне с актуалната житейска ситуация. То е ориентирано към вземане на решения и мобилизация на ресурси за автономно и пълноценно функциониране на детето. В работата и с девиантно поведение, консултативният процес е насочен към управление на агресивните импулси, канализирането на агресивната енергия в социално приемливи дейности и зачитане на граници и норми на поведение.

Често децата, които са жертва на насилие, имат невярна, непълна или изкривена представа за семейството, за неговите задачи и функции. Добре е да допълним неговите знания с коректна информация.

Директната работа с дете се фокусира върху неговите емоционални връзки /привързаности. Още от първата среща с детето нашето внимание трябва да се насочи към това да открием и да изградим разбиране за хората и местата, които представляват обекти на привързаност за детето. Обикновено това са неговите родители, учители, приятели, съседы, братя, сестри и други членове на разширеното семейството или до-

машни любимци. Ако връзките на детето не бъдат разпознати и разбрани от специалиста, чувствата и конфликтите, свързани с тях, могат да останат неизказани и нерешени и да намерят своята изява много по-късно като „лошо” поведение.

Когато детето е отделено от семейството си, то е в риск да загуби чувството си за идентитет. Тогава детето преживява загуба и усеща, че част от него е загубена и че то вече не е ценно. Затова от значение е да се изгради знание кое е то. Психологичната работа е насочена към семейната история и даване на знания на детето за нея и за корените му. Приемането на себе си се подобрява и то се освобождава от самообвиненията за случилото се.

Преживяванията на детето за вина, за изключителност, безлязаност, отхвърленост, невъзможност да бъде обичано и харесано, най-често се отразяват в историята, която то разказва за себе си.

Когато работим с дете, трябва да му помогнем да изработи своя история по разбираем за него и структуриран начин да говори за себе си. Важно е това да е правдива и честна история за неговия произход и събитията в живота му. Възрастта на детето не бива да е пречка и трябва да намерим подходящите изразни средства за това (например, за най-малките чрез игра).

Така се коригират възможните неточности във възприетията и спомените – възприемането на родителите, които най-често са идеализирани (например, че детето е отвлечено от майката, че то самото е виновно за насилието или че това просто не са неговите истински родители и др.)

На детето се предоставя възможност да изкаже в защитена среда и пред човек, на когото има доверие, преживяванията си за вина и отговорност за случилото се, гнева и болката от насилието. Това понижава тревожността и повишава самочувствието и самооценката на детето. В противен случай, детето е несигурно в това как реалните факти ще се приемат от другите и е принудено да търси свое обяснение и да изфабрикува друга, по-

приемлива за другите, според него, история, което води много често до неговото заклеймяване като фантазъм или лъжец.

Работата по историята на детето е продължителна и системна. Веднъж започната, не бива да се изоставя. (Може, например да се напише Приказка за живота на детето, илюстрирана със снимки, това е т.нар. наративен подход).

Изграждането на хипотезите за етапите на преживяното насилие над детето са свързани с идентификацията на белезите на насилие и етапите на развитие в семейната система.

ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА БЕЛЕЗИТЕ ЗА НАСИЛИЕ НАД ДЕЦА

Отправна точка в работата по разпознаване на белезите за насилие над деца е дефиницията за насилие, дадена в § 1, т. 1 на Допълнителните разпоредби на Правилника за прилагане на Закона за закрила на детето (ППЗЗДет.), както и определенията на различните видове насилие – физическо, психическо, сексуално насилие и пренебрегване (§ 1, т. 2, 3, 4 и 5).

„Насилие“ над дете е всеки акт на физическо, психическо или сексуално насилие, пренебрегване, търговска или друга експлоатация, водеща до действителна или вероятна вреда върху здравето, живота, развитието или достойнството на детето, което може да се осъществява в семейна, училищна и социална среда.

Физическо насилие

Според определението, дадено в § 1, т. 2 от Допълнителните разпоредби на ППЗЗДет., Физическо насилие е „причиняване на телесна повреда, включително причиняване на болка или страдание без разстройство на здравето“.

Физическото насилие може да включва:

- Ритане;

- Удряне, биене с юмрук или побой върху детето;
- Изгаряне;
- Попарване, изгаряне с пара;
- Удряне, биене чрез предмет, например колан, точилка;
- Душене или задушаване на детето;
- Отравяне;
- Разтърсване на детето със сила, омраза;
- Одраскване, дране на детето с нокти, щипане или извиване, изкълчване на части от тялото на детето;
- Скубане, стискане или смачкване на части от тялото на детето;
- Хвърляне, блъскане на детето, например в стената или на пода;
- Хвърляне на предмет или предмети по детето;
- Мушкане, пронизване, порязване.

Разпознаване на физическото насилие

Физически индикатори:

Следните физически белези могат да ни насочат към подозрения за физическо насилие:

✓ Натъртени места с формата на пръсти върху тялото, ръцете и краката, които могат да бъдат индикация за това, че детето е било силно стискано. Такива натъртвания върху тялото (отпред и отзад) могат да означават, че детето е било разтърсвано.

✓ Натъртвания, които имат форма на ръка или друг предмет, с който детето може да е било удряно.

✓ Натъртвания по бузите, особено при бебетата, понякога съпроводени от нарушения на дермата, което може да е индикация, че детето е било стискано за лицето докато е било хранено насила или в опити да бъде спряно плачът му.

✓ Натъртвания, причинени по различно време, например с различен цвят.

- ✓ Натъртвания по малко бебе, което още не може да ходи.
- ✓ Малки кръгли изгаряния, които може да са причинени от цигара. Случайните изгаряния от цигара са по-малко дълбоки и повече оформени като попова лъжичка. Множество изгаряния от цигара.
- ✓ Насинени очи, особено когато обясненията са незадоволителни, например, за падане върху равна повърхност.
- ✓ Изгаряния на необичайни места или с добре очертана форма. Случайните изгаряния обикновено са с неправилна форма. Понякога е възможно в изгореното място да се види формата на горещия източник, например реотан на електрическа печка.
- ✓ Следи от ухапване. Те могат да бъдат причинени от друго дете, но лекарите обикновено могат да направят разлика между ухапване от дете и ухапване от възрастен.
- ✓ Вътрешните травми могат да предизвикат болка, треска, повръщане, безпокойство и затруднения при дишането.
- ✓ Счупванията на кости могат да доведат до неправилно седене или стоене на детето, до неспособност да се придвижва лесно, държане на краиниците в необичайно положение и общ вид, показващ, че детето изпитва болка.
- ✓ Травмите по главата могат да предизвикат сънливост, вялост, припадъци, повръщане, изпадане в безсъзнание и кома. Детето може да бъде мълчаливо, бледо или посиняло, и да има нездрав общ вид. Очите на детето може да блуждаят. Разтърсването на малкото дете може да причини тежки увреждания на мозъчните обвивки, водещи до кръвоизливи, които могат да причинят мозъчни увреждания или смърт.
- ✓ Неправдоподобни или объркани обяснения за травмите.
- ✓ Нелекувани травми.

Поведенчески индикатори:

- децата се обезпокояват от контакт с възрастен;

- разстройват се, когато плаче друго дете;
- крайности в поведението – агресивност или пасивност;
- страх да се прибере вкъщи;
- лежат притихнали, изучавайки обкръжението;
- празно или студено вторачване;
- отговарят едносрично на въпроси;
- прекалена отстъпчивост и оставяне без протест да се прави каквото и да било с него;
- детето играе агресивно, като често наранява връстниците си;
- имат лоша представа за себе си – смятат, че са заслужили насилието понеже те самите са лошите.

Към съмнения за физическо малтретиране могат да насочат и някои факти, свързани с търсенето на медицинска помощ във връзка с травми на детето, като:

- необяснимо отлагане на търсенето на медицинска помощ;
- противоречия в съобщаваната история на нараняването;
- история, несъвместима с физическите находки;
- история за други съмнителни увреждания;
- родителят прехвърля отговорността за увреждането върху друго лице;
- родителят обяснява, че детето само се е наранило;
- многократни посещения на детето в различни медицински служби поради наранявания;
- детето обвинява родителя за нараняванията.

Тези факти могат да бъдат забелязани най-често от личния лекар или други медицински лица, от които е потърсена помощ.

Психическо насилие

Според дефиницията, дадена в ППЗЗДет., „психическо насилие са всички действия,

които

могат да имат вредно въздействие върху психичното здраве и развитие на детето,

като

подценяване, подигравателно отношение, заплаха, дискриминация, отхвърляне или

други

форми на отрицателно отношение, както и неспособността на родителя, настойника и

попечителя или на лицето, което полага грижи за детето, да осигури подходяща подкрепяща среда“.

Често като синоними на психическо насилие се използват термините емоционално насилие или емоционално малтретиране.

Психическото насилие може да включва:

- Вербално насилие – обиди, негативни сравнения.
- Отхвърляне и безразлично отношение.
- Липса на топлина и физически контакт, например прегръдка.
- Непрекъснато критикуване.
- Държане на детето в лоши условия и грижи.
- Да се казва на детето, повтарящо се или непрекъснато, че то не е желано, не е обичано, не е искано и че не го приемат такова, каквото е.
- Да се разказва на други хора за грешките на детето, за негови провали, несправяния.

- Държането и отношението към детето да е като към по-малко важно, неструващо, малоценно в сравнение с другите деца в семейството.
- Игнорирането на детето, незабелязването му, да не се говори/разговаря с него, да се говори пред него и за него все едно, че него в момента го няма.
- Отричането на постиженията на детето.
- Непрекъснато подозиране и обвиняване на детето, на пример, то да бъде държано отговорно и да бъде обвинявано за поведението или действията за случващото се на други деца или на възрастен.
- Сплашване на детето, заплашването му.
- Осмиване, иронизиране и непрекъснато подиграване с детето.

Психическото насилие е едно от най-трудно доказуемите. Съвсем възможно е истински отговорни родители да се е случвало да извършат едно или две от изброените поведения спрямо децата си. Поради тази причина може да се приеме, че психическо насилие се случва, когато детето е подложено на непрекъснати атаки и емоционално наранявано от страна на възрастните, т.е. не става въпрос за изолиран инцидент. То причинява дълготрайно увреждане на емоционалното развитие на детето.

Емоционалното малтретиране нанася дългосрочна вреда върху себеуважението и чувството за собствения образ и света, което може да постави детето в състояние на непрекъснати емоционални и психични проблеми. Това може да включва развиване на висока степен на тревожност, нервност, агресивност или поведение на безразличие и неспособност да участва в училищни занимания, игри или развлекателни събития.

Ако емоционалното малтретиране продължава дълъг период от време, детето ще порасне и ще навлезе в периода на зрялост, в живота на възрастните, борейки се и страдайки от състояния на депресия, невроза, дори и със самоубийствени мисли и действия.

Емоционалното малтретиране често е резултат от другите видове насилие, но то се разглежда самостоятелно, като в някои случаи се определя и като основната форма на насилие над някое дете.

Индикатори, които могат да насочат към възможно психическо насилие:

- Детето може да стане затворено и изолирано, да не желае да контактува с връстниците си и да е резервирано към възрастните.
- Агресивно поведение и/или поведение, насочено към привличане на вниманието, например упорито непослушание, преднамерено цапане или подмокряне, агресивност към другите деца.
- Нарушаване на модела на хранене и сън.
- Избухвания и изблици, които са необичайни за възрастта и нивото на развитие на детето.
- Изоставане на развитието, при което детето желае да се държи или да бъде третирано като по-малко дете, например, подмокряне в леглото.
- Бягане или криене.
- Неучастие в заниманията в детската градина или в училище, загуба на доверие и ниска самооценка.
- Самозанемаряване, например постоянно обличане на едни и същи дрехи, отказ да сресва косата си.
- Психосоматични болести.
- Неотделяне от възрастен, различен от родителите на детето, резервираност и страх от родителите.
- Детето не се развива пълноценно, например, забавено физическо развитие, тегло и ръст под нормата, нездрав общ вид.
- Злоупотреба с алкохол и медикаменти.
- Бягане от училище.
- Самонараняване.

ПРИЗНАЦИ НА СЕКСУАЛНО НАСИЛИЕ

Сексуалното насилие – това е използването на детето (момче или момиче) от възрастни или други деца за удовлетворяване сексуалните им потребности или друга изгода. Сексуалното насилие включва полово сношение – орален или анален секс (включително инцест), взаимна мастурбация, както и други видове контакти с половите органи. Към сексуалното развращение се отнасят и въвличането на детето в проституция, порнобизнес и демонстрирането пред детето на полови органи и принуждаването му да гледа задоволяването на нуждите.

Сексуалното насилие може да се характеризира с физически признаци на случилото се и промяна в поведението на детето. Телесните симптоми са свързани в зависимост от вида на половия акт или друг тип насилие.

➤ Орални симптоми – екзема, дерматит, херпес на лицето, устните, в устната кухина, отказ от храна (анорексия), преяждане (булимия);

➤ Анални симптоми – увреждания – рани на ректума, зачервяване на ануса, разхлабване на сфинктера, запек;

➤ Вагинални симптоми – нарушаване на девствената ципа, разширяване на влагалището следи от рани (синини, съсиреци), съпътстващи инфекции;

Освен това към физическите симптоми на сексуално насилие отнасяме:

- Разкъсано, окървавено, оцветено бельо;
- Хематоми (синини в областта на половите органи);
- Необясними кръвотечения от половите органи;
- Повтарящи се възпаления на пикочните пътища;
- Чести болки в корема;
- Болести, предавани по полов път;

► Бременност.

Като признак на вече преживяно сексуално насилие може да отнесем различните промени в поведението на детето, някои от тях са индикатори за посттравматичен синдром.

А) Промени в изразяването на сексуалността като:

1. необичаен интерес към игри със сексуално съдържание;
2. прекомерно знание спрямо възрастта на детето за сексуалния живот;
3. съблазняващо, особено привличащо отношение към противоположния пол и възрастните;
4. сексуални действия с други деца;
5. необичайна сексуална активност (използване на по-малки деца);
6. мастурбиране, потъркване на половите органи в тялото на възрастен;
7. проституция.

Б) Промени в емоционалното състояние и общуването като:

1. затваряне в себе си, изолация;
2. депресивно състояние, необичайна тъга;
3. отвращение, срам, вина, недоверие, чувство на омърсеност;
4. истерично поведение, бърза загуба на контрол;
5. трудности в общуването с връстници, избягване на общуването с тях, отсъствие на приятели на своята възраст, отказ да общува със стари приятели;
6. отчуждаване от братя и сестри;
7. тормоз над по-малки деца или връстници;

8. жестоко отношение към играчките /при деца в по-малка възраст/;

9. противоречиви чувства към връстниците.

В) Промени в личността и мотивацията на детето, социални признаци:

1. неспособност да се защитава, липса на желание за съпротивление и издевателстване над себе си, смирение;

2. рязка промяна в успеваемостта;

3. бягство от училище /отказ да се обучава;

4. приемане на родителска роля в семейството (приготвяне на храна, почистване, миене, грижа за по-малките и възпитанието им);

5. отричане на семейните традиции като последствие на неформирани на социалната роля и своята роля в него (бягство от дома).

Г) Промени в самосъзнанието на детето:

1. ниска самооценка;

2. мисли за самоубийство, опити за самоубийства.

Д) Психосоматични симптоми:

1. страх да остане в помещение насаме с определен човек;

2. страх да се съблече /например може категорично да отказва да участва в часове по физическо или плуване; да отказва да свали бельото си при медицински преглед/;

3. болки в стомаха, сърцето, главоболие, разстройство на съня, енуреза, енкопреза.

Пренебрегване

В ППЗЗДет. се дава следната дефиниция на пренебрегването:

„Пренебрегване“ е неуспехът на родителя, настойника и попечителя или на лицето, което полага грижи за детето, да осигури развитието на детето в една от следните области: здраве, образование, емоционално развитие, изхранване, осигуряване на дом и безопасност, когато е в състояние да го направи.“

Като синоними често се използват „неглижиране“ или „за-немаряване“.

Пренебрегване се появява, когато родителите не могат или се провалят в задоволяването и посрещането на базисните потребности на детето, като например, осигуряване на подходяща храна, подслон, топлина, хигиена и медицински грижи. Детето може, също така, да бъде неглижирано чрез липсата на адекватно наблюдение и внимание, контрол, например, когато малко дете е оставено само или в компанията на дори още по-малко дете, когато на детето се позволява да се скита само без каквото и да е наблюдение и загриженост за местонахождението му.

Пренебрегването обикновено се свързва с това да не се прави нещо, а не толкова с активно действие, което активно да наврежда на детето.

Разпознаване на пренебрегването:

Физически индикатори

- Незадоволително физическо развитие, тегло и ръст под нормата за възрастта на детето.
- Детето може да изглежда слабо и да има нездрав общ вид.
- Детето може да е апатично, бледо и със запуснат вид.
- Ниска хигиена, например мръсни, вмирисани дрехи, некъпано тяло и коса, силни обриви.

- Липса на интерес, трудности при стимулирането.
- Чести детски болести, например настинки, кашлици, диария.
- Болести и травми, за които не са положени грижи, като например нелекувани инфекции.
- Неподходящо облекло.
- Детето е гладно, преяжда, когато получи храна.
- Умора.

Поведенчески индикатори:

- Неглижираните деца още към двегодишна възраст са апатични към комуникации.
- Лесно се фрустрират.
- Във възрастта към 3-4 години се очертава ниска самооценка и ниско самочувствие.
- Слабо се контролират и лесно се разстройват.
- При тръгване на детска градина и на училище липсва желание и постоянство – лесно се отказват, когато започват да се занимават с нещо.
- В предучилищна и ранна училищна възраст се очертават проблеми с вниманието.
- Неглижираните деца са социално изолирани, имат слаби социални умения.
- Често те са емоционално неизразителни и избягват емоционални контакти.
- В някои случаи има явна депресивност, а в други е възможно агресивно поведение.
- Детето постоянно закъснява или често отсъства от училище, по-големите деца могат да обикалят безцелно наоколо преди и след училище.

- Не реагира адекватно на общуването на възрастните или търси безразборно внимание от възрастните.
- Внезапно и забележимо подобрение във всички аспекти на поведението и вида на детето, при промяна на грижите за него.

Изключително рядко се срещат случаи на деца, пострадали само от един вид насилие. Например, децата, които са физически и/или сексуално малтретирани, обикновено страдат и от емоционално малтретиране като загуба на доверието във възрастните и ниска степен на самочувствие и вяра в себе си.

На работещите специалисти с деца, претърпели насилие прави впечатление, че някои от промените в поведението на детето се повтарят като индикатори при различните видове насилие. Това е така, защото те са израз и проява на душевното страдание на детето. Затова не бива и не трябва да се разглеждат изолирано, а в контекста на цялостната житейска ситуация на детето и съобразно неговата възраст. Така например, ако родителите системно пренебрегват едно кърмаче, като не му се усмихват, не му говорят и не го докосват, това може да доведе до тежки промени в здравето и поведението му, дори до неговата физическа смърт. Същото поведение на родителите спрямо 14-годишно дете няма да предизвика толкова тежки последици, макар че също е израз на пренебрегване.

Понятието „житейски кризи” много отдавна вече не е научно, а напълно житейско. Кризисните периоди обхващат цялата зряла възраст, а не само детския живот и е важно да бъдем готови за тях. Съществуват много психологически теории (З. Фройд, Л. Виготски, М. Ериксон и т.н.), чиито автори утвърждават, че пълноценно функциониращата личност се формира чрез преминаване на някои стадии в своето развитие. И всеки стадий е придружен от криза – повратен момент в живота на човека, който възниква при преминаването на следващия стадий от психосоциалното развитие. Формата, продължител-

ността и интензитета (остротата) на кризата зависи много от индивидуалните особености на човека. Някои автори считат, че кризите са необходимо и задължително условие за развитието на човека.

Всяка психосоциална криза съдържа и позитивни, и негативни компоненти. Ако на човека не му се отдаде да разреши кризата, то това му нанася вреди на личността и се появяват негативни качества, като базисно недоверие или чувство за вина. Ако човек разреши (преодолее) кризата, то той придобива нещо ново, нещо, което го е нямало в предишните етапи (базисно доверие или инициативност), става по-зряла и адаптивна личност.

Във връзка с това специалистът, работещ с деца, познава следните кризисни периоди, през които преминава всеки от нас.

Криза № 1

Първият важен етап е от 3 до 7 години. Него го наричат още и „укрепване на корените”. В този период се формира глобалното отношение към света: безопасен ли е той или враждебен. И отношението се гради на базата на това как се чувства детето в семейството, обичано и приемано ли е то или по едни или други причини се чувства отхвърлено. Доколко детето се чувства защитено в средата на най-близките си хора, защитено ли е от стрес. Това е много важен период, защото от чувството дали светът е добронамерен зависи и самооценката, отношението на човека към самия себе си.

Криза № 2

Следващата криза и най-острата се появява в периода от 10 до 16 години. Това е преход от детството към зрелостта, когато собствените сили се оценяват през призмата на достоинства на другите хора, протича постоянно сравняване: „добър/а ли съм аз или по-лош/а, различавам ли се от другите, ако „да”, то с какво именно и как е това за мен – добре или зле?” и най-

важното: „Как изглеждам в очите на другите хора, как ме оценяват, какво означава да бъда индивид?“ Задачата, която стои пред човек в този период, е да определи степента на собствената си независимост, своя психологически статус, границите на своето „Аз“ между другите.

Именно тук протича разбирането на това, че съществува един огромен свят от възрастни, който е със своите норми и правила, които трябва да се приемат и изпълняват. Затова е много важен опитът, получен извън дома, затова всички наставления на родителите стават безполезни и само дразнят: главното е опитът там в света на възрастните между връстниците. Позитивното разрешаване на тази криза води до по-голямо затвърждаване на самооценката, затвърждаване на увереността в собствените сили: „Аз мога всичко сам/а“

Криза № 3

Третият кризисен период е от 18 до 22 години. Той е свързан с търсене на собственото място в този сложен свят. Появява се разбиране за това, че черно-белите тонове, характерни за предишния период вече не достигат, за да се разбере цялата палитра на външния свят, който е достатъчно сложен и нееднозначен, както е изглеждал до момента.

На този етап отново може да се появи неудовлетвореност от себе си, страх, че „Аз не отговарям, аз не мога.....“ Та, нали става дума за търсене на собствен път в този не лек свят, идентификация казано на професионален език.

При неуспешно преминаване на този етап има опасност да се попадне в капана на самозаблудата: вместо да се върви по собствен път, да се търсят обекти на подражание или „широк гръб“, зад който човек да се скрие, или обратно, да се отричат всички авторитети, но в същото време да не предлага нищо свое, като се ограничи само с протести, без конструктивни решения и пътища.

Криза № 4

Следващата криза е от 22 до 27 години, която при условие, че премине благополучно, носи умение без страх да се променя нещо в живота. Затова е необходимо да се преодолее известен „абсолютизъм”, който ни заставя да вярваме, че всичко, което е направено в живота до този момент е завинаги и нищо ново не може да се случи. Появява се неразбираемо безпокойство, неудовлетвореност, усещане, че е могло да бъде по друг начин, че са пропуснати някакви възможности и нищо вече не трябва да се променя.

При успешното преминаване на тази криза изчезва страхът от промените, човек разбира, че никакъв житейски път не е „абсолютен”, глобален и е веднъж завинаги.

Криза № 5

Тя настъпва някъде около 32–37 години, когато вече има натрупан опит във взаимоотношенията с обкръжаващите, в кариерата, в семейството, когато вече са налице много сериозни жизнени резултати.

Те не се оценяват от гледна точка на постижения, като такива, а от гледна точка на лична удовлетвореност. „Защо ми е това? Струва ли си усилията?” Осъзнаването на собствените грешки е много болезнено и е по-лесно нещо да се избегне, човек да се вкопчи в миналия опит и в илюзорни идеали.

Криза № 6

Един от най-сложните етапи, който е от 37 до 45 години. Тук напълно отчетливо се осъзнава, че животът не е безкраен, че трябва да се концентрираме върху главното.

Кариерата, семейството, връзките – всичко това е не само оцеляло, но е и с много ненужни, досадни условности и задължения, които трябва да се съблюдават, защото”така трябва”. На този етап става борба между желанието да се издигнем, да се развиваме и състоянието на застой. Налага се да се взима решение какво да се „носи” в бъдеще и какво може да се отхвърли, от какво да се избавим.

Криза № 7

След 45 години започва период на втора младост, както при мъжете, така и при жените. По думите на един западен психолог, ние най-после спираме да измерваме своята възраст с броя на изминалите години и започваме да мислим в категориите на времето, което ни предстои да изживеем.

Мъжете и жените в тази възраст може да бъдат сравнени с подрастващи. Първо, в организма им се случват бурни промени, предизвикани от закономерни физиологични процеси. От и за хормонални промени в периода на климакса те подобно на юношите стават избухливи, обидчиви, лесно се дразнят за дреболии. Второ, в тях се изостря чувството за самота и са готови отново да се борят за своето „Аз“, дори и при минимална заплаха от самота.

Мъжете в тази възраст се сблъскват с отдавна забравените въпроси на младостта: „Кой съм аз?“ и „Къде отивам?“

Много изследвания сочат, че най-незащитените през този период са жените, които считат себе си за домакини. Мисълта за „пустото гнездо“ ги хвърля в отчаяние, което по тяхно мнение става дом на напусналите и вече пораснали деца. Тогава те започват да преустройват дома си.

Много от тях възприемат тази криза като загуба на смисъла на живота, други обратно, виждат в този неизбежен поврат на събитията възможност за по-нататъшно развитие. В голяма степен това зависи от това как са преминали предишните възрастови кризи. В този период може да се открият скрити ресурси и неизявени досега таланти.

Криза № 8

След 50 години започва възрастта на „осмислената зрялост“. Ние започваме да действаме, ръководейки се от собствените си приоритети и интереси повече от когато и да било. Обаче личната свобода далеч не винаги изглежда като подарък от съдбата. Много хора започват много остро да осъзнават самотата си, липсата на важни занимания и интереси. Оттук и горчивина и разочарование от преживените години, които изглеждат безполезни и пусти. Но най-страшното е самотата. Това е в случай на

негативно развитие на кризата от и за това, че предишните са преминали с „грешки“.

При позитивен вариант на развитие – човек започва да вижда за себе си нови перспективи, като не обезценява предишните си заслуги, търси нови сфери на приложение за своя жизнен опит, мъдростта, любовта, творческите сили. Тогава понятието старост придобива само биологичен смисъл, без да ограничава жизнените интереси, не носи пасивност и застой.

Всички тези кризисни периоди, с които е пълен животът ни, плавно преминават един в друг, като стълба, където не трябва да се качваш на следващото стъпало, ако не си престолял достатъчно на предишното.

Стадии на интелектуално развитие според Жан Пиаже

Стадий	Приблизителна възраст	Феномени
Сензомоторен интелект	От рождение до 2 години	Детето започва да диференцира себе си от предметите; постепенно започва да осъзнава връзките между собствените си действия и ефектите им върху средата, така че то започва да действа преднамерено и да кара по-интересните събития да траят по-дълго (напр. ако детето размахва дрънкалка и се наслаждава на звуците ѝ). Детето научава, че предметите продължават да съществуват дори когато не се виждат (постоянство на предметите). Появява се т. нар. телеграфна реч. Детето преминава от рефлексна активност към целенасочено действие. Чрез интеграция на усещания с движения се формират първите разбирания на детето за света във вид на <i>сензо-моторни схеми</i> . Схемите се окрупняват, сливат, диференцират и т.н. Пиаже разграничава 6 суб-стадии на сензо-моторния интелект. В края на този период действията се интериоризират, т.е. появява се самостоятелен план на мисли и представи.

<p>Пред- операционален интелект</p>	<p>2 - 7 години</p>	<p>Детето започва да използва езика и да си представя предметите чрез образи и думи. Детето е <i>егоцентрично</i>, т.е. то трудно заема гледната точка на другите (Пример: „Ти имаш ли брат? – Да. – А брат ти има ли си братче? – Не.“). Детето класифицира предметите чрез единствен изпъкващ признак. Проявява се т. нар. <i>синкретизъм</i> (обобщено оприличаване) във възприятието и мисленето: Ако А е подобно на В едно отношение, то трябва да е като В много други отношения. Детето прави грешки в установяването на причинно-следствени връзки (традуктивни умозаклучения). Децата вярват, че неодушевените предмети са живи (<i>анимизъм</i>). Общо взето в този стадий завършва перцептивното развитие. Детската игра преминава през няколко разновидности: играе само, паралелно с други деца, в сътрудничество с тях. В края на периода детето започва да използва числови понятия и понятия за запазване. Детето все още е нечувствително към противоречия в собствените му разсъждения.</p>
<p>Конкретно- операционален интелект</p>	<p>7 - 12 години <i>Конкретните операции</i> са умствени действия, привързани към конкретни предмети и ситуации</p>	<p>На този стадий детето става все по-способно да мисли логично, но само в конкретни ситуации. То постоянно усвоява поредици от <i>понятия за запазване</i> в приблизително следния ред: за <i>число</i> (6 год.), <i>маса</i> (7 год.), <i>тегло</i> (9 год.), а също и за други параметри. Може да класифицира предметите по дадено измерение (напр. размер, тегло и пр.). Това се нарича <i>сериация</i>. Появява се т. нар. <i>обратимост</i> на логическите операции, но само в конкретни ситуации. Децата могат да разбират относителни понятия (напр. А е по-дълго от В). Появява се т. нар. <i>децентрация</i> (способност за мислене за повече от 1 нещо едновременно). В този период децата могат да използват всички достъпни за възрастните понятия, освен абстрактните. Появява се тенденция връстниците да се изравняват за детето по важност с възрастните.</p>

<p>Ф о р м а л н о - операционален интелект</p>	<p>12 години → Обратимост – характеристика на логическите операции – способност да се мисли чрез поредица от стъпки, при което е възможно да се обърнат стъпките в умствен план и да се върнат в изходно състояние.</p>	<p>Детето започва да мисли в абстрактни термини, да изследва логически пропорции и да разсъждава посредством хипотези и условни съждения. То става способно да отдели елементите на един проблем и систематично да проучва всички възможни решения (действие в полето на възможни решения). Започва да се интересува от хипотетичното, бъдещето и от духовни проблеми. Появява се обратимост на системи от съждения. Основните предпоставки на научното мислене са вече налице. Детето става способно на <i>надситуативно</i> (формално-логично, обратимо) мислене. Мисловните операции придобиват всички логически свойства (обратимост, рефлексивност, транзитивност и пр.) и стават логически (формални) операции.</p>
--	--	---

Таблица 2

Стадии на нравственото развитие според Лоурънс Колбърг

Равнище	Стадий	Описание
<p>Равнище 1: Предконвенционално (предморално) морално разсъждаване</p>	<p>Стадий 1: <i>Ориентация към подчинение и избягване на наказание</i> Съответства на предоперационалния интелект у Пиаже (от 2 до 7 г.)</p>	<p>Детето се подчинява на правила, за да избегне наказания. Доброто или лошо действие се определят в зависимост от физическите последствия. Не се вземат предвид гледната точка на другия, нито пък намеренията (Да счупиш 3 чинии без да искаш е по-лошо, отколкото 1 нарочно). Този стадий съответства на егоцентричната гледна точка на детето.</p>
	<p><i>Стадий 2:</i> <i>Ориентация към лични награди и инструментален хедонизъм</i> Съответства на конкретните операции у Пиаже (от 7 – 11-12 г.)</p>	<p>Доброто е да служиш на своите потребности и на потребностите на другите и да се пазариш, като се стремиш към справедлива размяна („Ще си прибера играчките, ако ми прочетеш приказка“). Детето на този стадий отличава своите потребности и гледна точка от тези на другите.</p>

<p>Равнище 2: Конвенционално морално разсъждаване (Върви паралелно на стадия на формалните операции у Пиаже)</p>	<p>Стадий 3: Ориентация към взаимни очаквания и конформизъм Ориентация да си добро момче или момиче (от 11-12 до 13 г.)</p>	<p>„Добро“ на този стадий значи „хубаво“. Добро е да играеш една привлекателна, приемлива роля, като държиш на чувствата, верността и доверието на другите партньори. Възниква съзнание за споделени чувства, съглашения и очаквания. Ако герой на приказка е хубав и привлекателен, се оценява като добър въпреки лошото му поведение.</p>
	<p>Стадий 4: Ориентация към ред и законност (поддържане на Системата и съвестта) (от 13-14 – 15-16 г.)</p>	<p>Законите са абсолютни. Властта и авторитетите трябва да бъдат уважавани и социалният ред трябва да се поддържа. Добро е да изпълняваш дълга си в обществото, да укрепваш благосъстоянието на обществото и групата и да не изпитваш чувство за вина. Съвестта се определя като самоуважение и като посрещане на задълженията си с одобрение. На този стадий се заема гледната точка на обществото като цяло и тя се различава от интересите на индивида, групата и от мотивите.</p>
<p>Равнище 3: Постконвенционално морално разсъждаване (само 10% от изследваните лица над 16-годишна възраст показват)</p>	<p>Стадий 5: Ориентация към договореност, индивидуално приети права и демократични закони (от 15-16 до 20 г.)</p>	<p>Този стадий предполага поддържането на основните права, ценности и закони в дадено общество, дори когато те са в конфликт с конкретните правила и интереси на отделните групи и индивиди. Осъзнава се, че повечето правила и порядки в обществото са относителни и са групово-специфични. Но има и абсолютни ценности и права като живота и свободата, които трябва да бъдат защитавани и поддържани във всяко общество, дори и против мнението на мнозинството.</p>
<p>(разсъждения на това равнище)</p>	<p>Стадий 6: Ориентация към универсални етически принципи (след 20 г.)</p>	<p>На този стадий се стига до осъзнаване, че съществуват универсални етически принципи, които трябва да се следват от цялото човечество. Отделните закони и права са валидни само в степеня, в която съответстват на тези принципи. Ако законите нарушават принципите, трябва да се действа според принципите. Тези принципи са свързани със справедливостта, равенство на човешките права и уважение на достоинството на човешките същества.</p>

Таблица 3
Стадии на психо-сексуално развитие според З. Фройд

Стадий	Приблизителна възраст	Описание
Орален	От рождението до 18 месеца	Устата и оралната зона са първичен източник на удоволствие и главен орган на познание. Детето се стреми към незабавно задоволяване на импулсите си. Удоволствието от стимулирането на оралната зона далеч надхвърля храненето. Бебето активно търси орална стимулация – то смуче, яде, ближе, хапе, дъвче и опипва с език всякакви предмети. При липса на други неща то има склонност да смуче палеца си. Детето изпитва огромно ерогенно удоволствие от тези активности стимулиращи оралната зона. В този стадий в психическия апарат добре отчленен е само <i>Id</i> -ът.
Анален	От 18 месеца до 3 години	Вниманието и удоволствените усещания на детето се съсредоточават върху ануса и аналната зона. Детето изпитва интензивно удоволствие от дефекацията и волевия контрол върху нея. В този стадий обикновено започва тоалетното обучение, което е първата форма на социализация на инстинктивните влечения. Появява се потребност от контрол на тялото. Детето се научава да отсрочва удовлетворяването на непосредствените си импулси. Възниква инстанцията его в психологическия апарат. Егото включва чувство за реалност, че някои неща са възможни, а други – не.
Фалически	От 3 до 6 години	Детето започва да изпитва удоволствие от стимулирането на половия си орган. То вече се интересува от сексуалната анатомия на двата пола. Детето открива различия между половете, едно откритие, което стимулира <i>Едиповия комплекс</i> . Разрешаването на този комплекс е от съдбоносно значение за развитието на детето. Преди фалическият стадий децата се чувстват емоционално привързани към майка

		<p>си, но в този стадий развиват амбивалентно отношение към родителя от същия пол – омраза, ревност, страх и съперничество. Към родителя от противоположния пол децата изпитват силна привързаност. Специално момчетата изпитват страх, че ще бъдат наказани, „кастрирани“ от бащата за тайната им любов към майка им. За да избягнат конфликта, те подтискат любовта си към майката и се идентифицират безсъзнателно с бащата първо поведенчески, а по-късно приемайки неговите ценности. Всъщност това е типичното разрешаване на Едиповия комплекс. Момчетата изпитват възмущение, че майка им ги е родила без пенис. Те подтискат привързаността си към бащата, заради неговата недостъпност и се идентифицират с майката, приемайки нейните ценности. Фройд нарича вариантът на Едиповия комплекс у момчетата <i>комплекс на Електра</i>. Последният протича по-малко конфликтно и проблемно, отколкото Едиповия комплекс у момчетата. Чрез идентификацията с родителя от същия пол възниква <i>супер-егото</i>.</p>
<p>Латентен</p>	<p>От 7 години до пубертета</p>	<p>През този период децата потискат сексуалните си влечения и чувства, правейки сексуалността си "латентна". Детето загубва интерес към еротичното и сексуалното. Детето усилва идентификацията си с родителя от същия пол. Заниманията със собственото тяло намаляват. Детето е много заето с активно проучване на света и преднамерено обогатява знанията си за света и за междуличностните отношения. В този период децата предпочитат да играят и общуват с деца от своя пол. Постепенно децата се откъсват от семейството и се ориентират към света на връстниците.</p>

Генитален	От пубертета до ранна младост	Хормоналният натиск през пубертета води до събуждане на еротиката и сексуалността. Влечението към партньори от противоположния пол отново става ярко изявено. В този стадий сексуалното съвкупление става най-интензивният източник на удовлетворяващи преживявания. Появява се стремеж към възпроизводство и потомство. В гениталния стадий сексуалната енергия се отреагира по социално приемлив начин. В резултат възниква зрялата сексуалност на възрастния. Установяват се балансирани отношения между <i>id</i> , <i>ego</i> и <i>супер-его</i> .
-----------	-------------------------------	---

Таблица 4

Стадии на психо-социално развитие според Е. Ериксън

Стадий	Приблизителна възраст	Описание
1. Доверие срещу недоверие	От рождението до 12-18 месеца	– съответства на оралния стадий на Фройд. Бебето се учи да схваща средата като подредена и предсказуема или да бъде подозрително и страхливо. В този стадий се формира доверително отношение към света в противоположност на недоверието.
2. Автономия срещу съмнение	От 12 - 18 месеца до 3 години	– съответства на аналния стадий у Фройд. Тогава се формират чувство за самостоятелност, автономия, независимост, противоположни на чувствата на съмнение и срам. На този стадий се залагат основите или на скованост на поведението, слаба общителност, или свободно самоизразяване и сътрудничество. Прекаленият критицизъм на възрастните през този стадий може да доведе до чувство на неадекватност.
3. Инициатива срещу вина	От 3 до 6 години	– съответства на Фройдовата фалическа фаза. В този стадий се формира инициативност в противоположност на чувство за вина и пасивност. Именно тогава възникват съвестта и нравствените чувства.

4. Трудолюбие срещу непълноценност	От 6 години до пубертета	– съответства на латентната фаза у Фройд. Характеризира се с въстпването на детето в нови социални връзки по повод това, че детето става ученик. През този стадий детето трябва да избере между овладяването на трудовия опит или да се обрмени с чувство за непълноценност. В този период на общаване към труда детето проявява и готовност да се учи. Образователните системи навсякъде по света включват детето в обучителен процес именно в този период. Ако детето не успее в овладяването на необходимите трудови и учебни навици и привички, то развива ниска мотивация за постижение и ниско самоуважение.
5. Идентичност срещу ролева обърканост	От пубертета до ранна зрялост	– придобива се чувство за психосоциална тъждественост, осъществява се самоопределение, избор на професия, юношата набелязва своя жизнен път. Формира се едно интегрирано чувство за Аз или обърканост по отношение на въпроса „Кой съм аз?“.

Таблица 4
Стадии на психо-социално развитие според Е. Ериксън

Стадий	Възраст	Характеристика
1.	6 години и по-малко	Приятелството се основава на физически или географски фактори, децата са егоцентрични и не разбират гледната точка на другите.
2.	7-9 години	Приятелските отношения започват да се основават на взаимност и осъзнаване на чувствата на партньора, приятелството се основава на социални действия и взаимна оценка.
3.	9-12 години	Приятелските отношения се основават на социален обмен, появява се представа, че приятелите са хора, които си помагат, взаимна оценка на действията на партньорите, появява се понятието доверие.
4.	11-12 години и нагоре	Приятелството се разбира като устойчиви продължителни отношения, основани на доверие, децата могат да погледнат на своите отношения от позицията на страничен наблюдател.

III ЧАСТ – Критериите, определени от международното право и практика за висшия интерес на детето – Европейски съд по правата на човека – поставяне в центъра интереса на детето

Даниела Горбунова

Стандарти на ООН

Конвенцията на ООН за правата на детето (КПД) от 1989 г. е първият правен международен документ, който утвърждава човешките права на всички деца. За първи път в нея е въведен принципът за спазване на „висшите интереси на детето“.

Член 3 – Принцип за висшия интерес на детето

Чл.3 от КПД провъзгласява, че висшите интереси на детето са първостепенно съображение във всички действия, отнасящи се до децата, независимо дали са предприети от обществени или частни институции за социално подпомагане, от съдилищата, административните или законодателните органи. Държавите – страни по Конвенцията се задължават да осигурят на детето такава закрила и грижи, каквито са необходими за неговото благосъстояние, като се вземат предвид правата и задълженията на неговите родители, законни настойници или на другите лица, отговорни по закон за него, и за тази цел те предприемат всички необходими законодателни и административни мерки.

Общ коментар № 14 от 2013 за най-добрия интерес на детето като първостепенно съображение

През 2013 г. Комитетът по правата на детето е приел **Общ коментар № 14 за най-добрия интерес на детето – първостепенно съображение**, който има за цел да осигури прилагането и зачитането на най-добрите интереси на детето от държавите – страни по Конвенцията, определя изискванията за надлежно съобразяване, особено в съдебни и административни актове и в други действия, отнасящи се до детето като индивид, както и на всички етапи от приемането на закони, политики, стратегии, програми, планове, бюджети, законодателни и бюджетни инициативи и насоки, т.е. всички мерки за изпълнение, засягащи децата като цяло. Този Общ коментар осигурява рамка за оценка и определяне на най-добрите интереси на детето, като не прави опит да предпише какво е най-добро за детето в каквато и да било ситуация и в който и да е момент.

Комитетът подчертава, че тълкуването на най-добрите интереси на детето трябва да бъде съобразено с принципите на цялата Конвенция, включително със задължението децата да бъдат закриляни срещу всички форми на насилие. То не може да се използва за оправдаването на практики, които противоречат на човешкото достойнство на детето и неговото право на физическа цялост, включително телесно наказание и други форми на жестоко и унижително наказание. Преценката на възрастен относно най-добрите интереси на детето не може да има по-голяма тежест от задължението да се зачитат всички права на детето съгласно Конвенцията.

Комитетът смята, че най-добрите интереси на детето може да бъдат удовлетворени най-добре чрез:

а) Превенцията на всички форми на насилие и насърчаването на положително отглеждане на децата с акцент върху нуждата да се обръща специално внимание на първичната превенция в националните мрежи за координация;

б) Достатъчното инвестиране в човешки, финансови и технически ресурси, предназначени за прилагането на интегрирана и основана върху правата на детето система за закрила и подкрепа на детето.

Конвенцията изрично посочва най-добрите интереси на детето и в други членове:

чл.9 – отделяне от родителите;

чл.10 – събиране на семейството;

чл.18 – отговорности на родителите;

чл.20 – лишаване от семейна среда и осигуряване на алтернативна грижа;

чл.21 – осиновяване;

чл.37, б.,„в“ – отделяне от възрастните при лишаване от свобода;

чл.40, § 2, б.,„б“, подточка iii) – процесуални гаранции, включително присъствие на родителите по време на съдебни заседания по наказателни дела срещу деца закононарушители.

Най-добрите интереси на детето се споменават и във Факултативния протокол към Конвенцията относно търговията с деца, детската проституция и детската порнография –(преамбюл и чл.8), както и във Факултативния протокол към Конвенцията относно комуникационната процедура (преамбюл и членове 2 и 3).

Комитетът приема, че винаги, когато трябва да се вземе решение, което ще засегне конкретно дете, определена група деца или децата като цяло, процесът на вземане на това решение трябва да включва предварителна оценка на възможното въздействие (положително или отрицателно) на решението върху съответното дете или деца. Оценката и определянето на най-добрите интереси на детето изискват процесуал-

ни гаранции. Освен това, в мотивите на решението трябва да показват, че това право изрично е взето под внимание. В тази връзка държавите – страни по Конвенцията следва да разясняват начина, по който правото е спазено в решението, т.е. какво е сметено за обслужващо най-добрите интереси на детето, на какви критерии се основава то и как интересите на детето са претеглени с други съображения, независимо дали са свързани с широко обхватни политически въпроси или с отделни случаи.

Всяка държава – страна по Конвенцията трябва да зачита и изпълнява правото на детето най-добрите му интереси да бъдат оценявани и вземани под внимание като първостепенно съображение, като е длъжна да предприема всички необходими, целенасочени и конкретни мерки за пълното осъществяване на това право.

За пълното осъществяване на най-добрите интереси на детето трябва да се имат предвид следните параметри:

а) всеобщото, неделимо, взаимно зависимо и взаимно свързано естество на правата на децата;

б) признаване на децата като носители на права;

в) глобалното естество и обseg на Конвенцията;

г) задължението на държавите – страни по Конвенцията да зачитат, защитават и осъществяват всички предвидени в Конвенцията права;

д) краткосрочни, средносрочни и дългосрочни последици във времето от свързаните с развитието на детето действия.

В граждански дела детето може да защитава своите интереси пряко или чрез представител, когато спорът се отнася за бащинство, малтретиране на деца или липса на грижи за тях, събиране на семейството, жилищно настаняване и пр. Детето може да бъде засегнато от производството, например, при

осиновителни или бракоразводни дела, решения относно попечителството, пребиваването, контакта с родителите или други въпроси, които оказват важно въздействие върху живота и развитието на детето, както и по дела във връзка с малтретиране на деца, злоупотреба с тях или липса на грижи за тях. Съдилищата трябва да осигуряват съобразяване с най-добрите интереси на детето във всички такива случаи и в решенията си, независимо дали са по процесуален въпрос или по съществото на делото, и трябва да демонстрират, че са направили това ефективно.

Принципът за най-добрите интереси на детето следва да се прилага по отношение на всички въпроси, отнасящи се до детето или децата, и да се взема предвид за решаването на евентуални конфликти между прогласените в Конвенцията права или други международни договори в областта на правата на човека. Трябва да се отдели внимание на намирането на възможни решения, които обслужват най-добрите интереси на детето. Това означава, че при приемането на мерки за изпълнение държавите са длъжни да разясняват най-добрите интереси на всички деца, включително тези в уязвимо положение.

Изразът „**първостепенно съображение**“ означава, че най-добрите интереси на детето са съображение, което не може да се поставя на едно и също ниво с всички останали съображения. Това силно положение е обосновано със специалното положение на детето: **зависимост, ниво на зрялост, правен статут и – в много случаи – безгласност**. Децата имат по-ограничена възможност, отколкото възрастните, да отстояват силно своите собствени интереси, като тези, които участват във вземането на засягащи ги решения, трябва недвусмислено да осъзнават интересите си. Ако интересите на децата не бъдат подчертани, тенденцията е те да бъдат пренебрегвани.

Оценяването на най-добрите интереси на детето е уникална дейност, която следва да се предприема във всеки един случай, с оглед на конкретните обстоятелства около всяко дете, група

деца или децата като цяло. Тези обстоятелства са свързани с индивидуалните особености на съответното дете или деца, сред които, наред с други: възраст, пол, степен на зрялост, опитност, принадлежност към малцинствена група, физическо, сетивно или умствено увреждане, както и социалната и културна среда, в която се намира детето или децата, например присъствието или отсъствието на родители, дали детето живее с тях, качество на взаимоотношенията между детето и неговото семейство или грижещите се за него лица, условията, свързани с безопасността, наличието на качествени алтернативни средства, с които разполага семейството, роднините или грижещите се за детето лица, и пр.

Комитетът е на мнение, че елементите, които следва да се вземат предвид при оценяването и определянето на най-добрите интереси на детето като относими към разглеждания случай, са следните:

а) **Възгледите на детето** – Обстоятелството, че детето е много малко или в уязвимо положение (напр. има увреждане, принадлежи към малцинствена група или е мигрант и пр.), не го лишава от правото да изразява своите възгледи и не намалява значението, което следва да се придаде на тези възгледи при определянето на неговите най-добри интереси. Приемането на конкретни мерки за гарантиране равностойното упражняване на правата на децата в подобно положение трябва да е обект на отделна оценка, която осигурява роля на самите деца в процеса на вземане на решения, като при необходимост следва да се осигурят разумни улеснения и подкрепа, за да могат да вземат пълноценно участие в оценката на техните най-добри интереси.

б) **Идентичността на детето** – включва характеристики като пол, сексуална ориентация, национален произход, религия и убеждения, културна идентичност, личен характер. Макар че децата и младите хора споделят основни всеобщи нужди, изразяването на тези нужди зависи от множество различни лично-

стни, физически, социални и културни аспекти, включително техните развиващи се способности. Правото на детето да запази идентичността си е гарантирано от чл.8 от Конвенцията и трябва да се зачита и взема под внимание при оценката на най-добрите му интереси. Макар да се изисква съобразяване с необходимостта от запазване на религиозните и културните ценности и традиции като част от идентичността на детето, практиките, които са в разрез или несъвместими с установените в Конвенцията права, не са в полза на най-добрите интереси на детето. Културната идентичност не може да бъде извинение или оправдание вземащите решения лица и властите да продължават традиции и културни ценности, които лишават детето или децата от правата, гарантирани от Конвенцията.

в) Запазване на семейната среда и поддържане на взаимоотношенията – предотвратяването на разделянето на семейството и запазването на неговото единство са важни съставни части от системата за закрила на детето и се основават на правото, предвидено в чл.9, § 1, което изисква „детето да не бъде разделяно от родителите си против тяхната воля, освен когато такова разделяне е необходимо за най-добрите интереси на детето“. Освен това детето, което е отделено от единия или от двамата си родители, има право „да поддържа лични отношения и пряк контакт с двамата си родители редовно, освен ако това противоречи на най-добрите интереси на детето“ (чл.9, § 3). Това обхваща и всички лица, притежаващи попечителски права, основните грижещи се за децата по силата на закон или на обичай лица, приемните родители и лицата, с които детето има тесни лични взаимоотношения.

Предвид тежкото въздействие, което оказва върху детето отделянето му от един или от двамата му родители, към такова отделяне следва да се прибегва единствено като крайна мярка, например когато детето е застрашено от вреда или ако това е необходимо по други причини. Не бива да се извършва отделяне, ако има по-подходящи мерки, с които детето да бъде за-

щитено. Преди да се прибегне до отделяне, държавата следва да предостави подкрепа на родителите в поемането на техните родителски отговорности и да възстанови или подобри способността на семейството да се грижи за детето, освен ако отделянето е необходимо с оглед защита на детето.

Икономически съображения не могат да оправдаят отделянето на дете от родителите му. По подобен начин дете не може да бъде отделено от своите родители поради това, че то или родителите му имат някакви увреждания. Възможността за отделяне може да се обмисля единствено в случаи, когато необходимото съдействие за запазване на семейството не е достатъчно ефективно, за да се избегне опасността от липса на грижи, изоставяне на детето или рискът за неговата безопасност. В случай на отделяне държавата трябва да гарантира, че положението на детето и неговото семейство е оценено, по възможност от мултидисциплинарен екип от добре обучени професионалисти с подходяща съдебна квалификация, съобразно с чл.9 от Конвенцията, като е проверено и доказано, че няма друга възможност за осъществяване на най-добрите интереси на детето.

Когато се наложи разделяне, вземащите решението лица следва да гарантират, че детето запазва връзките и отношенията си с родителите и семейството си /брата и сестри, роднини и лица, с които детето е имало тесни лични взаимоотношения/, ако това не е в разрез с най-добрите интереси на детето. При вземането на решения относно честотата и продължителността на посещенията и други форми на контакт, когато дете е изведено от семейството, трябва да се вземат под внимание качеството на взаимоотношенията и необходимостта от запазването им. Комитетът е на мнение, че споделената родителска отговорност в общия случай е в полза на най-добрите интереси на детето.

При вземането на решения относно родителските отговорности обаче единственият критерий следва да бъде какво е в полза на най-добрите интереси на конкретното дете. Автома-

тичното предоставяне от закона на родителските отговорности на единия или двамата родители е в разрез с тези интереси. Когато оценява най-добрите интереси на детето наред с останалите елементи, имащи отношение по случая, съдията трябва да вземе под внимание правото на детето да запази взаимоотношенията си и с двамата родители. Запазването на семейната среда обхваща запазване на връзките на детето в по-широк смисъл. Тези връзки се отнасят до по-широкия семеен кръг, например баби и дядовци, чичовци и лели, както и приятели, училищна и по-широка среда, и са от особено голямо значение, ако родителите са разделени и живеят на различни места.

г) **Грижа за детето и неговата закрила и безопасност** – при оценяването и определянето на най-добрите интереси на определено дете или на децата като цяло, следва да се има предвид задължението на държавата да осигури на детето закрилата и грижата, необходими за неговото благосъстояние (чл.3, § 2). Понятията „закрила и грижа“ също трябва да се тълкуват в широк смисъл, тъй като целта им не е посочена ограничително или отрицателно (като „за защита на детето от вреда“), а е свързана с комплексния идеал да се осигури „благосъстоянието“ и развитието на детето. Благосъстоянието на децата в широкия смисъл включва техните основни материални, физически, образователни и емоционални нужди, както и нуждата от обич и безопасност. Емоционалната грижа е основна потребност на децата; ако родителите или други основни грижещи се за децата лица не осъществяват емоционалните нужди на детето, трябва да се предприемат действия, за да развие детето сигурна привързаност. Необходимо е децата да придобият привързаност към грижещото се за тях лице на много ранна възраст, като тази привързаност, ако е адекватна, трябва да се запази във времето, за да осигури на детето стабилна среда. Оценката на най-добрите интереси на детето трябва да включва също съобразяване с безопасността на детето, тоест правото на детето на защита от всички форми на

физическо или психическо насилие, нараняване или малтретиране (чл.19), сексуален и друг тормоз, натиск от връстниците, унизително отношение и др., както и от сексуална, икономическа и друга експлоатация, наркотици, труд, въоръжен конфликт и др. (членове 32-39).

Прилагането на основаващ се на най-добрите интереси подход при вземането на решения означава да се оцени безопасността и неприкосновеността на детето в настоящия момент, но принципът на предохранителност изисква също оценка на вероятността от бъдещи рискове и вреди, както и други последици от решението за безопасността на детето.

д) **Уязвимо положение** – важен елемент, който трябва да се вземе под внимание, е уязвимото положение на детето, например ако то има увреждане, принадлежи към малцинствена група, ако е бежанец или търсещо убежище лице, жертва на малтретиране, живее на улицата и пр. Целта на определянето на най-добрите интереси на дете или деца в уязвимо положение следва да бъде свързана не само с пълното ползване от всички предвидени в Конвенцията права, но и с останалите норми в областта на правата на човека, отнасящи се до такива специфични ситуации, например като тези в обхвата на Конвенцията за правата на хората с увреждания, Конвенцията за статута на бежанците и др. Най-добрите интереси на дете в конкретно уязвимо положение не са еднакви с тези на всички деца в същото уязвимо положение. Необходимо е властите и вземащите решения лица да вземат под внимание различните видове и степени на уязвимост на всяко дете, тъй като всяко дете е неповторимо и всяко положение трябва да се оценява съобразно с това. Следва да се извършва индивидуализирана оценка на историята на всяко дете от раждането му, както и редовни преразглеждания от мултидисциплинарен екип, и да се препоръчват подходящи улеснения през целия процес на развитие на детето.

е) **Право на детето на здравеопазване** – правото на детето на здравеопазване (чл.24) и неговото здравословно състояние играят ключова роля в оценката на най-добрите интереси на детето. Ако обаче има повече от едно възможно лечение на определено заболяване или ако изходът от лечението е несигурен, трябва да се претеглят предимствата от всички възможни лечения спрямо всички възможни рискове и странични ефекти, като освен това трябва да се отдаде нужното внимание на възгледите на детето съобразно с възрастта и зрелостта му. В тази връзка на децата следва да се осигури достатъчна и подходяща информация, за да могат да разбират положението и всички аспекти, имащи отношение към техните интереси, като по възможност трябва да им се позволява да дават своето съгласие информирано.

ж) **Право на детето на образование** – от най-добър интерес за детето е да има достъп до безплатно качествено образование, включително в ранното детство, както и неофициално или неформално образование и свързаните с него дейности. Всички решения за мерки и действия по отношение на конкретно дете или група деца трябва да зачитат най-добрите интереси на детето или децата във връзка с образованието. За да насърчават образованието или по-висококачественото образование за повече деца, е необходимо държавите – страни по Конвенцията да разполагат с добре обучени преподаватели и други професионалисти, работещи в различни свързани с образованието контексти, както и благоприятна за децата среда и подходящи методи на преподаване и обучение, като се има предвид, че образованието е не само инвестиция в бъдещето, но и възможност за носещи радост дейности, уважение, участие и осъществяване на амбициите.

При претеглянето на различните елементи е необходимо да се има предвид, че целта на оценката и определянето на най-добрите интереси на детето е да се гарантира пълно и ефективно ползване от правата, признати в Конвенцията и факултативни-

те протоколи към нея, както и холистичното развитие на детето. Възможно е да има ситуации, в които засягащите определено дете „защитни“ фактори (напр. такива, които биха могли да означават ограничаване на права) трябва да се претеглят спрямо „овластяващите“ мерки, което означава пълно упражняване на правата без ограничение. При такива ситуации възрастта и зрелостта на детето следва да насочват претеглянето на елементите.

За да се оцени степента на зрелост на детето, следва да се отчетат физическото, емоционалното, умственото и социалното му развитие. При оценката на най-добрите интереси следва да се вземе под внимание, че способностите на детето ще се развиват. Ето защо вземащите решения лица следва да се стремят към мерки, които могат да се преразглеждат или адаптират според обстоятелствата, а не да вземат окончателни и необратими решения. За тази цел те следва не само да оценяват физическите, емоционалните, образователните и други нужди към конкретния момент на вземане на решението, но и да имат предвид възможните сценарии за развитието на детето и да ги анализират в краткосрочен и средносрочен план. В този контекст при решенията следва да се оценява непрекъснатостта и стабилността на настоящото и бъдещото положение на детето.

Член 12 – Принцип за правото на детето да бъде изслушвано.3

За първи път в КПД е въведено като принцип **правото на детето да бъде изслушвано** във всички процедури, които се отнасят до него.

Чл.12 от КПД предвижда: „1. Държавите – страни по Конвенцията осигуряват на детето, което може да формира свои собствени възгледи, правото да изразява тези възгледи свободно по всички въпроси, отнасящи се до него, като на тях следва да се придава значение, съответстващо на възрастта и зрелостта на детето.

2. За тази цел на детето е предоставена по-специално възможност да бъде изслушвано при всякакви съдебни и административни процедури, отнасящи се до него, или пряко, или чрез представител или съответен орган по начин, съответстващ на процедурните правила на националното законодателство.“

Чл.12 от КПД представлява единствена по рода си разпоредба в договор за правата на човека, като регламентира правния и социалния статут на децата, на които от една страна им липсва пълната автономност на пълнолетни граждани, но които от друга страна са носители на права и това представлява една от основните ценности на КПД.

Комитетът по правата на детето определя **чл.12 като един от четирите общи принципа на Конвенцията (останалите три са правото на недопускане на дискриминация; правото на живот и развитие; и най-добрите интереси на детето като първостепенно съображение)**. Това означава, че **чл.12 не просто установява самото право, но и че този принцип трябва да бъде вземан предвид при тълкуването и осъществяването на всички други права.**

Общ коментар № 12 от 2009 г. за правото на детето на изслушване

През 2009 г. Комитетът по правата на детето прие **Общ коментар № 12 за правото на детето на изслушване**, който съдържа правен анализ на двата параграфа на чл.12 от КПД, както и разяснения на изискванията за пълното реализиране на това право, включително в съдебни и административни производства. В него се разглежда взаимовръзката на чл.12 с другите три общи принципа на Конвенцията, както и връзката му с други разпоредби.

Чл.12 от Конвенцията урежда правото на всяко дете свободно да изразява своите възгледи по всички въпроси, отнасящи се до него, и производното право на тези възгледи да се придава

значение, съответстващо на възрастта и зрелостта на детето. Тази разпоредба налага ясно правно задължение на държавите – страни по Конвенцията да признаят това право и да гарантират упражняването му, като изслушват възгледите на детето и им придават надлежно значение. Това задължение изисква държавите – страни по Конвенцията в съответната си съдебна система директно да гарантират въпросното право или да приемат или изменят закони, по силата на които децата да могат пълноценно да упражняват това право. Детето обаче има също свободата да не упражни правото си. Изразяването на възгледи е избор, а не задължение на детето. Държавите – страни по Конвенцията трябва да гарантират, че детето получава всички необходими сведения и съвети, за да вземе решение в полза на най-добрите си интереси. От чл.12 следва, че детето има права, които влияят върху живота му, а не само права, произтичащи от неговата уязвимост или зависимост от възрастните.

Осигуряването на правото на изслушване на всяко дете, което „**може да формира свои собствени възгледи**“ не бива да се разглежда като ограничение, а като задължение за държавите – страни да оценят способността на детето да формира във възможно най-голяма степен свое самостоятелно мнение. Това означава, че държавите – страни не може да изхождат от допускането, че детето не е способно да изрази своите възгледи. Напротив, те следва да приемат за дадено, че детето е способно да формира свои собствени възгледи, и да признават правото му да ги изразява, като не се изисква детето първо да докаже тази си способност. Комитетът подчертава, че чл.12 не налага възрастово ограничение по отношение на правото на детето да изразява своите възгледи и не поощрява държавите – страни да въвеждат нито законодателно, нито в практиката възрастова граница, която би ограничила правото на детето да бъде изслушвано по всички въпроси, отнасящи се до него.

Изследванията сочат, че детето е способно да формира възгледи от най-ранната си възраст дори когато то не може да ги изрази словесно. Следователно, абсолютното прилагане на

чл.12 изисква признаване и зачитане на несловесните форми на общуване, включително игра, език на тялото, изражения на лицето, чертане и рисуване, чрез които много малките деца засвидетелстват своето разбиране, избор и предпочитания. Държавите трябва да гарантират упражняването на това право от деца, изслушването на чиито възгледи е затруднено. Така, например, на децата с увреждания трябва да се предостави всяко необходимо средство за общуване, улесняващо ги да изразят възгледите си, както и да им се даде възможност да използват това средство. Държавите трябва да съзнават възможните отрицателни последици от необмисленото практикуване на това право, особено в случаи, отнасящи се до много малки деца, или когато детето е било жертва на престъпление, сексуално малтретиране, насилие или други форми на малтретиране. Държавите – страни трябва да предприемат всички необходими мерки, за да гарантират, че правото на изслушване се упражнява при осигуряване на пълна защита на детето.

Комитетът също така приема, че да изразява своите възгледи „свободно“ означава, че детето може да изразява своите възгледи без принуда, както и да реши дали желае да упражни своето право да бъде изслушано или не, че то не може да бъде манипулирано или подлагано на нередно въздействие или натиск.

Комитетът подчертава, че събеседванията с дете не следва да се провеждат по-често от необходимото, особено когато се изследват неблагоприятни събития.

„Изслушването“ на дете е труден процес, който може да му окаже травмиращо въздействие. За реализиране на правото на детето да изразява своите възгледи се изисква лицата, отговорни за изслушването на детето или неговите родители или настойник, да го информират за въпросите, мненията и възможните решения, които следва да се разгледат и вземат, както и последиците от тях. Детето трябва да бъде информирано също и за условията, при които ще бъде помолено да изрази своите

възгледи. Това право да получи информация е от първостепенно значение, защото то е предварително условие детето да има яснота при вземането на решение.

Комитетът приема, че държавите трябва да гарантират, че детето е способно да изрази своите възгледи „**по всички въпроси, отнасящи се до него**“. Това представлява втори квалифициращ признак на разглежданото право – детето трябва да бъде изслушвано, ако разглежданият въпрос го засяга. Това основно условие трябва да бъде съблюдувано и тълкувано в широк смисъл.

На възгледите на детето трябва „**да се придава значение, съответстващо на възрастта и зрелостта на детето**“. Тази клауза се отнася до способността на детето, която трябва да бъде оценена, за да може да се придаде надлежно значение на неговите възгледи или да му се съобщи начинът, по който тези възгледи са повлияли върху резултата от процеса. Чл.12 предвижда, че само изслушването само по себе си не е достатъчно, но и възгледите му трябва и да бъдат взети сериозно предвид, когато детето е способно да формира свои собствени възгледи. Определянето на зрелостта е трудна задача. В контекста на чл.12 тя представлява способността на детето разумно и независимо да изразява своите възгледи по разглеждани въпроси. Въздействието на съответния въпрос върху детето също трябва да се взема под внимание. Колкото по-голямо въздействие върху живота на детето има крайният резултат, толкова по-значима е подходящо извършената оценка на зрелостта на това дете.

Комитетът изтъква, че тази разпоредба да се предоставят възможности да бъде изслушвано детето „**при всякакви съдебни и административни процедури, отнасящи се до него**“ се прилага неограничено към всички относими съдебни производства, отнасящи се до детето, включително например при раздяла на родителите, упражняване на попечителство, полагане на грижи и осиновяване, деца правонарушители, деца жертви на физическо или психологическо насилие, сексуално мал-

третиране или други престъпления, здравеопазване, социално осигуряване, непридружавани деца, търсеци закрила деца или деца бежанци и жертви на въоръжен конфликт или на други извънредни ситуации. Правото на изслушване се прилага както към производства, инициирани от самото дете (например оплаквания срещу малтретиране и жалби срещу изключване от училищната среда), така и към производства, за които органът е сезиран от други лица, отнасящи се до детето, като раздяла на родителите или осиновяване.

След като детето е решило, че иска да бъде изслушано, то ще трябва да избере начина – **„или пряко, или чрез представител или съответен орган“**. Комитетът препоръчва, когато е осъществимо, на детето да се предоставя възможността да бъде изслушано пряко в хода на съответното производство, като функцията на представител може да се поеме от единия или двамата родители, адвокат или друго лице (социален работник и др.). Трябва да се подчертае обаче, че в много случаи (по граждански, наказателни или административни дела) има риск от конфликт на интереси между детето и най-очевидния негов представител (родител/и). Когато детето се изслушва чрез представител, изключително важно е възгледите на детето да бъдат предадени вярно от представителя му на органа, вземащ решение. Изборът на метода следва да се определи от детето (или от подходящия орган при нужда) предвид специфичната за детето ситуация. Представителите трябва да познават и разбират в достатъчна степен различните аспекти на процеса на вземане на решения и да имат опит в работата с деца. Представителят трябва да съзнава, че представлява изключително интересите на детето, а не интересите на другите (родител/и, институции или органи, включително дом, администрация или общество). Препоръчително е да се разработят кодекси на поведение за представителите, определени да представляват възгледите на детето.

При осъществяване на правото на детето да бъде изслушано трябва да се извърши **подготовка**, при която лицата, отго-

ворни за изслушването на детето, трябва да гарантират, че то е информирано за правото да изразява своето мнение по всички въпроси, отнасящи се до него, и по-конкретно във всички съдебни и административни производства, в които се решава въпрос, както и за въздействието, което изразените от детето възгледи може да окажат върху крайния резултат. Освен това, детето трябва да получи информацията относно възможността да общува пряко или чрез представител. То трябва да съзнава възможните последици от направения избор. Органът, вземащ решение, трябва в достатъчна степен да подготви детето преди изслушването, като му обясни как, кога и къде ще се проведе изслушването и кой ще участва в него, и да вземе предвид възгледите на детето в тази връзка.

Изслушването трябва да протече в подпомагаш и окуражаващ контекст, така че детето да е уверено, че отговорното лице го слуша с желание и сериозно приема това, което детето е решило да сподели. Лицето, което ще изслушва детето, може да бъде възрастен, ангажиран с въпросите, отнасящи се до детето (например, учител, социален работник или полагащо грижи лице), длъжностно лице, отговорно за вземането на решения на институционално равнище (например директор, административен служител или съдия/ или специалист /например, психолог или лекар). Опитът показва, че изслушването следва да се провежда под формата на разговор, а не като едностранен разпит. Препоръчително е детето да не бъде изслушвано в открито съдебно заседание, а в условия на поверителност.

На следващо място трябва да се извърши **оценка на способностите на детето**. На възгледите на детето трябва да се придаде надлежното значение, когато въз основа на специфичен за случая анализ се установи, че детето е способно да формира свои собствени възгледи. Ако детето е способно да формира възгледи разумно и независимо, отговорното за вземането на решение лице трябва да вземе предвид възгледите на детето като съществен фактор при разрешаването на въпроса.

Отговорното за вземането на решение лице трябва да **информира детето за крайния резултат от процеса и да обясни как възгледите на детето са били взети предвид**. Обратната информация е гаранция, че възгледите на детето са били не само формално изслушани, но и сериозно взети под внимание. Информацията може да подтикне детето да изиска, приеме или внесе друго предложение, а при съдебни и административни производства – да подаде жалба или оплакване.

Комитетът препоръчва да бъде прието необходимо законодателство, предвиждащо ред, по който децата да подават жалби и искове, когато правото им на изслушване и правото им на надлежно отчитане на техните възгледи е било пренебрегнато или нарушено. Децата следва да имат възможност да се обърнат към омбудсман или лице с еквивалентна роля във всички институции за работа с деца, включително в училища и детски ясли и градини, за да могат да огласят своите оплаквания. Децата следва да знаят кои са тези лица и как да осъществят контакт с тях.

В случай на семейни конфликти относно зачитането на детските възгледи детето би следвало да може да се обърне към лице за работа с младежите в общността. Когато правото на детето на изслушване бъде нарушено в съдебно или административно производство (чл.12, § 2), детето задължително трябва да има достъп до ред за подаване на жалба или оплакване, които осигуряват средства за правна защита срещу нарушаването на права. Производството по такива жалби трябва да предоставя надеждни механизми, гарантиращи увереността на децата, че няма да бъдат изложени на риск от насилие или наказание, ако се възползват от тези процедури.

В случаите на раздяла и развод децата са неизменно засегнати от съдебните решения. Издръжката на детето, упражняването на родителските права и правото на лични отношения се определят от съда в съдебното производство или чрез ръководена от съда медиация. В тези случаи съдът трябва да отчете **„най-добрите интереси на детето“** като първостепенен

фактор. Ето защо, трябва да се допуска правото на детето да бъде изслушвано от органа, вземащ решения, включително и в производство по медиация. В тези случаи трябва да се прави индивидуална оценка на способността на детето, съобразно неговата възраст и зрелост, да изразява свои собствени възгледи.

Когато се взема решение за отделянето на дете от семейството му, защото е жертва на малтретиране или защото за него не се полагат грижи в семейния дом, възгледите на детето задължително трябва да бъдат взети предвид, за да се определят неговите най-добри интереси. При наказателни производства правото на детето да изразява своите възгледи свободно по всички въпроси, отнасящи се до него, трябва да бъде зачитано в абсолютна степен и упражнявано на всеки етап от процеса.

Когато детето е жертва или свидетел на престъпление, трябва да се положат максимални усилия и да се гарантира, че детето е консултирано по важните въпроси относно участието му в производството и има възможност да изразява свободно, и то по свой начин, възгледите и опасенията си, свързани с неговото участие в съдебния процес.

В ситуации на насилие Конвенцията за **правата на детето установява правото на детето да получава закрила срещу всички форми на насилие**, както и отговорност на държавите – страни по нея да гарантират това право на всяко дете без каквато и да е дискриминация. В това отношение Комитетът приканва държавите – страни по Конвенцията да изпълнят препоръките да се осигури възможност на децата свободно да изразяват своите възгледи и на тези възгледи да се придава значение във всички аспекти на предотвратяването, докладването и наблюдението на насилието над деца.

Всички отнасящи се до децата закони, подзаконови актове и разпоредби трябва да се ръководят от критерия „най-добър интерес на детето“. **Принципът за „най-добрия интерес на детето“**, визиран в чл.3 от КПД, установява целта, а именно да се удовлетворят най-добрите интереси на детето, а другият

принцип, визиран в чл.12 от КПД, урежда методологията за постигане на целта, а именно детето да бъде изслушано.

Общ коментар № 13 от 2011 г. за правото на детето на свобода от всички форми на насилие

Член 19 от КПД гласи: „1. Държавите – страни по Конвенцията предприемат всички подходящи законодателни, административни, социални и образователни мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления, докато то е под грижите на родителите си или на единия от тях, на законния си настойник или на всяко друго лице, на което то е поверено,„ 2. Такива защитни мерки включват според случая ефективни процедури за създаване на социални програми за осигуряване необходимата подкрепа на детето и на лицата, които се грижат за него, както и на всички други форми за предотвратяване и разкриване, докладване, отнасяне за разглеждане, разследване, разглеждане и проследяване на случаите на малтретиране на деца, описани по-горе, и според случая за намеса на съдебните органи.“

За целите на **Общ коментар № 13 „насилие“** означава *„всички форми на физическо или психическо насилие, нараняване или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления“* съобразно изброяването в чл.19, § 1 от Конвенцията. Понятието „насилие“ е избрано тук, за да изрази всички форми на посегателство върху деца, съобразно списъка в чл.19, § 1, в съответствие с терминологията, използвана в проучването на ООН от 2006 г. относно насилието над деца, въпреки че другите понятия, с които се описват видовете посегателства (нараняване, злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране и експлоатация) имат равностепенно значение.

В общо употребявания език понятието „насилие” често се схваща само като физическо и/или умишлено посегателство. Комитетът обаче подчертава с особено ударение, че изборът на понятието „насилие” във формулировката на този Общ коментар не бива да се тълкува по начин, който намалява въздействието на нефизическите и/или неумишлените форми на посегателство (каквито са например неполагането на грижи и психологическото малтретиране) или който омаловажава нуждата да се противодейства на тези форми на посегателство.

Правата на детето съгласно стандартите на Съвета на Европа и правото на ЕС

Приетите в рамките на Съвета на Европа и от Европейския съюз договори, конвенции и съдебна практика представляват европейското право в областта на правата на детето. В европейското законодателство и правни стандарти децата се приемат като субекти на права, а не само като обекти на защита. Те имат специфични интереси, с оглед на което са налице специални регулации в тяхното правно положение и взаимоотношения с техните родители/настойници, близки и държавата. При разглеждането на дела, засягащи интереси на деца, се прилага основният принцип на Конвенцията на ООН за правата на детето /КПД/, съгласно който отговорността на родителите и на държавите трябва да се упражнява в защита на най-висшия интерес на детето.

Съгласно чл.1 от КПД, дете е всяко човешко същество на възраст под 18 години, освен ако съгласно закона, приложим за детето, пълнолетието настъпва по-рано, като този критерий е възприет и от европейското законодателство. Европейската конвенция за защита правата на човека (ЕКПЧ) не съдържа определение на понятието „дете“, но Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) приема жалби, подадени от деца или от тяхно име, без разлика във възрастта им, като в практиката си Съдът е възприел критерия на КПД, че лицето е дете, когато е на възраст

под 18 години. Същият критерий е възприет и от Европейската социална харта (ЕСХ) и от Европейския комитет по социални права (ЕКСП).

Харта на основните права на Европейския съюз

Хартата на основните права на Европейския съюз (2000 г.) за първи път подробно урежда правата на детето на конституционно ниво в Европейския съюз (ЕС). Хартата на основните права на Европейския съюз провъзгласява признаване на правото на децата да получават безплатно задължително образование (чл.14, § 2), забрана на дискриминацията, основана на възраст (чл.21) и забрана на експлоатацията на детския труд (чл.32). Хартата съдържа изрична разпоредба относно правата на детето (чл.24), която предвижда три основни принципа в областта на правата на детето: правото им да изразяват свободно своето мнение в зависимост от възрастта и зрелостта си (чл.24, § 1), правото им във връзка с всички действия, които ги засягат, висшият интерес на детето да бъде първостепенно съображение (чл.24, § 2) и правото им да поддържат редовно лични отношения и преки контакти с двамата си родители (чл.24, § 3).

Европейска социална харта (ревизирана)

Другият основен договор на Съвета на Европа в областта на правата на човека е **Европейската социална харта (ЕСХ) (ре-визирана)**, която урежда закрилата на социалните права. Тя съдържа специални разпоредби, свързани с правата на децата. От особено значение за правата на децата в ЕСХ са две разпоредби: чл.7, който предвижда задължението за защита на децата от икономическа експлоатация и чл.17, който задължава държавите да вземат всички необходими и подходящи мерки, насочени към осигуряване за децата на съответните грижи, подпомагане, образование и обучение, от които те се нуждаят, включително безплатно основно и средно образование, защита на децата и младежите от липса на грижи, насилие или експлоатация и осигуряване на защита за децата, лишени от семейна закрила.

Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи

Основният договор на Съвета на Европа в областта на правата на човека, който е ратифициран от всички държави — членки на организацията, е **Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи** (ЕКПЧ), която съдържа разпоредби относно правата на детето. Така например в чл.5, ал.1, б. “г” е предвидена възможността за законосъобразно лишаване от свобода на дете с цел осигуряване на надзор с възпитателна цел.

Чл.6, ал.1 предвижда, че когато това е в интерес на непълнолетни лица, правото на публичен процес може да бъде ограничено. В чл.2 от Протокол № 1 е предвидено правото на образование, като държавите са задължени да зачитат религиозните и философските убеждения на родителите във връзка с образованието на техните деца. От практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) е видно, че от особено значение за децата са разпоредбите на чл.8, който гарантира правото на зачитане на личния и семейния живот, както и чл.3, който забранява изтезанията и нечовешкото или унижително отношение или наказание. В своята практика, касаеща права и интереси на деца, ЕСПЧ често се позовава и на основните принципи и положения, предвидени в КПД на ООН.

Право на изслушване

Съгласно правото на ЕС децата имат право да изразяват свободно своето мнение. То се взема под внимание по въпросите, които ги засягат, в зависимост от възрастта и зрелостта им, което съответства на един от основните принципи на КПД на ООН – правото на детето да изразява своите възгледи свободно по всички въпроси.

В сферата на правото на ЕС в чл.24, § 1 от Хартата на основните права на ЕС е предвидено, че децата могат да изразяват свободно своето мнение и то се взема под внимание по въпро-

сите, които ги засягат, в зависимост от възрастта и зрелостта им. Тази разпоредба е с обща приложимост и прилагането ѝ не е ограничено в рамките на конкретни производства.

Що се отнася до правото на Съвета на Европа, ЕКПЧ не съдържа абсолютно изискване за изслушване на детето в съда. Преценката дали да се пристъпи към такова изслушване се прави с оглед на конкретните обстоятелства по всяко дело и зависи от възрастта и зрелостта на детето. ЕСПЧ не тълкува правото на зачитане на личния и семейния живот (чл.8 от ЕКПЧ) като задължение за изслушване на детето пред съда във всички случаи. Като общо правило националният съд е компетентен да прецени доказателствата по случая, включително средствата, които са използвани за установяване на релевантните факти. Националните съдилища невинаги са задължени да изслушват деца по спорове, свързани с въпроса за достъп до родител, който няма родителски права. Този въпрос следва да се преценява в светлината на конкретните обстоятелства по всеки отделен случай, като се отчита надлежно възрастта и степента на зрялост на засегнатото дете. В много случаи ЕСПЧ предприема мерки, за да се увери, че компетентните органи са предоставили съответните гаранции за изпълнение на тяхното решение.

Практика на ЕСПЧ

Шахин срещу Германия (Sahin vs Germany) /голям състав/, (жалба № 30943/96), решение от 08.07.2003 г., точка 73.

По делото **Шахин срещу Германия** майката на дете е забранила всички контакти между жалбоподателя и неговата четиригодишна дъщеря. Германският областен съд решава, че предоставянето на основни граждански права и свободи на бащата на достъп до дъщеря му би имало вредни последици за детето поради сериозните разногласия между родителите. Съдът се произнася, без да изслуша детето, за да се увери дали то желае да продължи да се вижда с баща си. По въпроса за изслушването на детето от съда ЕСПЧ се позовава на показанията на вещото

лице пред областния съд в Германия. След няколко срещи с детето, майката и жалбоподателя вещото лице преценява, че разпитът на детето би представлявал риск за него, който не би могъл да бъде избегнат чрез предприемане на специални мерки в съда. ЕСПЧ се произнася, че при тези обстоятелства процесуалните изисквания, произтичащи от разпоредбата на чл.8 от ЕКПЧ (задължението за изслушване на детето пред съда), не поражда задължение за пряк разпит на детето относно неговите лични отношения с баща му.

Зомърфелд срещу Германия (Sommerfeld vs Germany) /голям състав/, (жалба № 31871/96), решение от 08.07.2003 г., точки 72 и 88.

По делото **Зомърфелд срещу Германия** 13-годишната дъщеря на жалбоподателя е изразявала в продължение на няколко години своето недвусмислено желание да не се среща с него. Националните съдилища са преценили, че принуждаването ѝ да се среща с жалбоподателя би увредило сериозно нейното емоционално и психологическо равновесие. ЕСПЧ приема, че процесът на вземане на решение е предоставил на жалбоподателя необходимата защита на неговите интереси.

Зачитане на най-добрия интерес на детето

Държавите – членки имат позитивни задължения да осигурят на децата ефективното упражняване на правото им на зачитане на семейния живот. Съгласно правото на ЕС и на Съвета на Европа, съдебните и административните органи трябва да вземат предвид висшия интерес на детето във всяко решение, свързано с правото на детето на зачитане на неговия семеен живот. Правото на детето на зачитане на семейния живот включва редица съставни права, като например правото на детето да бъде отглеждано от своите родители, правото му да поддържа контакт с двамата си родители, правото му да не бъде разделяно

от родителите, освен когато това отговаря на неговия висш интерес, и правото на събиране на семейството. Съгласно правото на ЕС и на Съвета на Европа, правото на детето на зачитане на семейния живот не е абсолютно и подлежи на редица ограничения. Тези ограничения, както е пояснено в Обяснителната бележка към Хартата на основните права на Европейския съюз, са същите, както за съответната разпоредба на ЕКПЧ, и по-специално чл.8, ал.2, а именно: съответствие със закона и нуждите в едно демократично общество в интерес на националната сигурност, обществената безопасност или икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или за защита на правата и свободите на други лица. Хартата на основните права на Европейския съюз изрично включва в съдържанието на това право задължението да се вземе предвид висшият интерес на детето /чл.24, § 2/. Въпреки че задължението за съблюдаване на висшия интерес на детето не е изрично предвидено в ЕКПЧ, ЕСПЧ включва това задължение в своята съдебна практика.

Жюнес срещу Нидерландия (Jeunesse vs Nederland) /голям състав/, (жалба № 12738/10), решение от 03.10.2014 г.

Делото **Жюнес срещу Нидерландия** се отнася до отказа на нидерландските органи да разрешат на жена от Суринам, омъжена за нидерландски гражданин, с който тя има три деца, да пребивава в Нидерландия на основание на нейния семеен живот в страната. ЕСПЧ приема, че компетентните органи не са отделили достатъчно внимание на въздействието на техния отказ върху децата на жалбоподателката и на техния висш интерес. Съдът установява нарушение на чл.8 от ЕКПЧ, тъй като не е постигнат справедлив баланс между личните интереси на жалбоподателката и нейното семейство от продължаване на семейния им живот в Нидерландия и свързания с общественения ред интерес на правителството да осъществява контрол върху имиграцията.

Попов срещу Франция (Popov vs France) (жалби № 39472/07 и № 39474/07), решение от 19.01.2012 г., точки 90 и 95.

Това решение е потвърдено при разглеждането на делото **Попов срещу Франция**, което се отнася до случай на административно задържане в продължение на две седмици на семейство, което е изчаквало депортирането си в Казахстан. ЕСПЧ установява нарушение на чл.3 от ЕКПЧ, тъй като френските органи не са взели предвид неизбежното вредно въздействие върху двете деца (които са били на възраст съответно пет месеца и три години) от принудителното им задържане в център за задържане в условия, които са били „неприспособени за присъствие на деца“. Освен това, Съдът се произнася, че е налице нарушение на чл.5 и чл.8 по отношение на цялото семейство и се позовава на чл.37 от КПД, в който се съдържа изискването „всяко дете, лишено от свобода, да бъде третирано хуманно и като се зачита достойнството, присъщо на човешката личност, и по начин, който взема предвид нуждите на лицата на неговата възраст“, като се вземе предвид висшият интерес на детето.

Канагаратнам срещу Белгия (Kanagaratnam vs Belgium) (жалба № 15297/09), решение от 13.12.2011 г.

В решението си по **Канагаратнам срещу Белгия** Съдът се произнася, че задържането на търсеца убежище майка и трите ѝ деца в център от затворен тип за чужденци в нередовно положение в продължение на четири месеца представлява нарушение на чл.3 и чл.5 от ЕКПЧ. Въпреки факта, че децата са били придружени от майка им, Съдът заключава, че като са ги настанили в център от затворен тип, белгийските органи са ги изложили на чувства на тревожност и непълноценност и, давайки си сметка за фактите, са поставили под риск тяхното развитие, като не са се съобразили с висшия интерес на децата.

Юнер срещу Нидерландия (*Üner vs Nederland*) (жалба № 46410/99), решение от 18.10.2006 г., точки 57—58.

По делото **Юнер срещу Нидерландия** ЕСПЧ потвърждава, че е необходимо да се отчита потенциалното въздействие на експулсирането върху децата в семейството, когато се преценява дали това е подходяща мярка. За тази цел следва да се вземе предвид: „висшият интерес и благосъстоянието на децата, и особено тежестта на трудностите, с които децата вероятно ще се сблъскат в държавата, където ще бъде експулсиран молителят, както и здравината на социалните, културните и семейните връзки с приемащата държава и с държавата на назначение“.

Таракел срещу Швейцария (*Tarakhel vs Switzerland*) /голям състав/, (жалба № 29217/12), решение от 04.11.2014 г.

Делото **Таракел срещу Швейцария** се отнася до отказ на швейцарските органи да разгледат молбата за убежище на двойка от Афганистан и шестте им деца, и тяхното решение да изпратят молителите обратно в Италия. ЕСПЧ установява, че с оглед на актуалното положение по отношение на системата за приемане в Италия и на липсата на подробна и надеждна информация относно конкретния център, където ще бъдат изпратени молителите, швейцарските органи не са имали достатъчни гаранции, че при връщането им в Италия молителите ще получат грижи, съобразени с възрастта на децата. На това основание ЕСПЧ констатира, че потенциалното решение на швейцарските органи да изпратят молителите обратно в Италия по реда на Регламента „Дъблин I“, без да са получили предварителни индивидуални гаранции от италианските органи, че молителите ще получат грижи, съобразени с възрастта на децата, и че семейството ще живее заедно, представлява нарушение на чл.3 от ЕКПЧ.

Съдебната практика на ЕСПЧ, свързана със семейния живот, припознава взаимно свързаните права като правото на

семеен живот и правото на детето на защита на неговия висш интерес като съображения от първостепенно значение. Съдът признава, че правата на децата понякога са противоречиви. Например правото на детето на зачитане на семейния живот може да бъде ограничено с оглед обезпечаване на висшия му интерес. Освен това, Съветът на Европа е приел различни други правни инструменти, които уреждат въпросите, свързани с личните контакти, родителските права и упражняването на правата на детето.

Право на детето да бъде отглеждано от своите родители

Съгласно правото на Съвета на Европа ЕСПЧ подчертава, че чл.8 от ЕКПЧ преди всичко установява задължение на държавата да не се намесва в семейния живот. Въпреки това, държавите – членки имат също и позитивно задължение да предприемат необходимите мерки както за подпомагане на родителите и семействата, така и за закрила на децата от потенциално насилие. Децата следва да бъдат разделяни от родителите си само при изключителни обстоятелства. В тези случаи трябва да се направи всичко, за да се запазят личните отношения и, когато е уместно, семейството да се възстанови. Държавите членки разполагат с широка свобода на преценка при вземане на първоначалното решение за разделяне на децата от техните родители. Въпреки това, необходимо е по-строго и внимателно разглеждане на всякакви допълнителни ограничения, като, например, ограничаване на родителските права на достъп, както и въвеждане на законни гаранции, предназначени да осигурят ефективна защита на правото на родителите и децата на зачитане на семейния им живот. Такива допълнителни ограничения са свързани с опасност семейните отношения между едно малко дете и единия или двамата му родители да бъдат съществено нарушени. **По същия начин, когато става дума за разделяне на майки от новородени бебета, основанията, изтъкнати от държавата, трябва да са изключително убедителни.** Свободо-

дата на преценка намалява с увеличаването на продължителността на отделянето на децата от родителите им и държавните органи следва да представят сериозни основания в подкрепа на решението си да продължат разделянето. ЕСПЧ анализира дали процесът на вземането на решения е бил справедлив и дали на всички участващи страни е била дадена възможност да изложат своята позиция.

В чл.9 от КПД е посочено, че едно дете не може да бъде разделяно от неговите родители против неговата воля и че на всички страни трябва да бъде дадена възможност да участват във всички процедури, свързани с тази ситуация.

Р.М.С. срещу Испания (R.M.S. vs Spain) (жалба № 28775/12), решение от 18.06.2013 г., точки 69, 86 и 93.

По делото **Р.М.С. срещу Испания**, жалбоподателката твърди, че е била лишена от всякакъв контакт с дъщеря си след момента, когато детето било на 3 години и 10 месеца, на основание на своя социално-икономически статус. Установявайки нарушение на чл.8 от ЕКПЧ, Съдът подчертава, че „испанските административни органи е трябвало да разгледат и други, по-малко драстични мерки, отколкото разделянето на майката от детето“. Освен това Съдът посочва, че: „Ролята на органите за социално подпомагане е именно да се помогне на хората в затруднено положение, да им се предоставят указания и консултации по въпроси като намиращи се на разположение различни видове помощи, относно възможността за получаване на социални жилища и другите средства за преодоляване на техните затруднения, каквито първоначално е поискала жалбоподателката.“ Съответно, ЕСПЧ излиза с решение, „че испанските органи не са изпълнили задължението си да предприемат подходящи и достатъчни усилия за осигуряване на правото на жалбоподателката да живее с детето си“, като не са се ръководили от висшия интерес на детето.

Право на лични контакти с двамата родители

Правото на детето да поддържа контакт с двамата си родители се запазва при всички форми на раздяла на родителите: свързани със семейството или санкционирани от държавата. Процесът на осигуряване на правото на детето да поддържа контакт с неговите родители и събирането на семейството предполага съблюдаване на висшия интерес на детето като първостепенно съображение, като се отдава дължимото значение на мнението на детето в съответствие с неговата възраст и зрялост.

Съгласно правото на Съвета на Европа правото на всяко дете да поддържа контакт с двамата си родители влиза в обхвата на в чл.8 от ЕКПЧ. ЕСПЧ приема, че „взаимното удоволствие на родителя и детето, дължащо се на общуването помежду им, представлява основен елемент на семейния живот“. Съдът също така подчертава обаче, че това право може да бъде ограничено от висшия интерес на детето. Това право има централно значение при постановяването на съдебни решения относно упражняването на родителските права и контакта с децата. В цяла поредица от дела ЕСПЧ се позовава изрично или косвено на висшия интерес на детето в контекста на родителските права и контакти.

Шнайдер срещу Германия (Schneider vs Germany) (жалба № 17080/07), решение от 15.09.2011 г.

По делото **Шнайдер срещу Германия** жалбоподателят е имал връзка с омъжена жена и твърди, че е биологичният баща на сина ѝ, чийто законно признат баща е съпругът на майката. Жалбоподателят твърди, че решението на вътрешните съдилища да отхвърлят молбата му за контакт с детето и получаване на информация за развитието му въз основа на това, че той не е нито законно признат баща на детето, нито е имал връзка с детето, нарушава правата му по чл.8 от ЕКПЧ. ЕСПЧ установява нарушение, като отбелязва пропуската на националните съдилища да обсъдят въпроса дали

при конкретните обстоятелства по случая контактът между детето и жалбоподателя би отговарял на висшия интерес на детето. Що се отнася до искането на жалбоподателя за предоставяне на информация за личностното развитие на детето, Съдът приема, че националните съдилища не са привели достатъчно основания, за да оправдаят своята намеса по смисъла на чл.8, ал.2, поради което намесата не е била „необходима в едно демократично общество“.

Левин срещу Швеция (Levin vs Sweden) (жалба № 35141/06), решение от 15.03.2012 г., точки 57 и 69.

По делото **Левин срещу Швеция** жалбоподателката, майка на три деца в алтернативна несемейно базирана грижа, твърди, че ограниченията на правото ѝ да поддържа контакт с децата си са нарушили правото ѝ на зачитане на семейния живот. ЕСПЧ се фокусира върху целта на ограниченията на контактите, т.е. защитата на висшия интерес на децата. В този конкретен случай децата са били пренебрегнати, докато са били под грижите на жалбоподателката, а контактът с нея е разкрил силни негативни реакции от страна на децата. Приемайки, че не е имало нарушение на чл.8 от ЕКПЧ, Съдът е установил, че намесата в правата на жалбоподателката е била „пропорционална на преследваната легитимна цел (висшия интерес на децата) и в рамките на правомощията на органите на националните органи“.

Зомърфелд срещу Германия (Sommerfeld vs Germany) /голям състав/, (жалба № 31871/96), решение от 08.07.2003 г., точка 72.

По делото **Зомърфелд срещу Германия** жалбоподателят се оплаква от ограниченията върху правото му да поддържа контакт с дъщеря си, която последователно е заявявала, че не желае да остава в контакт с него. По-специално жалбоподателят твърди, че отказът на националните съдилища да възложат психологическа експертиза е опорочил националното производство. ЕСПЧ приема, че не е имало нарушение на чл.8 от ЕКПЧ, тъй

като националният съд е бил в достатъчно добра позиция, за да оцени изявленията на дъщерята и да установи дали тя е била в състояние да вземе самостоятелно решение или не.

Мустафа и Армаган Акин срещу Турция (Mustafa и Armağan Akin vs Turkey) (жалба № 4694/03, решение от 06.04.2010 г.).

По делото **Мустафа и Армаган Акин срещу Турция** жалбоподателите, които са баща и син, твърдят, че условията на едно решение за родителски права на националният съд са нарушили правата им по чл.8 от ЕКПЧ. Тези условия забраняват на сина да има контакт със сестра си, която е била под попечителството на майка им. Освен това, бащата не е могъл да има контакт с двете си деца заедно, защото контактът на сина му с майка му съвпада по време с неговия контакт с дъщеря му. ЕСПЧ приема, че решението на националният съд, разделящо брата и сестрата, представлява нарушение на правото на жалбоподателите на зачитане на семейния им живот, тъй като то не само пречи на брата и сестрата да се виждат, но също така прави невъзможно за баща им да се радва на контакт с двете си деца по едно и също време, и нарушава висшия интерес на децата.

Войнити срещу Унгария (Vojnity vs Hungary) (жалба № 29617/07), решение от 12.02.2013 г., точки 22, 38, 41, 43.

По делото **Войнити срещу Унгария** жалбоподателят твърди, че му е било отнето правото на лични отношения със сина му заради религиозните му убеждения. Установявайки нарушение на чл.14 във връзка с чл.8 от ЕКПЧ, ЕСПЧ отбелязва, че няма доказателства, че религиозните убеждения на жалбоподателя включват опасни практики или излагат сина му на психическо или физическо увреждане. Решенията на националните съдилища за отнемане на правото на жалбоподателя на лични отношения правят невъзможни всякакви форми на контакт и създаването на всякакъв вид по-нататъшен семеен живот, въ-

преки факта, че тоталното прекъсване на контакта може да бъде оправдано само при изключителни обстоятелства. По тази причина ЕСПЧ приема, че не е имало разумна и пропорционална връзка между пълната забрана на личните контакти с жалбоподателя и преследваната цел, а именно, защитата на висшия интерес на детето.

Салгиеро да Силва Мута срещу Португалия (Salgueiro da Silva Mouta vs Portugal) (жалба № 33290/96), решение от 21.12.1999 г.

Делото **Салгиеро да Силва Мута срещу Португалия** е заведено от баща, който желае да му бъде предоставено упражняването на родителските права над детето му. Той твърди, че в националното производство португалските органи са отхвърлили иска му и са присъдили упражняването на родителските права на майката въз основа на неговата сексуална ориентация. ЕСПЧ установява, че националните органи наистина са отказали да му предоставят упражняването на родителските права с мотива, че е хомосексуален — решение, което няма обективно и разумно оправдание. Съдът заключава, че е налице нарушение чл.8 във връзка с чл.14 от ЕКПЧ.

Хорих срещу Полша (Horych vs Poland) (жалба № 13621/08), решение от 17.04.2012 г., точка 131.

По делото **Хорих срещу Полша** се отнася до деца, които са разделени от единия родител, който е бил лишен от свобода. Съдът е трябвало да разгледа въпроса за условията, при които жалбоподателят, категоризиран като опасен затворник, е бил посещаван от малолетните си дъщери. ЕСПЧ отбеляза, че „посещенията от деца в затвора изискват специален режим и могат да подлежат на специални условия в зависимост от възрастта им и възможното въздействие върху емоционалното им състояние или благополучие, а също и от личното положение на

посещаваното лице“. Съдът посочва, че „позитивните задължения на държавата, съгласно чл.8, включват задължението да се осигурят подходящи, възможно най-лишени от стрес условия за осигуряване на посещения от децата, като се имат предвид практическите последици от лишаването от свобода.“

Съгласно правото на Съвета на Европа, ЕСПЧ потвърждава категорично, че семейството е естествената среда за израстването и благосъстоянието на децата. Въпреки това, когато семейството не може да осигури на детето необходимата грижа и защита, може да се наложи настаняване в алтернативна грижа. Такова настаняване представлява намеса в семейния живот. ЕСПЧ приема, че в повечето случаи настаняването на дете в алтернативна грижа трябва да бъде замислено като временна мярка и че детето в крайна сметка трябва да се събере със своето семейство в изпълнение на правото на зачитане на личния и семеен живот по силата на чл. 8 от ЕКПЧ.

Олсон срещу Швеция (№ 1), (Olsson vs Sweden (№ 1) (жалба № 10465/83), решение от 24.03.1988 г.

По делото **Олсон срещу Швеция** жалбоподателите се оплакват от решението за настаняване на трите им деца в алтернативна грижа. Установявайки, че решението за настаняването на децата в алтернативни грижи попада в границите на преценката на държавата, ЕСПЧ се фокусира върху начина, по който то е било изпълнено. Според Съда решението за настаняване трябва да се разглежда като временна мярка, за да се преустанови веднага, щом обстоятелствата го позволят, имайки предвид, че не се обсъжда осиновяване. Предприетите мерки следователно е трябвало да бъдат съобразени с крайната цел за събиране на семейството. С оглед на горното ЕСПЧ отбелязва, че националните органи са настанили децата в отделни приемни домове на значително разстояние едно от друго и от техните родители. Въпреки че органите са

действали добросъвестно при изпълнението на решението за настаняване, Съдът отбелязва, че е неприемливо административни трудности, като например липсата на подходящи приемни семейства или институции, да определят къде ще бъдат настанени децата. В такава фундаментална област като зачитането на семейния живот не може да се позволи на такива съображения да играят нещо повече от второстепенна роля. По тази причина, установявайки нарушение на чл.8 от ЕКПЧ, ЕСПЧ посочва, че мерките, предприети от органите в изпълнение на решението за настаняване на децата в алтернативна грижа, не са били подкрепени от достатъчно основания, които да ги направят пропорционални спрямо легитимната цел, преследвана в съответствие с чл.8 в защита на висшите интереси на децата.

Волова и Вала срещу Чешката република (Wallová & Walla vs Czech Republic) (жалба № 23848/04), решение от 26.10.2006 г.

По делото **Волова и Вала срещу Чешката република** жалбоподателите се оплакват от решението за настаняване на петте им деца в два отделни детски дома на основание на лошите им жилищни условия. Попечителството върху децата е възложено на детските домове през 2002 г. на основание на икономическата нестабилност на родителите, а решението за настаняване по-късно е отменено, когато тяхната икономическа и жилищна ситуация се подобрила. ЕСПЧ установява, че основната причина за решението за настаняване на децата в детски домове е била липсата на подходящо жилище и поради това за подобряване на положението им е можело да бъдат използвани по-малко драстични мерки. Съгласно законодателството на Чешката република е имало възможност да се наблюдават условията на живот и хигиена в семейството и то да получи консултации как да подобри положението си, но този вариант не е използван. Докато посочените мотиви за настаняването на децата в алтернативна грижа са уместни, те не са били дос-

татъчни, а органите не са положили достатъчно усилия, за да помогнат на жалбоподателите да преодолеят затрудненията си чрез алтернативни мерки. Заклучавайки, че е налице нарушение на чл.8 от ЕКПЧ, Съдът взема под внимание и заключенията на Комитета на ООН по правата на детето, който отбелязва, че принципът за първостепенното значение на висшия интерес на детето все още не е адекватно дефиниран и отразен във всички чешки закони, съдебни решения и политики, засягащи децата.

Савини срещу Украйна (Saviny vs Hungary) (жалба № 39948/06), решение от 18.12.2008 г.

По делото **Савини срещу Украйна** децата на жалбоподателите са били настанени в детски дом поради липсата на достатъчно финансови средства и въз основа на заключението на националния съд, че личните качества на родителите застрашават живота, здравето и моралното възпитание на децата им. При разглеждането на случая ЕСПЧ поставя под въпрос адекватността на доказателствата, върху които националните органи са основали своите констатации, и намира, че е липсвала достатъчна информация за степента на предоставеното социално подпомагане. Тя би била важна за оценяването на това дали органите са изпълнили задължението си да запазят семейството заедно и дали са проучили достатъчно задълбочено ефективността на по-малко драстичните алтернативи, преди да решат да разделят децата от техните родители. Освен това, на нито един етап от производството децата не са били изслушани от съдиите. В заключение, въпреки че причините, посочени от националните органи за извеждане на децата на жалбоподателите, са били относими, те не са били достатъчни, за да оправдаят такава сериозна намеса в семейния живот на жалбоподателите. Поради това, Съдът е приел, че е налице нарушение на чл.8 от ЕКПЧ.

Б.Б. и Ф.Б. срещу Германия (B.B. & F.B. vs Germany) (жалба № 18734/09 и № 9424/11), решение от 14.03.2013 г.

По делото **Б.Б. и Ф.Б. срещу Германия** след твърдения на 12-годишната дъщеря на жалбоподателите, че тя и нейният осемгодишен брат са били многократно бити от баща им, упражняването на родителските права над двете деца е било възложено на съда за малолетни и непълнолетни и децата са били настанени в детски дом. Районният съд е постановил пълно прехвърляне на родителските права от страна на жалбоподателите към Службата за младежта и децата, достигайки до решението си въз основа на преки свидетелски показания от децата. Около година по-късно, когато за първи път се срещнала отново с родителите си, дъщерята признала, че е излъгала, че е била жертва на побой, и в крайна сметка децата били върнати на техните родители. При разглеждането на оплакването на жалбоподателите, че компетентните органи не са отчели адекватно относимите факти, ЕСПЧ подчертава, че погрешната преценка на професионалистите не означава непременно, че предприетите мерки биха били несъвместими с чл.8 от ЕКПЧ. Решението за настаняването на децата в детски дом може да бъде оценено само в светлината на ситуацията, както е била представена на националните органи в съответния момент. Според ЕСПЧ фактът, че районният съд е разчитал само на показанията на децата, макар че жалбоподателите са подали медицински свидетелства от специалисти, които не са установили никакви следи от малтретиране, разгледан в съчетание с факта, че Апелативният съд не е изслушал повторно децата, е много съществен. Тъй като децата са били на сигурно място в момента на пълното заседание, не е имало нужда от бързана, а съдилищата са могли да предприемат разследване на фактите по своя инициатива, което те не са успели да направят. В крайна сметка, германските съдилища не са успели да предоставят достатъчно основания за решението си да отнемат родителските права на жалбоподателите, което е нарушение на чл.8 от ЕКПЧ.

Т. срещу Чешката република (T. vs Czech Republic) (жалба № 19315/11), решение от 17.07.2014 г.

По делото **Т. срещу Чешката република** ЕСПЧ разглежда въпроса дали правата на баща и дъщеря (жалбоподателите) са били нарушени от настаняването на детето в детски дом и от неизпълнението на задължението на компетентните органи да подкрепят контакта между тях. Детето е било настанено в специализирана институция след смъртта на майка му и след като исканията на бащата за получаване на попечителство върху дъщеря му са били отхвърлени поради опасения спрямо неговата личност. По-нататъшните искания на бащата за прекарване на ваканции с детето са били отхвърлени, а един терапевтичен център е заключил, че посещенията не са от полза за момичето, тъй като то се страхувало от него. По това време всички контакти били прекратени. По-късно съдът решава, че контактът между двамата жалбоподатели трябва да се извършва само в писмена форма, в съответствие с желанията на детето. ЕСПЧ подчертава, наред с другото, че в интерес на детето е да поддържа връзки със своето семейство, освен в особено тежки и екстремни случаи, когато това не би било в най-добрия интерес на детето. При разглеждането на решението за настаняване на детето в детски дом ЕСПЧ отбелязва с одобрение, че националните органи са направили внимателна преценка при вземането на своето решение, което е направено след изслушване на експертни психологически и психиатрични становища, както и като са взети предвид и желанията на детето. Следователно, във връзка с решението за настаняване на детето в детски дом няма нарушение на чл.8 от ЕКПЧ. Въпреки това Съдът продължава анализа си и установява, че чл.8 е бил нарушен в резултат на наложените ограничения на контактите между жалбоподателите, по-специално поради липсата на контрол върху решенията на детския дом от пансионатен тип да не позволи контакта, имайки предвид, че такива решения в крайна сметка намаляват шансовете за събиране на семейството.

К.А. срещу Финландия (К.А. vs Finland) (жалба № 27751/95), решение от 14.01.2003 г.

По делото **К.А. срещу Финландия** децата на жалбоподателя са били настанени в алтернативна грижа поради твърдения, че са били жертви на сексуално насилие. По време на настаняването на децата в алтернативна грижа, между тях и техните родители се е осъществявал твърде ограничен контакт и не са направени много усилия за планиране на събирането им. Разглеждайки случая, ЕСПЧ отбелязва, че държавата има позитивно задължение да улесни събирането на семейството, веднага след като това стане разумно осъществимо, като се има предвид задължението за защита на висшия интерес на детето. Според ЕСПЧ тежките ограничения върху правото на жалбоподателя да посещава децата си отразяват намерението на органа по социално подпомагане да укрепи връзките между децата и приемното семейство, а не да улесни събирането на семейството. Това е направено въпреки констатираното подобрене на положението на бащата. На горните основания е установено нарушение на чл.8 от ЕКПЧ.

Насилие срещу деца

Държавите имат задължението да гарантират, че децата са ефективно защитени от насилие и вредно въздействие във всякакви условия. Държавите имат задължението да осигурят подходяща нормативна уредба за закрилата на детето. Държавите трябва да разследват ефективно твърденията за действия на малтретиране, насилие и вредно въздействие, жертви на които са деца.

Съгласно правото на Съвета на Европа, ЕСПЧ е разгледал случаи на сексуално насилие в обхвата на чл.3 и чл.8 от ЕКПЧ. Обикновено жалбите се отнасят до отказ на държавите да предприемат подходящи мерки за закрила на деца от насилие. В контекста на чл.3 ЕСПЧ разглежда и въпроса дали дър-

жавите провеждат ефективни разследвания на твърдения за сексуално насилие. Жалбите за насилие срещу деца, подадени на основание на чл.8, засягат въздействието на такива действия върху физическата неприкосновеност на жертвата и правото на зачитане на семейния живот. В някои случаи разграничението между задълженията на държавите по чл.3 и чл.8 е значително размито и ЕСПЧ използва сходни мотиви при установяване на нарушения на двете разпоредби. Случаите по чл.8 са по-често свързани с необосновано отвеждане/настаняване в грижа на деца и с въздействие на твърдения за насилие срещу деца върху семейството.

***М. Ч. срещу България (М. Ч. vs Bulgaria) (жалба № 39272/98),
решение от 04.12.2003.***

По делото **М. Ч. срещу България** жалбоподателката е 14-годишно момиче, което твърди, че е изнасилено от две лица, след като е излязло на среща една вечер. Жалбата ѝ до националните власти е оставена без последствия, главно поради това, че не са открити доказателства за физическо насилие. ЕСПЧ отбелязва, че твърденията за изнасилване попадат в обхвата на чл.3 от ЕКПЧ и че държавата-ответник е трябвало да проведе ефективно разследване на тези твърдения. Констатацията на ЕСПЧ, че българските органи не са провели такова разследване, се основава на доказателства, че органите обикновено отхвърлят жалби, когато жертвата не може да докаже физическа съпротива на акта на изнасилването. Съдът се произнася, че такива правила относно доказването не са съобразени с фактическите обстоятелства относно жертвите на изнасилване и поради това могат да направят разследването неефективно в нарушение на чл.3 от ЕКПЧ.

По това дело съдът не е приел изнасилването като основано на пола, не е приложен чл.14 като насилие по полов признак, този признак не е разгледан и досега ЕСПЧ не е приемал при случаи на изнасилване чл.14 като основание за решението си, т.е. изнасилването не се признава ясно от ЕСПЧ като насилие

основано на пола. Жалбоподателката твърди, че е била изнасилена от двама мъже, разследването за което е прекратено поради липса на достатъчно доказателства и по-точно такива за упражнена върху нея принуда за осъществяването на полов акт. При противоречивите показания на двете групи свидетели, в своите постановления прокурорите са се позовали на показанията на предполагаемите извършители, че жалбоподателката не е показала признаци на страдание, след като е имала полов контакт с единия от тях при язовира. Оплакванията на жалбоподателката са за нарушения на членове 3, 8, 13 и 14 поради това, че националното законодателство и съществуващата практика при разследванията на тези престъпления не гарантират съблюдаването на позитивното задължение на държавата да предоставя ефективна защита на лицата, пострадали от изнасилване и сексуална злоупотреба.

ЕСПЧ в решението си подчертава, че позитивните задължения на държавата са неотменима част от правото на ефективно зачитане на личния живот по чл.8, което може да включва и регулирането на отношенията между частни лица. Докато при избора на средства за предоставяне на гаранции за изпълнението на чл.8, когато става дума за действия от страна на други частни лица, държавите имат по принцип свобода на преценка, то при такива тежки престъпления, каквото е изнасилването, засягащи ключови аспекти на личния живот, се изисква ефективно наказателно право и правораздаване.

Комитетът на министрите препоръчва на страните-членки да въведат и приложат, по най-подходящия с оглед националните особености на всяка държава начин, серия мерки за борба срещу насилието над жени. Съгласно § 35 от приложението към Препоръката, в областта на наказателното право страните-членки, трябва: *„да криминализират всеки сексуален акт, извършен срещу лица без тяхното съгласие, дори ако тези лица не са оказали съпротива, да криминализират всяка злоупотреба с положението на извършителя, и особено от страна на възрастен спрямо дете.“*

В съответствие със съвременните стандарти и тенденции в тази област, позитивните задължения на държавите-членки по чл.3 и чл.8 от ЕКПЧ трябва да се разглеждат като изискващи **криминализирането и ефективното наказателно преследване на всеки полов акт при липса на съгласие, включително и при отсъствието на физическа съпротива от страна на жертвата. Подходът им в конкретния случай е бил ограничителен и на практика въздигащ “съпротивата” до положение на определящия елемент на престъплението.** Властите търпят критика и за това, че са отдали твърде малко значение на особената уязвимост на младежите и на специфичните психологически фактори, оказващи влияние в случаите на изнасилване на непълнолетни. Освен това, разследването е проведено със значителни забавяния.

В рамките на правото на Съвета на Европа жалбите до ЕСПЧ се подават най-често от майки, които се оплакват, че държавата не е изпълнила адекватно задължението си съгласно ЕКПЧ да предостави закрила от увреждане. Случаите, свързани с **домашно насилие**, повдигат въпроси в обхвата на членове 2, 3 и 8 от Конвенцията. Държавите са длъжни да спазват своето позитивно задължение да предприемат ефективни мерки срещу домашното насилие и да провеждат ефективни разследвания на твърденията за домашно насилие или пренебрегване на деца.

Контрова срещу Словакия (Kontrová vs Slovakia) (жалба № 7510/04), решение от 31.05.2007.

По делото **Контрова срещу Словакия** жалбоподателката е подлагана неколkokратно на физическо насилие от своя съпруг. Тя подава жалба в полицията, но по-късно я оттегля. По-късно съпругът на жалбоподателката заплашва да убие техните деца. Родственик съобщава за инцидента в полицията. Въпреки това няколко дни след инцидента съпругът на жалбоподателката убива двете им деца и се самоубива с огнестрелно оръжие. ЕСПЧ се произнася, че за държавата възникват позитивни за-

дължения в обхвата на чл.2 от ЕКПЧ във всички случаи, когато компетентните органи разполагат или са длъжни да разполагат с информация за наличието на реален и непосредствен риск за живота на конкретно лице. В този случай словашките органи са били длъжни да знаят, че такъв риск е налице, поради предишните контакти между жалбоподателката и полицията. Позитивните задължения на полицейските органи е трябвало да включват регистрация на жалбата на жалбоподателката, предприемане на наказателно разследване и образуване на наказателно производство, подходящо документиране на обажданията за помощ в спешни ситуации и предприемане на действия във връзка с твърденията, че съпругът на жалбоподателката притежава ловна пушка. Полицейските органи обаче не са изпълнили своите задължения и пряката последица от това неизпълнение е смъртта на децата на жалбоподателката, което е нарушение на чл.2 от ЕКПЧ.

Жалбоподателката била омъжена с две деца – дъщеря, родена 1997 г. и син, роден 2001 г. Подложена е на продължително във времето домашно насилие. През 2002 г. тя подава жалба в полицията, че съпругът ѝ я бие често и от много време, а предишния ден дори я е бил с електрически кабел. След няколко дни тя отново посещава полицията, съпроводена от съпруга, с искане да оттегли жалбата. Двамата получават указания, че за да не бъде предаден случаят на прокуратурата, тя следва да представи документ, че не е била в отпуск по болест поради последния нанесен ѝ побой за повече от шест дни. След още няколко дни жалбоподателката представя този документ и въз основа на него случаят е преквалифициран като маловажен и не са предприети никакви мерки. Близко месец по-късно се получават два сигнала на спешния телефон – от жалбоподателката и от неин роднина, относно ново насилие срещу нея и за това, че извършителят има огнестрелно оръжие и заплашва с убийство. Изпратена е патрулна кола на място, но извършителят се е скрил. Жалбоподателката е отведена при родителите ѝ и поканена да подаде жалба на другия ден, което тя прави, придружена от брат

си, но полицаят само я изслушва, не съставя протокол и не се предприемат действия. Няколко часа по-късно съпругът прострелва и убива двете деца и се самоубива. Образувани са наказателни дела срещу полицаите, които са и уволнени, призната е причинно-следствената връзка на тяхното бездействие и смъртта на двете деца, но не е имало право на иск за обезщетение на вредите от смъртта на двете деца. Главното оплакване касае бездействието на държавните органи при наличието на данни за пряка и непосредствена опасност за живота и здравето на жената и децата и произтичащото от подадените жалби и сигнали задължение за предприемане на ефективни мерки. Съдът установява момента, от който възниква такова задължение за държавата: *„Като се имат предвид трудностите за определяне на политиките в модерните общества, непредвидимостта на човешкото поведение и избора на оперативни решения, които трябва да се вземат с оглед на приоритетите и наличните ресурси, обхватът на позитивното задължение трябва да се тълкува по начин, който не налага невъзможна или непропорционална тежест за властите. Не всеки твърдян риск за живота, следователно, може да породи за компетентните държавни органи задължение съгласно Конвенцията, за предприемане на оперативни мерки за предотвратяване на осъществяването на този риск. За да възникне позитивно задължение, трябва да се установи, че властите са знаели или е трябвало да знаят, в момента на съществуването на реална и непосредствена опасност за живота на идентифицирано лице от престъпните действия на трето лице, както и че те са пропуснали да предприемат такива мерки, каквито са в рамките на техните правомощия и за които, при разумна преценка, може да се очаква да са от естество да предотвратят този риск.“*

Еремия срещу Република Молдова (Eremia vs Republic of Moldova) (жалба № 3564/11), решение от 28.05.2013 г.

Делото **Еремия срещу Република Молдова** се отнася до отказ на молдовските власти да защитят семейство (жена

и две дъщери) от системното насилие на съпруг и баща-полицейски служител. Той често се прибирал вкъщи пиян и я биел в присъствието на двете им дъщери-тийнейджърки. В резултат, психологическото състояние на децата било засегнато. Получавал глоба и му било отправено формално предупреждение от властите, но ставал още по-агресивен и според жената в един случай я душил пред децата. Жалбоподателката безуспешно искала молбата ѝ за развод да бъде спешно разгледана. Тя получила от съда заповед за защита, с която му било забранено да приближава семейния дом на по-малко от 500 метра в продължение на 90 дни, да контактува със семейството и да извършва насилие срещу тях. В нарушение на заповедта, той нападнал жена си отново и неколkokратно влизал в семейното жилище. Междувременно, полицейските служители я притискали да оттегли жалбата си до прокуратурата под предлог, че ако мъжът ѝ загуби работата си, това ще се отрази зле на дъщерите ѝ. Формално било образувано досъдебно производство, но въпреки доказателствата за вината на мъжа, под формата на медицински експертизи и свидетелски показания, прокурорът спрял производството за една година под условие, че ще го възобнови, ако в този срок мъжът извърши друго деяние. Съдът се произнася, че **въпреки знанието си за насилието, властите не са взели никакви, а още по-малко ефективни, срещу съпруга мерки за защита от продължаващо домашно насилие. Не са взети и никакви, а още по-малко достатъчни мерки за спиране и предотвратяване повтарянето на злоупотребите и по отношение на дъщерите ѝ**, които стават свидетели на насилието на баща им срещу майка им в семейното жилище и това им въздейства тежко травмиращо заедно с бездействието на властите да се окаже подкрепа на пострадалата. **Отношението на властите, според Съда, съответства на явно толериране на насилието и съставлява дискриминация на жалбоподателката като жена.** Съдът приема, че страхът от по-нататъшни нападения трябва да е бил достатъчно интензивен, за да причини на жал-

боподателката страдание и тревожност, които съставляват нечовешко отнасяне по смисъла на чл.3. Съдът отбелязва, че **властите добре са знаели за насилническото поведение на съпруга ѝ, което става още по-изявено след издаването на съдебната защитна заповед.** Следователно, те е трябвало да осъзнаят, че тя е изложена на *повишен риск от по-нататъшно насилие*, за какъвто е имало достатъчно доказателства. Въпреки продължаващите нарушения на съдебната заповед за защита, той продължил да изпълнява задълженията си като полицаи. **Липсата на решителни действия е още по-смущаваща предвид това, че мъжът е полицейски служител, чиито служебни задължения са да защитава правата на другите, да предотвратява престъпления и да опазва обществения ред.** Съдът отбелязва, че властите изобщо не са съобразили *ефекта върху обществения ред от подобен отказ от страна на полицаи да изпълнява съдебна заповед и не са започнали наказателно преследване срещу него за това.* Фактът, че той е бил държавен служител, дава основания да се приеме, че те са разполагали с повече възможности да повлияят на поведението му, отколкото биха могли по отношение на частно лице и въпреки това са направили много малко. **Съдът намира за непонятен извода на прокуратурата, че агресорът не бил заплахата за обществото и решението да спре производството срещу него при положение, че четири дни преди това молдовският съд е продължил действието на заповедта за защита на основание, че същият представлява значителен риск за съпругата и децата си.** Това спиране има за последица *освобождаването на насилника от наказателна отговорност, което води до буквалната му безнаказаност.* Това съставлява нарушение на позитивните задължения на властите по чл.3 ЕКПЧ. **Съдът квалифицира нарушението спрямо децата не по чл.3, каквото те твърдят, а по чл.8.** Децата са обект на вербално насилие от страна на баща си, освен че са поставени в положение отново и отново безпомощно да наблюдават как той малтретира майка им пред тях. Това накърнява душев-

ното им състояние и този факт е установен от националния съд – защитната заповед включва в обхвата си и тях. *Макар да са знаели всичко това, властите не предприемат никакви решителни действия спрямо насилника, а вместо това го предпазват от наказателно преследване.* Това бездействие също е нарушение на позитивните им задължения по чл.8. Жалбоподателките се оплакват пред Съда, че отказът на властите ефективно да приложат законодателството за защита от домашно насилие е резултат от предразсъдъците им относно ролята на жената в семейството. Според тях с бездействието си властите са насърчили насилника да продължава насилието, като са го накарали да се чувства имунизиран срещу преследване за полово мотивираното насилие, което извършва. Ефективното противодействие на това насилие предполага третирането му като полово дискриминация. Отказът да се признае това е отказ да се признае мащабът на проблема и ефектът му върху достойнството на жените. Съдът припомня, че вече се е произнесъл по делото *Опуз срещу Турция, че бездействието на властите да защитят жените от домашно насилие е нарушение на тяхното право на равна защита от закона, като не е необходимо това бездействие да е умишлено.* В случая националният съд е отказал на жалбоподателката молбата ѝ за развод да бъде спешно разгледана. Жалбоподателката е привикана в полицейското управление, където според нея е притискана да оттегли жалбата си. Жалбата на адвокатката ѝ за това е оставена без отговор. Социалните власти не са наложени изпълнение на съдебната защитна заповед, неколкратно нарушавана от насилника, и допълнително са оскърбили жалбоподателката, като са ѝ предложили да се помири с него под предлог, че не била "нито първата, нито последната жена, бита от мъжа си". **В крайна сметка, и то след като си е признал, че е бил жена си, насилникът е защитен от наказателно преследване посредством решението на прокуратурата да спре производството.** Според ЕСПЧ, комбинацията от тези фактори ясно показва, че действията на властите не

са просто неуспех или закъснение в справянето с насилието срещу жалбоподателката, а **съставляват повтарящо се оневиняване на това насилие и отразяват дискриминационно отношение към нея, като жена**. Съдът остава с впечатление, че властите не оценяват напълно сериозността и величината на проблема с домашното насилие и неговия дискриминационен ефект върху жените. За всичко това Съдът присъжда на трите жалбоподателки сумата от 15 000 евро, като обезщетение за сериозните, както ги определя, нарушения.

Ранцев срещу Кипър и Русия (Rantsev vs Cyprus and Russia)
(жалба № 25965/04), решение от 07.01.2010 г.

Делото **Ранцев срещу Кипър и Русия** е заведено от бащата на младо момиче от Русия, което е починало при подозрителни обстоятелства в Кипър. Момичето е влязло в Кипър с трудова виза за кабаретна изпълнителка. След вероятен опит за бягство тя умира в резултат на падане от балкон на апартамент, принадлежащ на познати на нейния работодател. Бащата на момичето подава жалба срещу Русия и Кипър, в която твърди, че компетентните органи не са разследвали по подходящ начин смъртта на дъщеря му. В решението си по това дело ЕСПЧ за първи път се произнася, че трафикът на хора попада в обхвата на чл.4 от ЕКПЧ. Въпреки че Кипър разполага с ефективна нормативна рамка за борба с трафика на хора, чл.4 е нарушен, тъй като административната практика, съгласно която от работодателите се изисква да предоставят финансови гаранции за кабаретните танцьори, не осигурява ефективна защита от трафик и експлоатация. Освен това, в конкретните обстоятелства по случая кипърските органи са били длъжни да знаят, че дъщерята на жалбоподателя е изложена на риск от това да стане жертва на трафик. Съдът постановява, че полицейските органи не са предприели мерки за защита на момичето от експлоатация. И накрая, Съдът констатира нарушение на чл.4 от страна на Русия, тъй като руските органи не са предприели ефективно разследване на твърденията за трафик на хора.

Ненчева и други срещу България (Ненчева и други срещу България) (жалба № 48609/06), решение от 18.06.2013 г.

Делото **Ненчева и други срещу България** се отнася до смъртта на 15 деца и младежи в дом за лица с умствени и физически увреждания. ЕСПЧ установява, че децата са били настанени в специализирана обществена институция под изключителния контрол на държавата. Условията на живот за децата в дома са били ужасяващи: липсвали са храна, лекарства, облекло и отопление. Компетентните органи са били уведомени неколkokратно за тази ситуация и следователно са знаели или са били длъжни да знаят за наличието на риск от смърт. ЕСПЧ установява нарушение на чл.2 от ЕКПЧ с мотива, че органите не са предприели мерки за закрила на живота на децата, настанени в институция под техен контрол. Освен това българските органи не са провели ефективно разследване на смъртните случаи на деца в дома. В конкретните обстоятелства по случая българските органи е следвало да образуват служебно наказателно разследване. Проведеното разследване е оценено като неефективно на няколко основания: то е започнало две години след смъртта на децата, проточило се е необосновано дълго, не е обхванало смъртта на всички починали деца и не е изяснило всички фактори, свързани със случая.

Бевакуа и С. срещу България (Бевакуа и С. срещу България) (жалба № 71127/01 г.), решение от 12.06.2008 г.

Делото **Бевакуа и С. срещу България** се отнася до липса на защита от домашно насилие и нарушени права по чл.3, 8, 13 и 14 от ЕКПЧ, по което е налице конкуренция на права: помирителната процедура по СК (отм.) и други поводи за отлагане на делото – предимство на запазването на семейството и на процесуалните права на ответника пред защитата на личността и защитата на дете от насилие, оплакванията на жалбоподателката и нейния син (малолетен, а по време на събитията на 3 г.) са за неефективна защита по повод на редица съобщени пред

властите случаи на домашно насилие – физическо, вкл. удостоверено с медицински документи и в присъствието на детето, психично, емоционално, вкл. вземане на детето със сила и заплашване и отказ да го върне, травмиране и манипулиране на детето. Домашното насилие е многократно и ескалира в хода на бракоразводния процес (по ГПК отм.). По делото е поискано постановяване на привременни мерки, което не се разглежда, текаат помирителни срокове, а до полицията са подавани многобройни жалби по различни случаи на домашно насилие. Съдът неколkokратно отлага делото за значителни периоди от време, а от полицията я съветват „да се разбере с мъжа си“ и да не ги занимава с личните си проблеми, които не засягат държавните органи. При бездействие на държавните органи насилието става все по-често и жестоко, рискът от нови актове на насилие е явен, включително и за детето. Осем месеца след образуването на делото за развод започва разглеждането му по същество и трае повече от две години до окончателното решаване от второстепенния съд. През целия този период жалбоподателите нямат защита от домашно насилие. Съдът намира, че е налице нарушение на чл. 8 (в останалата част не са уважени доводите за нарушения, но в хода на този процес са приети ЗЗДискр., ЗЗДет, ЗЗДН). Въпреки че основната цел на чл.8 е да бъде защитен индивидът срещу своеволни действия от страна на публичните власти, заедно с това може да има положителни задължения, присъщи в ефективно "отношение" на личния и семейния живот, и тези задължения могат да включват приемането на мерки в сферата на отношенията на индивидите помежду им. Децата и други уязвими лица, по-специално, имат право на ефективна защита. Съдът отбелязва, че особената уязвимост на жертвите на домашно насилие и необходимостта от активно участие на държавата в тяхната защита са подчертавани в редица международни актове. Съдът приема, че молбата за определяне на привременни мерки за родителските права по самата си същност предполага разглеждане с приоритет, освен ако няма специални причини да не се прави това. Не са установени такива причини,

още повече, че молбата е съдържала данни за домашно насилие и риск за детето. Практиката за отлагане на разглеждането на молбата за привременни мерки в полза на срока за помирение на страните при конкретните обстоятелства е неоправдана. Трябва да е било очевидно за съдията, че са необходими спешни мерки, по-специално, в интерес на детето. Отлагане на разглеждането на молбата за привременни мерки, например, за да се провери регистрацията на неправителствената организация, издала документ, се приема от ЕСПЧ за несправедливо, произволно и необосновано, тъй като няма връзка със същността на спора. Районният съд не е положил никакви усилия, каквито е могъл да положи, за да събере всички относими доказателства в едно заседание. Съдът е допуснал дълги интервали между заседанията. Затова и въпреки, че молбата за привременни мерки е оттеглена, възраженията на държавата, че не е изчерпано това средство не се уважава, защото е доказано неефективно. Това е преценено като нарушение в контекста на чл.8, а не като отделно нарушение по чл.6, § 1 от ЕКПЧ. Липсата на специални правомощия на полицията и прокуратурата за защита от домашно насилие и липсата на специално законодателство в тази област са преценени от Съда като елементи от нарушението по чл.8 от страна на държавата, защото общите правомощия на тези органи не са позволявали да се осигури незабавно необходимата защита. Средството наказателно дело от частен характер не е преценено като ефективно да предостави защита от домашно насилие.

***Е.С. и други срещу Словакия (E.S. and Others v. Slovakia)**
(жалба № 8227/04 г.), решение от 15.09.2009 г.*

Делото **Е.С. и други срещу Словакия** се отнася до отказ и неспособност на държавата да предостави незабавна защита срещу домашно насилие. По делото е налице конкуренция на права: правото на частна собственост срещу забраната за изтезания и правото на личен живот, при което следва да се даде

приоритет на най-добрия интерес на децата, като те трябва да бъдат защитени от насилие. През 2001 г. първата жалбоподателка напуснала съпруга си и подала жалба, по която било повдигнато наказателно обвинение срещу него за малтретиране на нея и децата (другите трима жалбоподатели) и за сексуално насилие на една от дъщерите им. Две години по-късно извършителят бил признат за виновен по тези обвинения и осъден. Бракът бил прекратен и родителските права били предоставени на майката през 2002 г. и до този момент тя нямала правната възможност да предяви иск за делба на съсобственото жилище. Искането за привременна мярка и за отстраняването на насилника от жилището било отхвърлено, по съображения за недопустимост, тъй като жилището било съсобствено и не било разделено. Съдът не бил разполагал с правомощия да ограничи достъпа му до неговата собственост (жилището). Това принудило жалбоподателите да напуснат жилището и да се разделят със своята среда и близки, което състояние продължило над две години, през които нямали предоставена защита от насилието.

Едва след законодателни промени през 2003 г. първата жалбоподателка получила заповед за защита, която забранявала на насилника да доближава дома и през 2004 г. тя получила и изключителните права върху имота. Възражението на държавата, че имало ефективно средство, което не било използвано (заповед за забрана да извършва непристойни действия) не е възприето от Съда като достатъчно ефективно с оглед естеството и тежестта на насилствените актове. По отношение само на децата държавата признава нарушенията по чл.3 и чл.8. Отказът на съдилищата да предоставят своевременно, незабавна защита на жалбоподателите в конкретния момент (над две години), когато те са се нуждаели от такава защита срещу насилствените актове на техния съпруг и баща, е квалифицирано като нарушение правата по чл.3 (забраната за нечовешко и унижително третиране) и по чл.8 – както на децата, така и на тяхната майка, първата жалбоподателка.

Опуз срещу Турция, (Opuz vs Turkey) (жалба № 33401/2002 г.), решение от 09.06.2009 г.

По делото **Опуз срещу Турция** в продължение на години съпругът на жалбоподателката я тормозел, биел, заплашвал с убийство нея и майка ѝ, както и децата, носел оръжие вкъщи – нож и пистолет. Нанасял многобройни средни и леки телесни повреди на жалбоподателката и на майка ѝ, като само през 2001 г. осъществил общо 7 наръгвания с нож, умишлено блъснал с автомобил майката. Междувременно бил постановен развод, но това не допринесло за преустановяване на насилието, а обратното – насилникът още повече се ожесточил и последвали нови актове на насилие. Подавани били многобройни жалби от пострадалите, образувани били преписки, проверки, вкл. и наказателни производства срещу извършителя, същият бил задържан, определена му била и мярка „задържане под стража“, които приключили с прекратяване поради недостатъчност на доказателствата или поради оттегляне на жалбите (винаги, когато извършителят не бил арестуван или задържан). Имало осъждания – за опит за убийство на майката чрез нанасяне на телесна повреда с автомобил – лишаване от свобода за 3 месеца, заменено с глоба, както и телесна повреда чрез наръгване с нож – глоба, платима на 8 вноски. На 11.03.2002 г. той застрелял и убил майката на жалбоподателката. Осъден бил на лишаване от свобода до живот, но после наказанието било изменено до 15 г. и 10 месеца и същият бил освободен поради обжалване на присъдата. Нахиде Опуз сезирала Съда по правата на човека като наследник на убитата си майка и от свое име с оплакване, че турската държава не е изпълнила позитивните си задължения по чл. 2, 3, 6 и 14 във връзка с чл. 2 и 3 от Конвенцията, свързани с осигуряването и гарантирането на правото на живот на майка ѝ – убитата от съпруга на жалбоподателката – и правото на неприкосновеност на физическия и психичен интегритет на двете им (правото на свобода от изтезания, унизително и нечовешко отношение и третиране). Съдът заявява, че „щом веднъж ситу-

ацията е станала достояние на вниманието им, националните власти не могат да се позовават на поведението на жертвата, за да извинят своя провал да вземат адекватни мерки, които биха могли да предотвратят реализирането на заплахите на насилника по отношение физическия интегритет на жертвата.” Съдът приема, че физическите и психически травми, причинени на жалбоподателката, са достатъчно сериозни, за да представляват „малтретиране” и „жестокост” по смисъла на чл.3. Съдът сочи, че местните власти не са положили необходимото усърдие, за да предотвратят повторението на насилието, осъществявано по отношение на жалбоподателката, тъй като съпругът ѝ го е реализирал без никаква пречка, поради безнаказаността на актовете си, което е сторил в нарушение на правата, защитени от Конвенцията. Поради горното Съдът заключава, че е налице нарушение на чл.3 поради провала на националните власти да вземат мерки за защита, които да са адекватни на ситуацията и да осигурят ефективно възпиране извършването на актове на насилие по отношение физическия и психически интегритет на жалбоподателката.

Бранко Томашич и др. срещу Хърватия, (Branko Tomašić and. Others vs Croatia) (жалба № 46598/06 г.), решение от 15.01.2009 г.

Делото **Бранко Томашич и др. срещу Хърватия** се отнася до жалбоподатели, които са роднини (родители, братя и сестри) на жена и нейното бебе, които са убити от домашен насилник – бивш партньор на жената и баща на детето, който след това се самоубива. Извършителят на насилието и убитата жена са живели в дома на нейните родители, имали са общо дете, но поради системно домашно насилие той напуснал тази къща. Агресията му обаче продължила и след раздялата. Извършителят системно е отправял закани за убийство и преди това, включително и пред властите – полиция, социални служители – заявявал е, че има бомба и ще я хвърли срещу бившата си жена и дъщеря си,

ако не бъде допуснат отново да живее при тях, както и че намерението му е сериозно. Диагностициран с тежко личностно разстройство от смесен тип, с намалена способност да разбира свойството и значението на постъпките си, но не до степен, изключваща вменяемостта. Бил осъден за актовете на домашно насилие с наложено наказание пет месеца лишаване от свобода. С първоинстанционното решение извършителят също е бил задължен да провежда психиатрично лечение по време на престоя си в затвора, както и след това, ако е необходимо. Фактите сочат, че лечение на практика не е провеждано, а само са провеждани формални беседи и състоянието на извършителя не е клинично наблюдавано, дори докато е бил в затвора, както и че той не е бил диагностициран при освобождаването му. Апелативният съд изменил присъдата като постановил спиране на психиатричното лечение след освобождаването му от затвора, защото по закон това лечение е следвало да продължи докато е необходимо, но не по-дълго от срока на самото наказание. Съдът намира неизпълнение на позитивните задължения на държавата при знанието за наличната заплаха за живота на убитите жена и дете. Не е потърсена и не е реализирана отговорността на конкретните държавни служители и органи, отговорни за това, че правото на живот на жената и детето не са били защитени. Нормата на чл.2 обвързва държавите със задължението да осигурят ефективно наказателно законодателство, което да гарантира правото на живот, да предотвратява посегателствата срещу живота и да е обезпечено с ефективни правоприлагащи механизми за превенция и защита на правото на живот, което е първостепенно задължение на държавата. При първоначалното налагане на задължението за психиатрично лечение, това е било обосновано със становището на експерт за необходимостта от такова, докато при отмяната на тази мярка не е търсено становището на експерт относно безопасността на лицето, предвид многократно отправените закани и пълната липса на данни, които да омаловажават сериозността и опасността на отправените закани. При прекратяването на това лечение, което не е било и проведено, такава оценка на със-

тоянието на лицето не е проведена и не е преценен рискът, който той представлява за близките си.

***А. срещу Хърватия, (A. vs Croatia) (жалба № 55164/08 г.),
решение от 14.10.2010 г.***

Делото **А. срещу Хърватия** се отнася до отказ на държавата да предостави защита от домашно насилие; специфични форми на домашно насилие; подценяване на високо рискови фактори – психиатрични болести, оценка на риска. Бившият вече съпруг на жалбоподателката, който страдал от посттравматично стресово разстройство, параноя, тревожност и епилепсия, упражнявал физическо насилие, причинявал ѝ средни и леки телесни повреди и ѝ се заканвал с убийство в продължение на години и редовно проявявал вербална агресия срещу нея пред дъщеря им. През 2005 г. съпрузите се развели. След като го напуснала и започнала да се крие от него, жалбоподателката се оплакала, че той я следи, дебне и тормози. Предявила е искане за защита от това насилие. Молбата била отхвърлена по съображения, че не била доказана непосредствена опасност за живота ѝ от това негово поведение. Междувременно, през 2005 г. бившият съпруг бил задържан за извършено домашно насилие, а месец по-късно бил освободен, тъй като майка му обещала да се грижи за здравето му. Насилието продължило и жалбоподателката била настанена в подслон. Били водени няколко наказателни дела срещу извършителя. Съдебното производство продължило с многобройни отлагания, вкл. и до разглеждане на делото в Страсбург /неявяване на подсъдимия, на защитника му, на свидетели, изменение на обвинението, отвод на съдията поради отправени лични закани от подсъдимия и др./ и мерки за защита на жалбоподателката не били предприети. Съдът намира, че властите са имали на разположение много възможности и приложими мерки, чрез които да защитят жалбоподателката или да предприемат мерки по отношение на психиатричните проблеми на нейния бивш съпруг, които очевидно са в основата на неговото насилническо поведение.

Хайдуова срещу Словакия, (Hajduova vs. Slovakia), (жалба № 2660/03 г.), решение от 30.11.2010 г.

Делото **Хайдуова срещу Словакия** се отнася до неефективно лечение на психиатрично болен извършител на домашно насилие. Бившият вече съпруг на жалбоподателката извършил нападение и физическо насилие срещу нея, както и отправял закани да я убие. Наранена и уплашена за живота си, тя се преместила заедно с децата в кризисен център. Извършителят бил задържан и настанен в болница за психиатрично лечение. Изписан бил без да му е проведено ефективно такова, след което продължил да упражнява домашно насилие срещу жалбоподателката и децата чрез закани. Съдът припомня на държавата нейното задължение да гарантира физическия и психически интегритет на лицата и на особено уязвимите жертви на домашно насилие – жената и децата. Независимо, че не е пристъпил към изпълнение на заканите след изписването му от болницата, страхът на жалбоподателката, че той може да изпълни тези закани е бил достатъчно обоснован и властите не са изпълнили задължението си да осигурят задържането му за психиатрично лечение.

Мейрелес срещу България (Meirelles vs Bulgaria) (жалба № 66203 от 2010 г.), решение от 18.12.2012 г.

Делото **Мейрелес срещу България** се отнася до жена мигрантка от Бразилия, жертва на домашно насилие. Съдът намиращ нарушение на чл.8 от ЕКПЧ само във връзка с родителските права, но не и относно претърпяното от жалбоподателката насилие. По жалбата е установено нарушение на правото на зачитане на личния и семейния живот. Бразилската гражданка живеела с българин, от когото родила дете. Тя твърди, че е била подложена на физическо и психическо насилие от нейния партньор от началото на връзката им, както и от неговото семейство след раждането на детето. В изпълнение на съдебно решение, основано на декларация на партньора ѝ, който я обвинил

в домашно насилие над него и детето, тя била отстранена от квартирата, в която живеели заедно. Жалбоподателката твърди, че българските власти са нарушили правото ѝ на зачитане на личния и семейния живот, тъй като молбата ѝ за привременни мерки, позволяващи ѝ да посещава детето, не е разгледана незабавно и не са взети мерки срещу бащата, поперчил ѝ да упражни правото си да вижда детето. ЕСПЧ е решил, че е налице нарушение по отношение на периода, в който съдилищата са разгледали искането. ЕСПЧ установява нарушение на чл. 8, като посочва, че първоначалният отказ за назначаване на привременни мерки е бил произволен и припомня, че и в предишни свои решения е изтъквал, че за да са ефикасни привременните мерки, които целят да поддържат връзката дете – родител, те следва да бъдат предприети незабавно, тъй като липсата на контакт за продължителни периоди от време може да има необратими последици за отношенията на детето с родителя, който не живее с него. Според ЕСПЧ забавянето е укоримо, след като властите не са доказали проявата на достатъчно внимание и загриженост да действат с необходимото старание през този период.

Михайлова срещу България (Mihailova vs Bulgaria) (жалба № 35978/2002 г.), решение от 12.01.2006 г.

По делото **Михайлова срещу България** жалбоподателката твърди, че съдебното решение относно упражняването на родителските права върху дъщеря ѝ не е било изпълнено, че властите не са действали своевременно и ефективно и че са били допуснати редица процесуални нарушения. Твърди също така, че дъщеря ѝ е претърпяла психологическа травма поради неадекватната и твърде продължителна процедура и че властите не са ѝ осигурили защита срещу оказан психологически натиск. Съдът приема, че чл.8 включва правото на родителите да изискват от властите да предприемат мерки, чрез които да се съберат отново с децата си, и задължението на националните власти да предприемат такива

мерки. Това се отнася не само до случаи, свързани с принудително настаняване на деца в институции или осигуряване на приемна грижа, но също и до случаи, когато между родителите и/или други роднини на детето възникнат спорове във връзка с местоживеенето на детето и контактите с него. Съдът припомня, че задължението на националните власти да предприемат действия, за да улеснят повторното събиране на родител и дете, не е абсолютно, тъй като в случаите, когато детето е живяло известно време с единия родител, повторното му събиране с другия родител може и да не е удачно да се извърши незабавно, а е възможно да се налага предприемането на подготвителни мерки. Степента и естеството на тази подготовка зависи от обстоятелствата в конкретния случай, но винаги е от съществено значение проявяването на разбиране и сътрудничеството на всички засегнати. Макар и националните власти да трябва да положат максимални усилия, за да улеснят това сътрудничество, всяко задължение да се приложи принуда в тези сфера трябва да бъде ограничено, тъй като трябва да се отчитат интересите и правата и свободите на всички засегнати, и най-вече интересите на детето и правата му по чл. 8 от Конвенцията.

Случаите, в които участват деца, трябва да бъдат разглеждани бързо и да се обмисли система за тяхното приоритизиране. Трябва да се има предвид, че децата имат различно възприемане на времето от възрастните и, че елементът време е много важен за тях: например една година производство по дело за попечителство може да изглежда много по-дълго на 10-годишно дете, отколкото на възрастен. Съдебните правила следва да позволяват такава система за определяне на приоритети в тежки и спешни случаи или когато евентуално могат да възникнат необратими последици, ако не се предприемат незабавни действия. Други примери за този принцип могат да бъдат намерени в съответните инструменти на Съвета на Европа. Един от тях изисква от държавите да гарантират, че разследванията и наказателните производства се третират като приоритет и се извършват без неоправдани забавяния. Това също е много важно, за да се даде възможност на жертвите да започнат въз-

становяването си. Друг инструмент конкретно препоръчва „да се гарантира, че непълнолетните се третират по-бързо, като се избягва ненужно забавяне, за да се осигурят ефективни образователни действия.“ Зачитането на най-добрия интерес на детето изисква гъвкавост от страна на съдебните органи, като същевременно се постановяват решения в съответствие с националното законодателство.

IV ЧАСТ Добри практики Контакти с децата свидетели и жертви на домашно насилие в Шотландия

Д-р Фиона Морисън

1. Въведение

Мази глава представя правната рамка за справяне при конфликти относно контактите с деца в контекста на домашно насилие в Шотландия. В началото са разгледани относимите разпоредби на Европейската конвенция за правата на човека, Конвенцията на ООН за правата на детето и накрая шотландския Закон за закрила на детето (2020 г.). Завършва с подчертаване на някои области по темата за контактите с децата в процес на домашно насилие, които заслужават внимание.

2. Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ)

ЕКПЧ е установила набор от права, които са толкова приложими за децата, колкото и за възрастните. Тъй като обаче законодателството не е специфично за деца, то често е било използвано съвместно с Конвенцията за правата на детето при разглеждането на въпроси, които засягат децата. Разпоредбите на ЕКПЧ до голяма степен са включени във вътрешното право чрез Закона за правата на човека от 1998 г.

Това изисква цялото шотландско законодателство да бъде съвместимо с правата по Конвенцията. Освен това публичните

органи (подобно на съдилищата) не трябва да действат по начини, които са несъвместими с такива права.

Две права от ЕКПЧ са особено относими:

Чл.6 (1) Всяко лице, при решаването на правен спор относно неговите граждански права и задължения или основателността на каквото и да е наказателно обвинение срещу него, има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок, от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона. Съдебното решение се обявява публично, но пресата и публиката могат да бъдат отстранявани по време на целия или на част от съдебния процес в интерес на нравствеността, обществената и националната сигурност в едно демократично общество, когато това се изисква от интересите на непълнолетните лица или за защита на личния живот на страните по делото или, само в необходимата според съда степен, в случаите, когато поради особени обстоятелства публичността би нанесла вреда на интересите на правосъдието.

Чл.8 (1) Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.

(2) Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.

3. Конвенция на ООН за правата на детето

Обединеното кралство, като държава-участничка, ратифицира Конвенцията на ООН за правата на детето през 1991 г. Шотландия отдавна има отделно законодателство и правна юрисдикция в няколко области, включително семейното право. Понастоящем Конвенцията на ООН за правата на детето е

директно инкорпорирана във вътрешното законодателство на Шотландия³. По този начин човешките права на децата, установени в Конвенцията, имат все по-голямо значение при разрешаването на спорове за контакти с деца в контекста на домашното насилие в Шотландия.

Конвенцията на ООН за правата на детето установява редица задължения и отговорности за родителите. В преамбюла ѝ се установява предпоставката, че благосъстоянието на детето е най-добре уредено в семейна среда. Значението на семейството се развива допълнително в няколко от членовете на Конвенцията.

Член 7 гласи, че детето има право на отношение с двамата си родители от момента на раждането:

1. Детето следва да бъде регистрирано незабавно след раждането му и от рождение има право на име, правото да придобие гражданство и доколкото е възможно, правото да познава и да бъде отглеждано от своите родители.

Член 18 продължава идеята, че детето има право да бъде отглеждано от двамата си родители:

1. Държавите – страни по Конвенцията, полагат всички усилия за осигуряване признаването на принципа, съгласно който двамата родители носят обща отговорност за отглеждането и развитието на детето. Родителите или според случая законните настойници носят първостепенна отговорност за отглеждането и развитието на детето. Висшите интереси на детето са тяхна основна грижа.

Конвенцията на ООН за правата на детето изисква държавите да признаят, че и двамата родители носят отговорност за отглеждането на детето си. Въпреки това в документа също така се признава, че поради много причини (включително раз-

³<https://www.parliament.scot/bills-and-laws/bills/united-nations-convention-on-the-rights-of-the-child-incorporation-scotland-bill>

дялата на родителите) семействата не винаги са „ядро“ или са неразрушени. С цел справяне с това, член 9, параграф 3 установява правото на детето на продължаваща връзка с родител, ако то бъде отделено от него. Това право не е абсолютно: то съществува, когато е в интерес на детето.

3. Държавите – страни по Конвенцията, зачитат правото на детето, което е разделено от единия или двамата родители, да поддържа редовни лични отношения и пряк контакт с двамата си родители, освен ако това противоречи на висшия интерес на детето.

Тези три члена установяват възгледа от Конвенцията, че семейството и отношенията с родителите имат решаваща роля в живота на детето. Идеята, че правата на децата и родителските отговорности не са безусловни и трябва да се разглеждат през призмата на „най-добрия интерес“ на детето, е подсилена в член 3, параграф 1. Той изисква институциите (включително съдилищата) да разглеждат най-добрите интереси на детето като основно съображение при вземане на решенията относно дете:

1. При всички действия, отнасящи се до децата, независимо дали се предприемат от публични или частни институции за социално подпомагане, съдилища, административни или законодателни органи, висшият интерес на детето трябва да бъде основно съображение.

В контекста на домашното насилие член 19 от Конвенцията на ООН за правата на детето е особено уместен. Той изисква от държавите да предприемат мерки за защита на децата от всички форми на насилие, докато са под грижата на родителите или на всяко друго лице, отговорно за детето. Това е важно, като се имат предвид множеството изследвания, които установяват, че домашното насилие може да продължи след раздялата с родителите и че контактът с децата може да бъде особен фокус за това насилие⁴.

⁴Morrison, F. (2015) 'All Over Now?' The Ongoing Relational Consequences of Domestic Abuse through Children's Contact Arrangements. *Child Abuse Rev.*, 24: 274–284. doi: 10.1002/car.2409.

1. Държавите-страни по Конвенцията следва да предприемат всички подходящи законодателни, административни, социални и образователни мерки, за да защитят детето от всички форми на физическо или психическо насилие, нараняване или злоупотреба, пренебрегване или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуално насилие, докато е под грижите на родител/и, законен настойник/настойници или всяко друго лице, което се грижи за детето.

2. Такива защитни мерки следва, ако е уместно, да включват ефективни процедури за създаване на социални програми за осигуряване на необходимата подкрепа за детето и за тези, които се грижат за детето, както и за други форми на превенция и за идентифициране, докладване, насочване, разследване, лечение и последващи действия на случаи на малтретиране на деца, описани по-горе, и, ако е подходящо, за участие в съдебни дела.

Член 12 поставя допълнителни изисквания, които трябва да се спазват при определяне на действия по отношение на деца. То изисква държавите да предоставят на детето възможности да изразява свободно възгледи по въпроси, които го засягат, и на възгледите на детето да се придава тежест в съответствие с неговата/нейната възраст и зрялост. Член 12 подчертава, че възможността за изразяване на мнения е особено важна по време на съдебно производство:

1. Държавите-страни по Конвенцията да гарантират на детето, което е в състояние да формира своите собствени възгледи, правото да изразява тези възгледи свободно по всички въпроси, засягащи детето, като на възгледите на детето се отдава дължимата тежест в съответствие с възрастта и зрелостта на детето.

2. За тази цел на детето се предоставя по-специално възможността да бъде изслушано във всяко съдебно и административно производство, засягащо детето, било пряко, било чрез представител или подходящ орган, по начин, съвместим с процесуалните правила на националното законодателство.

Този раздел подчертава, че Конвенцията разглежда възпитанието на детето като отговорност, която в идеалния случай се споделя от родителите. Въпреки това, правото на установяване и продължаване на връзка принадлежи на дете, а не на родител. Държавите са длъжни да вземат мерки за защита на детето от всякакво насилие, когато то е под грижите на родител или друго лице. Решенията за контакт с деца трябва да се вземат през призмата на висшите интереси. На децата трябва да се даде възможност да изразят своите възгледи относно решенията, които се вземат за техния живот. Това е особено важно, когато решенията се вземат от съдилища.

4. Закон за закрила на детето (Шотландия) от 2020 г.

Шотландският Закон за закрила на детето от 2020 г. измени предходния Закон за закрила на детето от 1995 г., основното законодателство за регулиране на родителските отговорности и права, включително контактите с децата. Това изменено законодателство е част от по-широката програма на шотландското правителство за модернизирване на правосъдието по отношение на семейните отношения⁵.

Политическите цели на закона бяха:

- гарантиране, че най-добрите интереси на детето са в центъра на всеки случай, свързан с контакт и пребиваване или за изслушване на децата;
- гарантиране, че възгледите на детето биват чути;

⁵ <https://www.gov.scot/publications/family-justice-modernisation-strategy/>

- допълнителна защита на жертвите на домашно насилие и техните деца в семейни съдебни производства; и
- да осигури по-нататъшно спазване на принципите на Конвенцията на ООН за правата на детето⁶.

Новостта на промените, направени в семейното право в Шотландия, затруднява оценката на това какво въздействие имат или ще имат върху практиката. Този раздел очертава ключови разпоредби на Закона от 2020 г., които се отнасят до контакта с деца, домашното насилие и относно правата на участие на децата.

4.1 Най-добрите интереси на детето, разпореждания за контакти с децата и заповеди за защита от домашно насилие

Раздел 11 от Закона от 1995 г. предоставя на хората възможности да търсят родителски отговорности и права и да регулират отговорностите и правата на другите, включително заповеди за пребиваване и контакт. Раздел 11ZA от Закона от 2020 г. установява, че благосъстоянието на детето е от първостепенно значение при издаване на съдебна заповед относно контакт и че разпореждането трябва да бъде направено само ако това би било по-добре за дете:

11ZA Първостепенно значение на благосъстоянието на детето и презумпцията за ненамеса

(1) При вземането на решение дали да издаде или не разпореждане съгласно член 11, параграф 1 и каква заповед (ако има такава) да издаде, съдът трябва да разглежда благосъстоянието на съответното дете като свое първостепенно съображение.

⁶<https://www.parliament.scot/-/media/files/legislation/bills/current-bills/children-scotland-bill/introduced/policy-memorandum-children-scotland-bill.pdf>

(2) Съдът не трябва да издава заповед по член 11, параграф 1, освен ако не прецени, че за съответното дете би било по-добре заповедта да бъде издадена, отколкото да не се прави нищо друго/отколкото да не бъде издадена.

Раздел 11 от Закона също така изрично споменава домашното насилие, когато се разглежда благосъстоянието на детето. В него се посочва:

(3) Когато разглежда благосъстоянието на детето и дали би било по-добре за детето да се издаде заповед или не, съдът трябва да вземе предвид по-специално следните въпроси:

(а) необходимостта да се защити детето от злоупотреба или от риск от злоупотреба, която засяга или може да засегне детето,

(б) ефектът, който злоупотребата или рискът от злоупотреба може да има върху детето,

(в) способността на дадено лице да се грижи или по друг начин да отговори на нуждите на детето, когато това лице е извършило или би могло да извърши злоупотреба, която засяга или може да засегне детето,

(г) ефектът, който злоупотребата или рискът от злоупотреба може да има върху изпълнението на отговорностите във връзка с благосъстоянието на детето от лице, което има (или по силата на разпореждане по член 11, параграф 1 би имало) тези отговорности,

(д) дали е или би било уместно заповедта да изисква две или повече лица да си сътрудничат по отношение на въпроси, засягащи детето.

4) В подраздел (3) „злоупотреба“ включва:

(а) насилие, тормоз, заплашително поведение и всяко друго поведение, което поражда или може да доведе до физическо или психическо нараняване, страх, тревога или страдание,

(б) злоупотреба с лице, различно от детето, и

(в) домашно насилие.

„поведение“ включва:

(а) реч и

(б) присъствие на определено място или район.

Тези разпоредби остават до голяма степен съвместими с измененията, направени от раздел 24 от шотландския Закон за семейството от 2005 г. Те изрично посочват, че при издаване на заповед за контакт, съдът трябва да вземе предвид, че:

- домашното насилие засяга децата;
- домашното насилие може да повлияе на способността на родителя, който е извършил насилието, да задоволи нуждите на детето;
- домашното насилие и рискът от продължаващо или по-нататъшно насилие може да повлияе на способността на родителя ненасилник да изпълнява своите родителски отговорности;
- и дали е подходящо да се издаде заповед, която изисква родителите да си сътрудничат в този контекст.

Макар че „домашното насилие“ не е определено в законодателството, описанието му чрез подраздели 3 и 4 обхваща съвременния феминистки анализ на домашното насилие. Те се фокусират върху видовете поведение, които могат да формират модел на домашно малтретиране. Те включват физическите и психологическите последици, които може да има насилието, както и страха и стреса, които може да причини. Те се позовават и на злоупотребата с лице, различно от детето. Така съдът може да оцени насилието, на което е бил подложен родителят, който не упражнява насилие. Това обаче не означава непременно, че съдът ще постанови определение „в полза“ на родител, който не употребява насилие. В законодателството има потенциал за издаване на заповеди срещу родителя ненасилник, поради въздействието, което който и да е вид насилие е оказало върху способността му да изпълнява родителските си отговорности или права.

4.2 Права на участие на децата при контакти в случаи на конфликти при домашно насилие

В Раздел 11 на Закона от 1995 г., когато съдът взема решение за родителските права и отговорности, включително контакта с децата, съдът трябва да:

... отчитайки възрастта и зрелостта на детето, трябва доколкото това е практически възможно –

- i. да му даде възможност да посочи дали желае да изрази възгледите си;
- ii. ако то желае това, да му се даде възможност да ги изрази; и
- iii. да се вземат предвид такива възгледи, каквито то може да изрази. (т. 11, параграф 7, буква б)

Създадени са няколко механизма за прилагане на правата за участие на децата. Те включват:

- Ако децата бъдат обслужени с документи, след като делото влезе в съдебна фаза, те получават формуляр F9, с който се изисква мнението им. Формулярът се връща на съда. Формулярите F9 следва да бъдат изпращани на деца, освен ако съдилищата не считат това за "неподходящо".
- Съдът може да назначи докладчик за благосъстоянието на децата или лице, което да се грижи за интересите на детето (т.нар. *curator ad litem*)⁷, който да докладва за възгледите на детето.
- Съдията може да изрази желание да изслуша директно детето и да поиска детето да бъде заведено в съда.
- Детето може да даде показания като свидетел при доказване. Детето може да използва "специални мерки", за да се

⁷ Curator ad litem в Шотландия е лице, назначено от съда, което да се грижи за интересите на непълнолетно лице или на възрастен, който не може да се грижи за интересите си (<https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/curator+ad+litem>) – бел.ред

помогне да даде показания като уязвим свидетел по S. 11 от шотландския Закон за уязвимите свидетели от 2004 г.

- Едно дете може да приема независими правни съвети. В такъв случай възгледите на детето могат да бъдат изразени по няколко начина. Адвокатът може да помогне на детето да попълни формуляр F9; адвокатът може да пише на съда от името на детето; или адвокатът може да се стреми детето да бъде включено като страна по иска.
- Като алтернатива, ако делото бъде разгледано в съда, адвокатът може да се яви от името на детето в заседанието относно благосъстоянието на детето, за да представлява детето и да съдейства за комуникирането на възгледите на детето при вземане на съдебните решения. Заседанието относно благосъстоянието на детето предоставя предварително заседание за разрешаване на всякакви спорни въпроси по семейните дела, предимно по отношение на децата⁸.

Законът от 2020 г. има за резултат няколко съществени промени, които целяха да подобрят прилагането на правата на участие на децата при спорове относно контактите на децата в случаи на насилие. Разпоредбите имат за цел да гарантират, че правото и практиката са в съответствие с правата на децата на участие, както е посочено в Общия коментар от 2009 г. на Комитета на ООН по правата на детето във връзка с член 12 от Конвенцията за правата на детето⁹. Тези разпоредби включват:

- Задължение на съда да предостави на детето възможност да изрази гледна точка по начин, който детето предпочита (раздел 1);
- Презумпция, че едно дете е в състояние да изрази възгледи в съдебните производства, включително в производства относно контактите с деца (раздел 1);

⁸ Тази информация е от: Tisdall, E.K.M., Morrison, F. & Warburton, J. (2021) Challenging undue influence? Rethinking children's participation in contested child contact, *Journal of Social Welfare and Family Law*, 43:1, 8-22, DOI: 10.1080/09649069.2021.1876305

⁹ <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf>

- Задължение на съда да обясни на съответното дете всяко решение, взето от съда (раздел 20);
- Задължение на шотландските власти да предоставят услуги по застъпничество на дете, участващо в съдебно производство (раздел 21);
- Изискване към шотландските власти да преразгледат и публикуват информация за ефективността на участието на децата в производства, касаещи контакти с деца в срок от 5 години от обнародването на Закона от 2020 г. (раздел 31).

4.3 Уязвими свидетели

В раздел 4 от Закона от 2020 г. бяха разширени защитата на уязвимите свидетели и мерките в съдебните производства относно контактите с деца в контекста на домашното насилие. Това разширяване на закрилата включваше забрана на страниците в производството да се явяват лично, когато се налага да се вземат доказателства от уязвим свидетел. Това има за цел да защити уязвими свидетели като тези, преживели домашно насилие, когато се явяват по граждански производства.

4.4 Докладчици за благосъстоянието на децата

В Шотландия докладчици за благосъстояние на децата могат да бъдат назначавани от съда по дела, съгласно раздел 11 (спорове за контакти с деца). При тези обстоятелства един такъв докладчик може да бъде инструктиран от съда да се информира и да докладва за мненията на детето или да предприема всякакви разследвания от името на съда, включително относно висшия интерес на детето и след това да докладва за резултатите пред съда.

Повечето докладчици за благосъстоянието на децата са практикуващи адвокати.

Раздел 101(А) от шотландския Закон за закрила на детето от 2020 г. задължи властите да създадат и поддържат регистри на докладчици за благосъстояние на децата. Това ще даде въз-

можност за регулиране на тази професия. Това ще включва: изисквания за обучение и квалификация; средство за включване и отстраняване на лице от регистъра; процес за избор на лице, което да бъде докладчик по благосъстоянието на децата по определен случай. Законът също така изисква от шотландските власти да се консултират с лицата, преживели домашно насилие и имащи разпореждане от съда относно контакти с дете, при съставянето, преразглеждането или отмяната на този регистър на докладчици за благосъстоянието на децата.

Шотландското правителство осъществява консултации относно приложението на регистъра¹⁰.

4. 5. Достъп до информация за децата, участващи в съдебни поризводства

Раздел 18 от Закона за закрила на детето от 2020 г. въведе нова разпоредба, която може да ограничи достъпа на страните до информация за деца, която се съхранява от служби или организации. Тя съдържа изискването, когато съдът издава заповед за контакти с дете или за упражняване на родителски права и трябва да реши дали дадено лице трябва да има достъп до лична информация за дете, съдът трябва да разглежда най-добрите интереси на детето като основно съображение в това решение. Съдът също е длъжен да даде възможност на детето да изрази мнението си по този въпрос. Тази разпоредба има за цел да защити личните данни на децата. Например информация, отнасяща се до дете, която е записана от служба за консултиране или подкрепа.

4. 6. Алтернативно разрешаване на спорове

Законът за закрила на детето съдържа разпоредби за шотландските власти да създадат и да финансират система за ал-

¹⁰ <https://www.gov.scot/publications/children-scotland-act-2020-consultation-registers-child-welfare-reporters-curators-ad-litem-solicitors-appointed-represent-person-prohibited-conducting-case/pages/3/>

тернативно разрешаване на спорове. Той също така изисква шотландските власти да създадат пилотен проект за алтернативно разрешаване на спорове във връзка с контактите с деца. Законодателството изрично гласи, че история или твърдения за домашно насилие биха попречили на участието на страните в такъв пилотен проект. Раздел 24 2(b) гласи, че всеки пилотен проект за алтернативно разрешаване на спорове „не трябва да се прилага за производства, в които има доказана или предполагаема история на насилие между някои или всички страни“.

Това изключение от моделите за алтернативно разрешаване на спорове при случаите за контакти, при които се касае за домашно насилие, съдържа доказателството, че интервенции като медиацията не са подходящи в случаи на домашно насилие¹¹.

4.5 Детски контактни центрове

Законът въведе нови разпоредби относно регулирането на центровете за контакти с деца (центрове за посещение) в Шотландия. Това включва установяване на минимални стандарти, на които трябва да отговарят доставчиците на услуги за контакт, включително квалификация и обучение на персонала; минимални стандарти, на които трябва да отговарят центровете за контакт (включително стандарти по отношение на настаняването) и регистрация на центрове за контакт, които отговарят на тези минимални стандарти. За тези, които не отговарят, следва отказ за регистрация или премахване от регистъра.

Шотландското правителство провежда консултации относно тези регулации¹².

¹¹ Johnson, N. E., Saccuzzo, D. P. & Koen, W. J.(2005). Child custody mediation in cases of domestic violence: Empirical evidence of a failure to protect. *Violence Against Women*, 11, 1022–1053.

¹²<https://www.gov.scot/publications/children-scotland-act-2020-consultation-regulation-child-contact-services/>

5. Предизвикателства пред контактите с деца, жертви или свидетели на домашно насилие в Шотландия

- 5.1. Повдигане на въпроса за домашното насилие в съдебните процеси;
- 5.2. Адресиране на проблемите, свързани с домашното насилие, при решенията за контакти;
- 5.3. Включване на проблемите, свързани с домашното насилие, при конкретното уреждане на въпроса за контактите с деца;
- 5.4. Достъп до правна помощ;
- 5.5. Упражняване на правата на децата на участие.

У Част ПРАЗНОТИТЕ В БЪЛГАРСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО В ОБЛАСТТА НА БОРБАТА С НАСИЛИЕТО СРЕЩУ ЖЕНИ И ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ - ОСНОВНИ ИЗВОДИ¹³

Въвеждане на джендърния аспект на насилието срещу жени в наказателното законодателство

Наказателният кодекс не предлага защита от насилие срещу жени с оглед конкретно на тяхната полова принадлежност.

Зъдължението за включване на джендър-аспекта в наказателноправния контекст означава вземане предвид на дискриминационния елемент на престъплението по защитения от закона признак „пол“. Аналогична уредба съществува в текстовете на чл.116 и чл.121 от НК, които криминализират съответните престъпления, извършени по растистки или ксенофобски подбуди.

С Резолюция COM(2016)0109-2916/0062(NLE) от 12 септември 2017 г. Европейският парламент препоръчва допълването

¹³ Настоящият текст съдържа основни изводи на първата част от доклада „Празното в българското законодателство в областта на борбата с насилието срещу жени и домашното насилие“. Целият текст на публикацията е достъпен на: <https://www.bghelsinki.org/bg/reports/2021-kanev-krasteva--praznotite-v-balgarskoto-zakonodatelstvo-v-oblastta-na-borbata-s-nasilieto-sreshtu-jeni>

на *Рамково решение 2008/913/ПВР* на Съвета от 28 ноември 2008 г. относно борбата с определени форми и прояви на расизъм и ксенофобия посредством наказателното право чрез въвеждане на допълнителни защитени признаци като сексизма, сексуалната ориентация, джендърната идентичност и сексуалните характеристики. Вземането предвид на дискриминационния аспект на насилието срещу жени произтича и от практиката на ЕСПЧ¹⁴.

В съставите за публично подбуждане към омраза, дискриминация и насилие в чл.162, ал.1, за употреба на насилие по чл.162, ал.2 и за участие в тълпа по чл.163 следва да се добавят и други защитени признаци в съответствие с препоръката на Европейския парламент за допълнение към Рамковото решение относно борбата с определени форми и прояви на расизъм и ксенофобия посредством наказателното право. Няма причина етническите и религиозните общности, както и лицата с определени политически убеждения, да са защитени от реч на омразата и от насилия, свързани с тяхната идентичност, а жените да не са. Подобна празнота в българското законодателство е в крещящо противоречие с международните стандарти и препоръки, свързани с борбата с насилието срещу жени.

Права на пострадалото лице

Жените-жертви на насилие са пострадали лица по смисъла на *Директива 2012/29/ЕС*. Дефиницията на пострадало лице в българския Наказателно-процесуален кодекс се различава от тази в чл.2 от Директивата. Според чл.74 от НПК пострадал е лицето, което е претърпяло имуществени и неимуществени вреди от престъплението. При смърт на лицето това право преминава върху неговите наследници. Съдебната практика не допуска конституиране в съдебния процес на фактическия партньор на жертвата, въпреки че според чл.2.1а от Директивата „жертви“ са претърпелите вреди физически лица, както и

¹⁴Вж. например ECHR, *Volodina v. Russia*, No. 41261/17, Judgment of 9 July 2019, § 132-133.

членовете на неговото/нейното семейство, които са претърпели вреди в резултат от смъртта на лицето. „Членове на семейството“ означава съпругът/съпругата, лицето, което живее с жертвата „в ангажирана, постоянна и стабилна интимна връзка в общо домакинство“, както и роднините по пряка линия, братята и сестрите и издържаните от жертвата лица.

Директива 2012/29/ЕС предвижда оказването на подкрепа от службите за подкрепа на жертвите на престъпления по чл.9. Тази разпоредба предвижда като минимум широк спектър от действия и мерки, свързани с информация, съвети и подкрепа от значение за правата на жертвите; информация за всички подходящи съществуващи специализирани служби за подкрепа; емоционална и психологическа подкрепа; съвети, свързани с финансови и практически въпроси, свързани с престъплението; съвети относно риска от виктимизиране. Чл.9, т.3 от Директивата предвижда специализираните служби да предлагат целева и интегрирана подкрепа за жертвите със специфични нужди, като жертви на сексуално насилие, жертвите на насилие, основано на пола и жертвите на насилие при близки взаимоотношения.

Законът за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления (ЗПФКПП) и Законът за защита от домашното насилие (ЗЗДН) предвиждат подкрепа и финансова компенсация на някои жертви на насилие, но тя е ограничена и не транспонира цялостно изискванията на директивата. По-специално, макар ЗЗДН да предвижда целева подкрепа (но не и финансова компенсация) на жертви на домашно насилие, той не съдържа изискване тя да бъде интегрирана. ЗПФКПП предвижда подкрепа и компенсация общо за жертвите на престъпления само за претърпени имуществени вреди. Той също така не съдържа изискване за целева и интегрирана подкрепа на жертви със специфични нужди и по-специално на такива, които са жертви на джендърно базирано насилие. Тези изисквания на директивата следва да се въведат. Най-подходящият начин това да стане е чрез допълнение към ЗПФКПП.

Обща препоръка № 35 на Комитета за премахване на дискриминацията по отношение на жените (КПДОЖ) изисква осигуряване на „безплатна или евтина правна помощ с високо качество“ за жените-жертви на насилие и членовете на техните семейства. Противно на това, чл.22, ал.1, т.7 от Закона за правната помощ предвижда предоставяне на безплатна правна помощ само на „пострадали от домашно или сексуално насилие или от трафик на хора, които не разполагат със средства и желаят да ползват адвокатска защита“. В тази разпоредба не става дума по-общо за жени-жертви на насилие, а за само някои категории от тях. В допълнение, алинея 3 от същия член определя много нисък праг на подпомагане („съобразно определения за страната размер на линията на бедност“), който изключва и много пострадали от домашно или сексуално насилие, или от трафик на хора.

Важен елемент от ефективното упражняване на правата на пострадалото лице е установяване на ефективни механизми за защита на особено уязвимите членове на обществото. В този план в препоръките си към България след разглеждането на осмия периодичен доклад от февруари 2020 г. КПДОЖ изисква създаване на ефективен независим механизъм за подаване на жалби за жени, настанени в психиатрични или социални институции, както и за ефективно разследване на случаите на смърт и малтретиране в тях. В България тези институции се посещават от Националния превантивен механизъм (НПМ) за предотвратяване на изтезанията, нечовешкото и унизително отнасяне и наказание към омбудсманна. НПМ има правомощия по превантивен мониторинг на тези институции и проверки по жалби на пострадали. Той може да сигнализира компетентните органи по случаи на смърт и малтретиране. Но той не може да предоставя правна помощ на жертвите и не може да участва в наказателни производства по такива дела. Досегашният български опит сочи, че неправителствените организации могат ефективно да допълват дейността на НПМ и да предлагат разнообразни

форми на подпомагане, включително правна помощ в рамките на наказателни производства, на жертвите. Поради това е уместно на тях да бъде предоставена възможност да посещават институциите и да подпомагат настанените в тях. Тази възможност следва да бъде въведена чрез допълнения в нормативната уредба, регулираща настаняването в тях и тяхната дейност.

Член 21 от Директива 2012/29/ЕС изисква държавите членки да предприемат мерки за защита на личния живот на пострадалите, включително на личните характеристики на жертвата, взети предвид при индивидуалната оценка, както и на техните изображения. В допълнение, чл.23 от Директивата изисква в хода на разследването за жертвите със специфични нужди, сред които могат да бъдат и жени-жертви на насилие, да бъдат предприети редица мерки като извършване на разпитите в специални помещения, извършване на разпитите от специално обучени професионалисти, извършване на разпитите от едни и същи лица и, специално по отношение на жертвите на основано на пола насилие – извършване на разпитите по правило от лица от същия пол, освен в изключителни случаи. Относимите разпоредби в Наказателно-процесуалния кодекс не транспонират адекватно тези изисквания. Необходимо е те да се допълнят.

Наказателно преследване и наказване

Обща препоръка № 35 на КПДОЖ изисква увеличаване на възможностите за наказателно преследване по общия ред на джендърно базираното насилие. *Препоръка Rec(2002)5* на Комитета на министрите на Съвета на Европа също изисква преследване по общия ред и подходящи санкции за всички форми на насилие срещу жени, включително в интимните партньорства. На свой ред, Специалният докладчик на ООН за насилието срещу жените, неговите причини и последствия, също обърна внимание на необходимостта от въвеждане на възможност за преследване по общия ред на средни и тежки

телесни повреди по членове 128 и 129 от НК в условията на домашно насилие. С въвеждането през 2019 г. на домашното насилие в квалифицирания състав на чл.131 от НК, възможностите за преследването му по общия ред се увеличиха. Въпреки това, изискването за преследване по общия ред и подходящи санкции за всички форми на насилие срещу жени не е изпълнено. Изменението в чл.131 засяга само домашното насилие, но не и другите форми на насилие срещу жени. Според чл.161 остават да се преследват по частен ред редица други престъпления, които могат да представляват насилие срещу жени, като закана срещу друго с престъпление против неговата личност, леката и средна телесна повреда по чл.132, телесната повреда по чл.132, причинена на брат или сестра. Тази прекомерно широка рамка на преследването по частен ред на различни форми на насилие, включващи жените като най-чести техни жертви, следва да се промени. Наказателното преследване за тези престъпления следва да стане от общ характер.

Значителна част от препоръките на международните органи и институции засягат криминализирането на определени деяния, извършени в определен контекст. В препоръките си от 2011 г. Комитетът срещу изтезанията (КСИ) препоръчва криминализиране на домашното насилие като престъпление от общ характер. КСИ повтаря тази препоръка през 2017 г. по време на разглеждането на шестия периодичен доклад на България. През 2018 г. криминализиране на домашното насилие препоръчва и Комитетът по правата на човека на ООН (КПЧ). Още един орган на ООН, КПДОЖ отправя подобни препоръки на два пъти по време на разглеждането на периодичните доклади на България – през 2012 г. и през 2020 г. Макар да изхождат от авторитетни договорни органи на ООН, България не е изпълнила тези препоръки вече близо десет години. В Наказателния кодекс са криминализирани редица деяния, които могат да бъдат извършени в контекста на домашно насилие. За някои от тях, като например убийството и телесните повреди, са предвидени за-

вишени наказания в съответните квалифицирани състави. Но домашното насилие като такова не е криминализирано. Мястото на един подобен състав е в Глава втора на НК. Той трябва да предвиди широк спектър от диференцирани наказания с оглед на различната тежест, включително различните резултати от деянието – от причиняване на смърт до закана срещу друго с насилие. Самото домашно насилие следва да бъде дефинирано широко и да включва актове на насилие, извършени в контекста на всякакъв вид отношения, включително от страна на бивши партньори и без оглед на това, дали деецът споделя или е споделял едно и също жилище с жертвата, както и това, дали деецът и жертвата са имали общи деца или не.

Криминализирането на домашното насилие в препоръките на международните органи и институции върви ръка за ръка с препоръката за реформа на състава за изнасилване. През 2017 г. КСИ препоръчва преформулиране на този състав в НК с цел криминализиране на изнасилването в брака. Същата препоръка отправя през 2018 г. и КПЧ. Подобни са и препоръките на КПДОЖ от 2012 г. и 2020 г. В доклада си след посещението в България от 2020 г. Специалният докладчик за насилието срещу жените препоръчва изменения в НК, за да се включи разпоредба за изнасилване въз основа на липсата на съгласие. Подобна препоръка отправи през 2019 г. и Комисаря по правата на човека на Съвета на Европа.

Буквалният прочит на чл.152, ал.1 от НК може да доведе до извода, че липсата на съгласие у жертвата е сред признаците на състава на изнасилването, по-специално в първата от трите алтернативни хипотези – съвкупление с лице от женски пол, „лишено от възможност за самоотбрана, и то без негово съгласие“. Във връзка с това ЕСПЧ е установил, че така дефинирано, изнасилването в българския НК „не се различава съществено от формулировките в законодателствата на другите държави-страни по Конвенцията“.¹⁵ Наред с липсата на съгласие в тази

¹⁵ ECtHR, *Z. v. Bulgaria*, No. 39257/17, Judgment of 28 May 2020, § 72.

хипотеза обаче има изискване лицето да е „лишено от възможност за самоотбрана“. Това допълнение дава възможност за стеснително тълкуване чрез значението, което прокурорите и съдилищата придават на тази фраза, както и на „безпомощно състояние“ в третата хипотеза на чл.152, ал.1.¹⁶ Тъкмо такива стеснителни тълкувания са довели до осъждания на България от ЕСПЧ.¹⁷ Съдът изисква на липсата на съгласие да се придаде самостоятелно значение и то да се обвърже с изследване на съпътстващите относими обстоятелства (времето и мястото на деянието, възрастта, психическото състояние, другите евентуални уязвимости на жертвата и пр.) във всеки конкретен случай.¹⁸

По подобен начин стои и въпросът с препоръките за изрично криминализиране на изнасилването в брака. Такива препоръки към България са отправили КСИ през 2017 г., КПЧ през 2018 г., КПДОЖ още през 2012 г., както и Специалният докладчик за насилието срещу жените през 2020 г. Нищо в разпоредбата на чл.152, ал.1 от НК не предполага, че изнасилването в брака е изключено от нейния обхват. Тя е относима към всеки, „който се съвкупя с лице от женски пол“, независимо дали в брак или не. Но практика, свързана с изнасилване в брака в България, липсва. Формулирането на наказателен състав, който криминализира изрично изнасилването в брака, ще насочи както жертвите, така и органите на наказателното правосъдие към разследване на изнасилванията в този контекст и ще допринесе за защитата на пострадалите. Такъв състав може да бъде формулиран като квалифициран в допълнение към основния.

Друга важна препоръка, свързана с реформата на престъпленията срещу половата неприкосновеност, е тази на Специалния докладчик за насилието срещу жените за включване в състава на изнасилването на всички форми на проникване, а

¹⁵ ECtHR, *Z. v. Bulgaria*, No. 39257/17, Judgment of 28 May 2020, § 72.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Вж. ECtHR, *M.C. v. Bulgaria*, No. 39272/98, Judgment of 4 December 2003; ECtHR, *Z. v. Bulgaria*.

¹⁸ ECtHR, *Z. v. Bulgaria*, § 82.

не само на вагиналното съвкупление. Подобна препоръка съдържа и Препоръка Rec(2002)5 на Комитета на министрите на Съвета на Европа. Тази препоръка повдига важния въпрос за цялостната реформа на съставите от Раздел VIII, които в сегашните си редакции са остарели и са до голяма степен продукт на една отминала епоха в наказателното право. Голямото мнозинство от европейски държави са се отърсили от подобни нагласи и са реформирали наказателните си законодателства, свързани със сексуалните посегателства, по посока към равнопоставено криминализиране като изнасилване на всякакъв вид сексуално проникване. В такава ситуация няма причина изнасилването да е сведено до сексуално проникване само спрямо жена. Поради това в преобладаващата част от европейските законодателства то е формулирано като полово неутрално.¹⁹ България също следва да промени своето законодателство в този дух, както по отношение на изнасилването, така и в целия Раздел VIII от НК.

Препоръка Rec(2002)5 на Комитета на министрите на Съвета на Европа изисква криминализиране на насилието срещу жени „в името на честта“, включително убийствата на тази основа, както и предприемане на мерки за превенция на този тип насилие. Българският Наказателен кодекс предвижда криминализиране на насилието изобщо, което включва и насилието „в името на честта“. Доколкото този тип насилие съдържа специфичен джандърен аспект, тази препоръка би следвало да се въведе в НК чрез включване на този тип подбуди сред квалифицираните тежконаказуеми състави на насилствените престъпления или чрез въвеждане на изискваните да се квалифицират като отегчаващи отговорността обстоятелства.

Една от препоръките на Специалния докладчик за насилието срещу жените включва изменение на чл.149 от НК по

¹⁹ Вж. Кънев, К. „Сексуалното насилие в проекта за Наказателен кодекс - с уредба от преди 100 години“, Правен свят, 5.02.2014 г., достъпно на: <https://legalworld.bg/seksualnoto-nasilie-v-proekta-za-nakazatelen-kodeks---s-uredba-ot-predi-100-godini?page=2>.

посока на увеличаване от 14 на 16 години на възрастта, при която съгласието е без значение в хипотезата на извършване от деца на „действие с цел да възбуди и удовлетвори полово желание без съвкупление“. При подобни действия, когато се извършват с деца, е трудно да се премислят хипотези, в които детето съзнава какво се извършва с него и изразява информирано съгласие. От друга страна е лесно да си представим как подобно съгласие би могло да бъде манипулирано с предлагане на пари или други облаги. Поради това препоръката е напълно оправдана.

Обща препоръка № 35 на КПДОЖ изисква спиране на погасителната давност за образуване на наказателно производство в случаи на сексуално насилие срещу деца докато жертвата не стане в състояние, с оглед на нейната зрелост и липса на зависимост от извършителя, да съобщи за него на правоприлагащите органи. Тази препоръка е напълно оправдана предвид уязвимостта на жертвата на сексуално насилие, както и на всякакво друго насилие срещу деца в семейството. Тя е още по-оправдана предвид изискванията на чл.161 от НК, предвиждащи наказателно преследване за голям брой насилствени престъпления по тъжба на пострадалото лице в съда или до прокуратурата. Тези права от името на лице, което не е навършило пълнолетие, могат да се упражняват от другия родител. Но това е възможно, когато има такъв и когато той/тя поставя интереса на детето да не бъде подлагано на насилие над собствения си интерес и над този на семейството. За изпълнение на горните препоръки е необходимо да се направи допълнение към чл.80 от НК, с което да се предвиди спиране на погасителната давност за образуване на наказателно производство в определени случаи на насилие срещу дете до навършване на пълнолетие.

Важна препоръка на Специалния докладчик за насилието срещу жени е редактирането на чл.93, т.31 от НК, съгласно който за да е извършено престъпление „в условията на домашно насилие“, то трябва да е предшествано от „системно“ упражняване на физическо, сексуално или психическо насилие, поставя-

не в икономическа зависимост, принудително ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права. Специалният докладчик настоява за премахване на изискването за системност. Това е справедливо искане, доколкото подобно изискване принизява сериозността на деянието, извършено в условията на домашно насилие и пречатства достъпа до правосъдие на жертвите. Но няма необходимост т.31 да се отменя изцяло, тъй като тя дава важни насоки за това, какво значение следва да се придаде на термина „в условията на домашно насилие“. Следва само да се премахне в нея изискването за системност и да се включат случаите, в които лицата са имали интимна връзка, но не са съжителствали заедно, както и случаите на роднините по съребрена линия и по сватовство.

Допълнение към гражданскоправната рамка на защитата

Препоръките на международните органи и институции за допълнения към гражданскоправната рамка на защитата по българското законодателство засяга основно домашното насилие.

Една от най-често отправяните препоръки е за премахване на едномесечния срок за подаване на жалба срещу домашно насилие по чл.10, ал.1 от Закона за защита от домашното насилие. Подобна препоръка отправя КПДОЖ още през 2012 г. и я повтаря в препоръките си от 2020 г. Специалният докладчик за насилието срещу жени също препоръчва премахване на този срок в доклада си от май 2020 г., последвал нейното посещение в България. По делото С.Л. срещу България КПДОЖ изрично приема, че „[...] липсата на изменение в чл.10, ал.1 от Закона за защита от домашно насилие е засегнал възможностите на авторката да получи правосъдие и достъп до ефективни правни средства за защита“.

Сериозен проблем с гражданскоправната рамка за защита от домашно насилие е тесният обхват на дефиницията в чл.2 от ЗЗДН. В противоречие с международните стандарти и по-спе-

циално с чл.3б от Истанбулската конвенция тя не обхваща и не дава защита на лицата, които са или са били интимни партньори, но не са съжителствали заедно.

Важни препоръки в сферата на гражданскоправната защита от насилие срещу жени са тези, направени от Специалния докладчик за насилието срещу жените за изменения в Семейния кодекс. В доклада си от май 2020 г. тя прави две препоръки: изменение в чл.6 чрез премахване на изключението за сключване на брак от лице, навършило 16 години и вземане под внимание на предишни инциденти с насилие срещу жени от страна на интимни партньори в производствата за определяне на родителските права. Първата препоръка има за цел да способства за предотвратяването на ранните бракове и ранното обвързване със семеен живот на момичета преди навършване на пълнолетие, което има пагубни последствия за техните житейски и кариерни перспективи. Ранните бракове и ранното обвързване със семеен живот, макар и да не е пряко свързано с насилие, закрепва младата жена в отношения на зависимост, които могат лесно да ескалират в насилие и в невъзможност да се откъсне от него предвид липсата на житейска перспектива извън семейството.

Що се отнася до втората препоръка, Семейният кодекс в чл.59, ал.4 налага на съда, който определя реда за упражняване на родителските права, да вземе предвид редица обстоятелства: възпитателските качества на родителите, полаганите до момента грижи и отношение към децата, желанието на родителите, привързаността на децата към родителите, пола и възрастта на децата, възможността за помощ от трети лица - близки на родителите, социалното обкръжение и материалните възможности. Сред тях липсва упражняването на минало насилие над децата. В практиката си, когато тълкуват „възпитателските качества на родителите“ и „отношението към децата“, съдилищата могат да включат в обхвата на тези понятия и упражняването на насилие от родителя. Някои от тях го правят, но от съдебната практика на ВКС става ясно, че в този пункт тя е противоречива на

по-долните инстанции.²⁰ Самият ВКС не е чужд на спорни подходи, според които извършено домашно насилие предполага за упражняващ родителските права и непосредствено отглеждащ и възпитаващ детето да бъде предпочетен другият родител, но само „при равни други условия“.²¹ Ефективната защита от домашно насилие поради това изисква придаване на самостоятелно значение в закона и приоритизиране на този фактор. Поради това включването на изрично изискване за преценка на характера, степента и честотата на упражняване на насилие в семейството от родителя при определяне на реда за упражняване на родителски права е напълно основателно. Нещо повече, на този фактор следва да се придаде специална тежест в отделна разпоредба, а не да бъде включен сред останалите фактори в чл.59, ал.4.

Медийна регулация, свързана с насилието срещу жени

Пекинската декларация и платформа за действие на ООН от 1995 г. изисква държавите-членки да обръщат внимание на отговорността на медиите да представят нестереотипни образи на жените и мъжете и да премахват медийни представления, включително реклами, които могат да генерират дискриминация и насилие срещу жени. Препоръка Rec(2002)5 на Комитета на министрите на Съвета на Европа изисква държавите-членки да окуражават медиите да насърчават нестереотипните роли на жените и мъжете в тяхната работа и да участват в информационни кампании за борба с насилието срещу жени.

²⁰ Вж. например: Определение № 77 от 29.01.2019 г. по гр. д. № 4628 / 2018 г. на Върховен касационен съд, 4-то гр. отделение („Фактът на упражнено домашно насилие от единия родител спрямо другия в присъствието на детето сочи на недостатъчни възпитателски и морални качества за упражняване на родителските права.“); Решение № 98 от 02.05.2019 г. по гр. д. № 4628 / 2018 г. на Върховен касационен съд, 4-то гр. отделение.

²¹ Решение № 254 от 21.01.2020 г. по гр. д. № 940 / 2019 г. на Върховен касационен съд, 3-то гр. отделение.

Законът за радиото и телевизията съдържа разпоредби за защита на определени уязвими групи. Чл.17, ал.2 изисква от доставчиците на медийни услуги „да не допускат създаване или предоставяне за разпространение на предавания в нарушение на принципите на чл.10 и предавания, внушаващи национална, политическа, етническа, религиозна и расова нетърпимост, възхваляващи или оневиняващи жестокост или насилие“. Чл.17а ги задължава „да не създават и предоставят за разпространение предавания, които могат да увредят физическото, психическото, нравственото и/или социалното развитие на децата“. Няма причина сред горните разпоредби да не намери място и такава, свързана със забрана доставчиците на медийни услуги да не допускат създаване или предоставяне за разпространение на предавания, които могат да генерират дискриминация и насилие срещу жените.

Събиране на данни

Декларацията за премахване на насилието срещу жени на ООН препоръчва на държавите-членки да насърчават научните изследвания, да събират данни и да съставят статистики, свързани с различните форми на насилие срещу жените и да насърчават научните изследвания за причините, естеството, сериозността и последиците от него, както и на ефективността на мерките за борба. Редица други препоръки на международни органи и институции също изискват от държавите да събират системно статистически данни, свързани с превенцията и борбата с насилието срещу жени. Такъв, например, е случаят с *Резолюция 2014/2152(INT)* на Европейския парламент за Стратегията на ЕС за равенство между мъжете и жените от 2015 г. Събирането на данни за всякакъв вид насилие срещу жени, както и за ефективността на механизмите за борба с него е една от ключовите препоръки в *Обща препоръка № 35* на КПДОЖ. В препоръките си към България от май 2020 г. Специалният докладчик за насилието срещу жените на ООН изисква създаването на обсерватория за наблюдение на фемицида, която да съби-

ра данни за феминизъм от интимни партньори, феминизъм, свързан с друг вид семейни отношения и всякакъв друг джендърно базиран убийства и феминизми.

Превенция

Член 4 от *Декларацията за премахване на насилието срещу жени* на ООН препоръчва на държавите членки да предприемат всички подходящи мерки в областта на образованието за промяна на социалните и културни модели на поведение на мъжете и жените и за премахване на предразсъдъците и представите за стереотипни роли на половете. КПДОЖ в Обща препоръка № 35 също изисква включване на джендърното равенство в учебните програми, разработка и осъществяване информационни кампании, организиране на обучения за правоохранителните и съдебните органи и борба с неравенството и патриархалните стереотипи. Подобни са и препоръките на *Препоръка Rec(2002)5* на Комитета на министрите на Съвета на Европа, както и на *Решение № 4/18* на Съвета на министрите на ОССЕ от Милано от 2018 г.

По силата на чл.6, ал.1 от ЗЗДН държавата създава условия за изпълнението на програми за превенция и защита от домашно насилие и програми, осигуряващи помощ на пострадалите лица. Според ал.5 всяка година до 31 март Министерският съвет приема Национална програма за превенция и защита от домашно насилие. Тези програми предвиждат дейности и мерки в шест сфери: институционални и организационни мерки; превенция; обучение и квалификация; защита, възстановяване и реинтеграция на пострадалите от домашно насилие; работа с извършителите; законодателни мерки; контрол и оценка. Дейностите, които като цяло са нискобюджетни, са ограничени основно в сферата на превенцията на домашното насилие. В редки случаи, като например в националната програма за 2019 г., има предвидени дейности, свързани с джендърно базираното насилие. Програмите са особено дефицит-

ни в два пункта: законодателни мерки и мерки в сферата на образованието.

Мерките в сферата на образованието, за които всички международни органи и институции, които са отправяли общи и специфични препоръки в сферата на превенцията настояват, отсъстват напълно от националните програми. Те отсъстват напълно от Наредба № 5 от 30 ноември 2015 г. за общообразователната подготовка, с която се определя държавният образователен стандарт за общообразователната подготовка, структурата на учебните програми по общообразователните учебни предмети, изискванията към интегративните и новите допълнителни общообразователни учебни предмети в иновативните училища и учебно-изпитните програми за държавните зрелостни изпити по общообразователни учебни предмети. Никакви дейности, свързани с равенството между половете и превенция на насилието срещу жени не са предвидени и в Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование.

Насилието срещу жени и правната рамка на международната закрила

Резолюция 2016/2249(INI) за равенството между мъжете и жените на Европейския парламент подчертава, че много форми на джендърно базирано насилие представляват преследване и са основание за предоставяне на бежански статут на жертвите. В препоръките си за България Специалният докладчик за насилието срещу жените от май 2020 г. изисква от българските власти да гарантират, че джендърно базираните форми и основания за преследване се признават като основания за предоставяне на международна закрила и че са налице гаранции, че процедурата за предоставяне на убежище е джендърно чувствителна.

Според чл.8, ал.1 от Закона за убежището и бежанците (ЗУБ), статут на бежанец в Република България се предоставя

на чужденец, който поради основателни опасения от преследване, основани на раса, религия, националност, политическо мнение или принадлежност към определена социална група, се намира извън държавата си по произход и поради тези причини не може или не желае да се ползва от закрилата на тази държава или да се завърне в нея. Преследването, свързано с насилие срещу жени според тази разпоредба, попада в категорията „принадлежност към определена социална група“. В допълнение, според чл.8, ал.5, т.6 от ЗУБ преследване представляват действия, насочени срещу лицата по причина на техния пол или срещу деца. Но понастоящем няма стабилна административна и съдебна практика, която да гарантира получаването на бежански статут на тази основа.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ВЪПРОСНИК ЗА ЕКСПЕРТНО ПСИХОЛОГИЧНО ОБСЛЕДВАНЕ В СЛУЧАИ НА КОНФЛИКТИ / НАСИЛИЕ В СЕМЕЙСТВОТО

При разработване на въпросниците са използвани:

(Every Child Matters /ECM/ 2003, Common Assessment Framework 2006 и формуляри за оценка на контакт на Cafcass от 2013, Великобритания, батерия от тестове за жертви на насилие, разработени от Фондация „Център отворена врата“, индикатори за насилие над деца, описани в ППЗЗД)

Въпросникът е разработен от: Златка Мачева психолог и съдебен експерт

1. Обследване на акт на физическо насилие

- Причинена ли е телесна повреда, включително причиняване на болка или страдание без разстройство на здравето?
- В какво се изразява причиненото физическо насилие?
- Какви са поведенческите индикатори?
- Детето обезпокоява ли се при контакт с възрастен?
- Разстройва ли се детето, когато плаче друго дете?
- Наблюдават ли се крайности в поведението – агресивност или пасивност?
- Страхува ли се детето да се прибере вкъщи?
- Случва ли се детето да се усамотява, притихнало, изучавайки обкръжението /празно или студено вторачване/?

- В разговор детето често ли отговаря едносрично на въпроси?
- Детето проявява ли прекалена отстъпчивост и оставя ли без протест да се прави каквото и да било с него?
- Детето играе ли агресивно, като често наранява играчките с човешки образ или връстниците си?
- Детето има ли лоша представа за себе си?
- Смята ли детето, че е заслужило насилието, понеже то самото е лошо?
- В проективните тестове за диагностична оценка проектирали импулсивно, необосновано и несъразмерно за възрастта насилие към одушевени обекти или фантазмени обекти?

2. Обследване на психическо насилие

- Какъв вид психическо насилие е оказано – словесно, емоционално, смесено?
- Какви са признаците на вида психическо насилие?
- Какви са поведенческите индикатори за преживяното психическо насилие?
- Детето проявява ли затвореност и изолираност в поведението си?
- Държи ли се резервирано и страни ли от своите връстници?
- Детето има ли агресивно поведение и/или поведение, насочено към привличане на вниманието, например упоритото непослушание, преднамерено цапане или подмокряне, агресивност към другите деца?
- Наблюдава ли се нарушаване на модела на хранене и сън при детето?
- Наблюдават ли се избухвания и изблици, които са им-

пулсивни, безповодни и необичайни за възрастта и нивото на развитие на детето?

– Наблюдава ли се изоставане на развитието, при което детето желае да се държи или да бъде третирано като по-малко дете, например подмокряне в леглото?

– Наблюдава ли се отказ от участие в заниманията в детската градина или в училище, загуба на доверие и ниска самооценка?

– Наблюдава ли се лош външен вид, например, постоянно обличане на едни и същи дрехи, отказ да сресва косата си?

– Проследете психосоматични прояви – неотделяне от възрастен, различен от родителите на детето, резервираност и страх от родителите?

– Детето развива ли се пълноценно, например забавено физическо развитие, тегло и ръст под нормата, нездрав общ вид?

– Има ли злоупотреба с алкохол и медикаменти и бягства от училище?

3. Обследване на сексуално насилие

– В какво се изразява сексуалното насилие?

– Каква е честотата на насилието?

– Наблюдават ли се възпаления, зачервявания, охлузвания и порязвания около гениталиите или ануса?

– Причинени ли са болка или дразнене около вагината или пениса, или ануса?

– Изпитва ли неудобство или трудност при вървене или седене?

– Налично ли е течение или кървене от вагината или пениса?

- Изпитва ли болка по време на уриниране?
- Наблюдава ли се нежелание за преобличане (в часовете по физкултура или ходи с едни и същи дрехи дълго време)?
- Забелязва ли се нежелание за къпане или обратно – непрекъснато миене или къпане?
- Демонстрира ли сексуални познания и /или поведение, които изглеждат необичайни за възрастта и степента на зрялост на детето?
- Използва ли спонтанно цинични, груби сексуални изрази, които не разбира по смисъл, но упорито повтаря?
- Налична ли е информация за сексуални игри с други деца, които показват прекалено задълбочени познания?
- Има ли прояви на бягство, тревога, отчаяние?
- Съществува ли страх от определени възрастни, избягване на другите деца?
- Има ли информация за разиграване на сексуални сцени чрез игра с връстници, играчки или рисунки?
- Има ли прояви на инфантилно поведение, например смучене на пръсти, подмокряне на леглото, страх от тъмнината?
- Наблюдават ли се прояви на импулсивен, немотивиран гняв, враждебност, агресия към възрастните, другите деца или играчките?
- Има ли наличие на влошаване на поведението и успеваемостта в детската градина или училището?
- Наблюдават ли се смущения в съня и храненето?
- Служи ли си с изричане на лъжи?
- Има ли прояви на необясними или психосоматични болести?

- Има ли информация за честа мастурбация?
- Има ли демонстрация на поведение, характеризиращо се с избухвания, насочено към привличане на вниманието?
- Наблюдава ли се развита фантазия, истерични изблици, избухвания в плач?
- Детето разказвало ли е на някой възрастен на частично или неубедително описание на малтретирането, което може впоследствие да бъде оттеглено?
- Има ли информация за промискуитет (многобройни безразборни полови контакти), бременност, предавани по полов път болести?

РЕЗУЛТАТИ ОТ АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ СРЕД СЪДИИ, АДВОКАТИ И ПСИХОЛОЗИ, РАБОТЕЩИ ПО ДЕЛА, СВЪРЗАНИ С ДОМАШНО НАСИЛИЕ

В рамките на проекта “Стоп на полово-базирано насилие срещу жени и деца в България – GBV OUT”, финансиран от програмата „Права, равенство и гражданство (2014-2020)“ на ЕС бе проведено анкетно проучване сред 13 съдии, 9-тима адвокати и 5-тима психолози, работещи по дела, образувани по Закона за домашното насилие и Закона за закрила на детето.

СЪДИИ

Настоящата анкета е направена сред 13 съдии, всички работещи по дела, образувани по Закона за защита от домашно насилие (ЗЗДН) и Закона за закрила на детето (ЗЗДет.), от които 11 жени и двама мъже с професионален стаж като съдии – съответно 2, 8, 9, 12, 14, 15, 16, 20, 21, 22 години.

На въпросите дали са имали затруднения при разрешаването на случаи на домашно насилие и какво би улеснило тяхната работа, анкетираните съдии са дали следните отговори:

- Шестима от анкетираните съдии са заявили, че нямат затруднения при разрешаването на случаи на домашно насилие.
- Останалите седем, т.е. малко повече от половината анкетираните сочат, че са имали затруднения и смятат, че работата им би се улеснила, ако има действащ регистър във връзка с изискване на справка за наложени мерки по ЗЗДН, по-обстойно проучване с разбиране от страна на социалните служби, възможност страните да посещават психолог преди да се обърнат към съда, тъй като причините за повечето казуси са натрупани емоции, с които им е трудно да се

справят и се появява неразбиране между тях.

– Някои от съдиите конкретизират затрудненията си във връзка с прилагането на ЗЗДН, а именно при определяне на размера на налаганата глоба, доколкото в ЗЗДН чл.5, ал.1 не е посочен критерий за определяне на размера, а ако се посочи такъв критерий, това би улеснило уеднаквяване на практиката. Също така като затруднение се сочи вземането на решение за прилагане на мярката по чл.5, ал.1, т.5 от ЗЗДН, доколкото в някои случаи не е възможно да се приложи реално. В някои от случаите домашното насилие се дължи на употреба на алкохол или наркотични вещества, но доколкото не навсякъде има програми за справяне с тези зависимости, то подобно решение остава неизпълнимо.

– Съдия от Софийски районен съд (СРС) смята, че би улеснило работата, когато всички граждански съдии – 118 на брой, разглеждат дела по ЗЗДН, а не както е сега – само 12 от тях. Това решение (делата по ЗЗДН да се гледат от 12 човека) е „наследено”, ръководството няма готовност за каквато и да е дискусия по този въпрос, тъй като от 2017 година насам събрания на Трето Гражданско отделение не се провеждат – нито присъствено, нито дистанционно. Когато делата се разпределят на толкова малко съдии, е невъзможно да се спази законово определените срок делото да се насрочи в 3-седмичен срок, което пък влияе пагубно на вече разстроените лични отношения на страните и елиминира възможността за бърза и адекватна реакция/решаване.

На въпроса «Във Вашата професионална практика имали ли сте много случаи на ограничаване на родителски права и в полза на кой от двамата родители са били ограничени родителските права на майката или на бащата?», анкетираните съдии са отговорили по следния начин:

Спрямо бащата:

– Седем съдии казват, че не са разглеждали дела, по които да са били ограничени родителските права на бащата.

- Двама съдии отговарят, че не са имали много такива дела.
- Двама съдии казват, че са имали много дела за ограничаване на родителските права на бащата.
- Двама съдии казват, че повечето случаи, които са разглеждали, са такива с ограничаване на родителските права на бащата.

Спрямо майката:

- Шестима съдии казват, че не са разглеждали дела, по които да са били ограничени родителските права на майката.
- Четирима съдии отговарят, че не са имали много такива дела и по-рядко има случаи, при които се ограничават родителските права на майката.
- Трима съдии казват, че са имали много дела за ограничаване на родителските права на майката.
- Един от анкетиранияте съдии споделя, че в неговата практика насилието срещу деца е било осъществявано само непряко – чрез присъствие на сцени на домашно насилие (скандали и/или физическо насилие между възрастните). Това не е налагало ограничаване на родителски права по смисъла на чл.131 от СК, доколкото мерките за предотвратяване на домашното насилие между родителите довежда до прекратяване на насилието и относно детето. Имал е два случая, при които родителите са се разделили по време на процеса, без да е определено на кого се предоставя упражняването на родителски права, като в този случай е определял режим на лични отношения на детето с родителя, упражнил насилието над другия родител, като предаването на детето става опосредено.

На въпроса „Необходимо ли е за Вашата работа по дела по ЗЗДН да се осигуряват семинари, дискусии и други подобни мероприятия с цел обмяна на опит, обсъждане на често

срещани проблеми и др.?”; анкетираните съдии са отговорили така:

– Трима съдии смятат, че такива семинари, дискусии и срещи за обмяна на опит не са необходими, за да се подобри работата по дела за домашно насилие.

– Десет съдии смятат, че такива семинари, дискусии и срещи за обмяна на опит са необходими. Някои от тях уточняват, че са необходими *общи срещи на съдии с полицаи, социални и други съдии за уеднаквяване на практиката по тези дела по места*, например, относно диспозитивите на актовете, условията, които постановява съда по чл.5, ал.1, т.4 от ЗЗДН, комуникацията с органите на Министерство на вътрешните работи. Особено необходимо е да се организират обучения най-вече за съдии от малките съдилища, при които няма специализация в разглежданите дела.

– В отговора си един съдия изказва становище, че при провежданите семинари от неправителствени организации, от страна на лекторите се смесва материята на домашното насилие, уредена в ЗЗДН, с материята на престъпленията, които се преследват от НК. Поради това семинарите и дискусиите биха били от полза, ако се водят от лица с юридическо образование и опит в материята.

Относно въпроса за изслушването на деца в съдебна зала, анкетираните съдии са отговорили по следния начин:

– Само един от анкетираните съдии е отговорил, че изслушването на деца в съдебна зала по дела по ЗЗДН е излишно, тъй като те щели да бъдат изслушвани и по чл.59 и 127 от Семейния кодекс.

– Един съдия отговаря, че досега не е имал казус, в който да се е налагало изслушване на дете в съдебна зала.

– Един от анкетираните съдии счита, че изслушването

на деца в съдебна зала не е задължително, тъй като би могло да увреди интересите им. Те са в зависимост от родителя, който ги отглежда, впечатленията им не са достоверни и не могат да бъдат кредитирани с доверие за установяване на обстоятелствата по делото.

– Останалите десет анкетирани съдии са на мнение, че преценката дали да бъде изслушано детето в съдебна зала следва да се направи за всеки конкретен случай, като определената от закона граница от 10 годишна възраст, над която се изслушват деца, е подходяща, но при всички положения това е от значение за правилното решаване на делото, като подходът на съдията трябва да е внимателен и същевременно професионален, тъй като изслушването на детето способства, в повечето случаи, за по-пълно изясняване на факти и обстоятелства по делото, значими за правилното решаване на делото. Понякога изслушването на деца е наложително, особено когато делото касае и техни интереси или те са единствени свидетели. При всички случаи следва да се подхожда особено внимателно, както при преценка дали да се допусне изслушването им, така и при самото им изслушване.

Съдиите, които са отговорили положително уточняват, че изслушването на деца, навършили 10 години, трябва да е щадящо и по възможност в т.нар. „синя стая”. Изслушването на деца, по-малки от 10-годишна възраст, трябва да се допуска по изключение, задължително трябва да се провежда извън съдебната зала и в присъствието на социален работник-психолог. Освен в случаите, когато не е в интерес на детето да бъде изслушано (например, има допуснати експертизи, между родителите има много други дела и др.) би било добре съдът да изслуша детето, ако това не влияе върху неговото психическо развитие, за което трябва да се изиска становище от Детска педагогическа стая (ДПС).

Един от съдиите смята, че контактът с детето е изключително важен за формиране на вътрешното му убеждение относно представата на детето за предмета на делото и отношенията му към него, възможната манипулация на детето при формиране на мнението му. Прякото изслушване е може би най-достоверен източник за формиране волята на съда.

На въпроса дали в практиката си като съдия са разрешавали изслушване на деца в съдебна зала, анкетиранияте съдии са отговорили, както следва:

– Само двама от анкетиранияте съдии казват, че не са изслушвали деца в съдебна зала, тъй като от скоро са в брачно отделение.

– Останалите съдии са изслушвали деца в съдебна зала, като уточняват, че са разрешавали изслушване в случаите, в които е направено изрично такова искане от страните и настояват да се изслушат децата, и съобразявайки се с желанието на всяко дете.

– Някои от съдиите изказват становище, че към настоящия момент в „синя стая“ се изслушват деца само по дела, по които има конфликт между родителите, по дела по ЗЗДН. Голяма част от производствата, в които участва дете и съгласно ЗЗДет. същото се изслушва, не се характеризират с фактическа и правна сложност, не са налични и усложнени отношения, за да се налага изслушване на детето извън съдебната зала (например по дела за издръжка, за настаняване на дете извън семейството, за даване на разрешения по чл.130, ал.3 от СК).

Същевременно, съдиите съобщават, че не във всички съдилища и дори не във всички райони (общини, социални служби) има обособени специални стаи за изслушване на деца и да бъдат изслушани в съдебна зала е единственият вариант. Един съдия обръща внимание на неудобството в СРС, където така наречената „синя стая“ е на отдалечено място и невинаги може да се използва.

Само един от анкетираните съдии е на мнение, че изслушването в съдебна зала е значително за предпочитане пред изслушването на детето в „синя стая”, което показвала неговата практика.

На въпроса дали за изслушването на дете в съдебна зала е необходима допълнителна експертиза/допълнителна методика, анкетираните съдии са дали следните отговори:

- Шестима от съдиите са отговорили, че не е необходима допълнителна експертиза или допълнителна методика за изслушването на дете в съдебна зала. Същевременно, тези съдии са направили и някои уговорки, като това, че за изслушването на дете в съдебна зала се изисква личен опит и/или дарба, че каквато и методика да има, трябва съдията да има усет към децата, че съдията трябва да е без тога и да е на местата за публика, както и че е достатъчно на изслушването в съдебна зала да присъства компетентен социален служител.
- Един съдия е отговорил, че не е задължителна психиатрична експертиза, но изслушването на дете налага метод с играчки в присъствието на психолог за възстановка на ситуацията, която е от значение за решаване на правния спор.
- Един съдия е отговорил, че не е необходима допълнителна експертиза, като същевременно е уточнил, че при всички случаи е необходимо при изслушването на деца в съдебна зала да участва социален работник, който е психолог или педагог, за да следи дали детето е спокойно или се притеснява, с цел да не се допусне подлагането му на стрес.
- Останалите петима съдии са на мнение, че при изслушването на деца в съдебна зала са необходими както допълнителна експертиза, така и допълнителна методика с оглед начина на провеждане на самото изслушване

и в зависимост от възрастта и способностите на детето. Един от тях уточнява, че е достатъчно изслушването да бъде проведено от съдия със специална подготовка и в присъствието на социален работник/психолог, който предварително се е запознал с детето и е установил доверени отношения с него, без присъствието на родители и други лица, както и че изслушване в „синя стая“ би имало по-добър ефект при по-малки деца. Друг съдия изказва становище, че изслушването на деца в съдебна зала е по-често срещана хипотеза от изслушването в специализирано помещение, както и че магистратите от Плевенския районен съд са отлично подготвени, тъй като част от тях са преминали специално обучение по пилотния проект „Укрепване на правния и институционален капацитет на съдебната система в сферата на младежкото правосъдие”, финансиран от тематичен фонд „Сигурност” на Българо-швейцарска програма за сътрудничество, като към момента трима съдии от състава на съда /всички от гражданска колегия/ са преминали дистанционния курс „Въведение в правосъдието за деца”, както и присъствения такъв за периода 28-30.03.2016 г. в рамките на горепосочения проект.

Предстои обсъждане на Общо събрание на съдиите от Плевенския районен съд на идея за обособяване на специализирани съдебни състави за разглеждането на дела с участието на деца.

На въпроса от каква допълнителна подкрепа/експертиза, консултация, работа в съда на експерти – психолози, социални работници, медици/ имат нужда по делата, свързани с домашно насилие в съда, анкетиранияте съдии са почти единодушно са отговорили, че имат нужда от психолози и социални работници, които биха могли да улеснят тяхната работа.

Така, съдиите смятат, че във връзка с подготвянето на детето за изслушване, за да се избегне евентуална травма на

детето в психологически аспект, имат нужда от подкрепа на социални работници, които са работили по конкретния случай на домашно насилие и познават лично децата и близките им. Подкрепата се изразява в представяне на социален доклад след социална анкета и проверка в дома на пострадалите, като винаги е необходимо в социалния доклад да бъде включена психологическа оценка. Следва да се обърне внимание на работата на социалните служби, които понякога вършат работата си „проформа” и следвайки един вид зададен „модел”. Консултация на страните с психолог като допълнителна мярка за превенция на насилието би била от полза, защото ако намерят подходящ начин за диалог, разбиране и разрешаване на предизвикателството между тях, не би се стигнало до прояви на насилие.

Анкетираните съдии считат, че в зависимост от случая най-често имат нужда от социални работници, след това психолози и по-рядко медици, като в някои от случаите се налага назначаване на експертизи, както медицински, така и психологични, и психиатрични.

Един от анкетираните съдии заявява необходимост от повишаване на експертизата как се провежда изслушване на дете, когато последното е обект и жертва на престъпление, например блудство.

По въпроса дали направените промени през 2019 г. в Наказателния кодекс (НК), отнасящи се до превенцията на домашното насилие ще доведат до по-добра защита и превенция на домашното насилие в България, анкетираните съдии заемат следните позиции:

– Осем съдии са отговорили положително, като смятат, че направените промени в НК ще доведат до по-добра защита и превенция на домашното насилие. Същевременно някои от тях са направили някои уточнения, като например, че прокуратурата трябва да ги прилага правилно, че на практика досега не се показва същест-

вена разлика, но за това е необходимо време, което ще доведе до превенция на по-късен етап.

– Трима съдии не са отговорили на въпроса, тъй като смятат, че той е неправилно зададен – не е посочен правилният законов текст.

– Двама от анкетираните съдии са отговорили отрицателно. Единият от тях счита, че трябва да се работи на първо място с превенцията, така че да се вземат мерки да не се стига до прояви на насилие, а чак като краен вариант със санкциите при неколкочратната му проява. Вторият счита, че определянето на по-сериозното наказание за определено деяние оказва съществено влияние за превенцията. Подобна роля би имала промяната на обществената, както и личностната нагласа спрямо домашното насилие и изграждане на нетърпимост към него. Да не се счита, че това, което става в семейството, засяга само него и никого друго. Потърпевшите, независимо дали жени или мъже, да не смятат, че в името на семейството и на запазване на доброто им име е необходимо да търпят и потулват осъщественото насилие и да търсят защита само в крайни случаи.

На въпроса смятате ли, че сега съществуващата правна рамка, отнасяща се до превенция и защита от домашно насилие в България, е ефективна, анкетираните съдии са дали следните отговори:

– Девет от анкетираните съдии са на мнение, че правната рамка е ефективна, като един от тях отбелязва, че би било неефективно харченето на още пари за нови закони, конвенции и други подобни.

– Само един от съдиите смята, че съществуващата правна рамка не е достатъчно ефективна, като това се вижда от изложенията в молбите по ЗЗДН, в които най-често

се сочи наличие на домашно насилие в дълги периоди преди подаването им.

– Останалите трима съдии са на мнение, че правната рамка е ефективна, но приложението ѝ куца, има нужда от повече доставчици на услуги във връзка с изпълнение на мерките по чл.5, ал.1, т.5 и 6 от ЗЗДН, за да има повече възможности за прилагане на предвидените мерки за посещаване на специализирани програми за лицата, извършили домашно насилие и за психическо възстановяване на лицата, претърпели домашно насилие.

На въпроса необходимо ли е нещо да се промени в законодателството или работата на институциите в страната, за да бъде по-ефективна превенцията и защитата от домашно насилие, анкетираните съдии са отговорили по следния начин:

– Седем от анкетираните съдии смятат, че защитата е достатъчна и не са необходими промени в законодателството. Същевременно, трима от тях са на мнение, че трябва да се работи повече за превенцията, като най-висока ефективност по повод превенция на последващи случаи на насилие биха имали програмите по чл.5, ал.1, т.5 и 6 от ЗЗДН, но това е определено свързано с интелектуалния капацитет на засегнатите лица и възможността да осъзнаят предварително, че осъществяват или биха осъществили акт, който се санкционира от закона, за който има определени негативни последици.

– Останалите шестима съдии предлагат конкретни промени в законодателството и в работата на институциите за по-ефективна превенция и защита от домашно насилие, а именно:

- ✓ Органите на Полицията следва да преминат в настоящия век с технологиите;
- ✓ Да се улесни достъпът на лицата, които имат така-

ва нужда, до психолог и да се насочват към социални програми за разрешаване на конфликти и подходящи комуникации и вземане на решения при проблеми в семейството, за да не се чувстват безсилни да разрешават по градивен начин предизвикателствата в семейството;

✓ Изрично да се предвиди и друг ред за призоваване на ответника – например и по телефон, и с други технически средства;

✓ Да бъде разширен кръгът на лицата по чл.8, срокът по чл.10 да бъде по-дълъг, възможността за оттегляне на молбата да се прецизира и да не е по общите правила на Гражданския процесуален кодекс (ГПК);

✓ Да се работи по превенцията, като по общодостъпен начин се разяснява кои действия/бездействия биха могли да се възприемат като домашно насилие;

✓ Да се създадат навсякъде специализирани програми за лицата, които са извършили домашно насилие – справяне с гнева и ограничаване на агресията, справяне с алкохолната зависимост и др., тъй като към настоящия момент поради липса на такива програми/специалисти в по-малките градове, мярката по чл.5, ал.1, т.5 от ЗЗДН остава само на хартия.

В допълнение анкетираниите съдии споделят, че домашното насилие в нашата страна е от беднотия, а не е основано на пола, както и че трябва да се предвиди пострадалият да може да поиска отмяна на заповедта за защита по чл.16 в срока на действието ѝ.

АДВОКАТИ

Настоящата анкета е направена сред девет адвокати, всички работещи по дела, образувани по ЗЗДН и ЗЗДет., от които 7 жени и 2 мъже, с професионален стаж от 3, 6, 8, 20, 25 и 30 години.

На въпросите дали са имали затруднения при разрешаването на случаи на домашно насилие и какво би улеснило тяхната работа, анкетиранияте адвокати са дали следните отговори:

– Двама от анкетиранияте адвокати категорично са отговорили, че не са имали затруднения при разрешаването на случаи на домашно насилие в подготовката, представителството и защитата на жертви на домашно насилие.

– Останалите анкетирания адвокати сочат следните затруднения при работата си по дела за домашно насилие:

– Не се взема под внимание историята на насилието. Необходимо е да се изследва историята на насилието, тъй като тя дава яснота от една страна за преживяванията на жертвата, а от друга страна и за личността на насилника.

– Институциите строго се ограничават до актове на насилие, извършени в едномесечен срок. Всички институции, включително и съдът, приемат единствено актовете на домашно насилие, извършени в рамките на месечния срок. Когато насилието е продължавано и дори да са налице интервали между отделните актове на насилие, то следва да се разглежда като процес, а не като самостоятелен акт на насилие. В тази връзка е и Решение №201/20.06.2011 г. по в.гр.д. № 410/11 г. на Окръжен съд-Хасково, според което в случаите, когато в молбата са изнесени данни за постоянен ежедневен физически или психически тормоз или постоянно, ежедневно повтарящо се ограничаване на личните права на лица, намиращи се в родствена връзка с извършителя, молбата за защита е в срок, независимо, че не са посочени конкретните дати, на които са извършени неправомерните действия. Молбата следва да се счита в срок и когато се твърди трайно установено домашно насилие, изразяващо се в ограничаване на личните права, което не е прекратено и към момента на подаване на молбата.

– Закрила се търси от лица, които не попадат в обхвата на ЗЗДН. Като такъв пример се посочи, когато спрямо някое от лицата, които са били във фактическо съпружеско съжителство се извърши насилие от някой от родителите. Законът дава възможност да се търси защита само ако лицата са във фактическо съпружеско съжителство, но не и ако вече са разделени. В тази връзка следва да се разшири кръгът от лица, които попадат в обхвата на ЗЗДН.

– Откази от личните лекари да издават медицински документ. Откази от Спешна помощ, когато е в работно време и се извършва препращане към личните лекари. Невъзможност за заплащане на преглед при съдебен лекар, или невъзможност да се явят на преглед при съдебен лекар, поради отдалеченост на населеното място. Най-сигурният начин за доказване на физическо насилие е медицинският документ, в който да са описани телесните увреждания. Липсата на такъв документ води до редица трудности в доказването на акта на физическо насилие. Въпреки че е регламентирано в закона, се отказва издаването на медицински документ както от личните лекари, така и от Спешна помощ.

– Мярката по чл.5, ал.1, т.1 от ЗЗДН ”задължаване на насилника да се въздържа от домашно насилие (ДН)” не е ограничена със срок на действие и оттам и въпросите: Какъв е периодът, за който се налага?; Важи ли общият срок от 3 до 18 месеца?; Към кой момент има основание за търсене на наказателна отговорност по реда на чл.296, ал.1 от НК, ако има невъздържане от домашно насилие?

– Мярката по чл.5, ал.1, т.5 „задължаване на извършителя на насилието да посещава специализирани програми” в повечето случаи не се налага или се налага за срок по-малък от 6 месеца. Това прави изключително

трудно приложима изготвената програма, която е със срок от 6 месеца.

– Мярката по чл.5, ал.1, т.6 „насочване на пострадалите лица към програми за възстановяване” въобще не се налага. Тук е отворен въпросът как се възприема законът в тази му част: Мярката се налага само ако изрично е поискана или може да бъде наложена служебно и то в кои случаи?

– Производствата по чл.296, ал.1 от НК са рядкост. При сигнали за нарушение на заповед за защита не се образуват производства по НК, а се дават указания за извършване на проверки от служителите на МВР.

– При неизпълнение на наложена мярка по чл.5, т.5 от ЗЗДН не се образуват наказателни производства, поради ниска степен на обществена опасност. Има случаи, при които се подценява сериозността на нарушението на заповедта за защита. Често лицата, нарушили заповедта за защита не се наказват и се създава усещане за безнаказаност.

– Неразбиране от страна на институции за явлението ДН, включително и на съдии, натоварени с решаването на подобни дела. Лоши практики при разглеждане на делата по отношение на доказателства.

– Неразбирането на проблема ДН от страна на решаващите органи. Не се разбира смисълът и значението на ЗЗДН. Няма умения за наблюдаване на динамиката в отношенията между страните, при което се насърчават към помирение.

За улеснение на тяхната работа по случаи на домашно насилие анкетираните адвокати сочат необходимост от:

– По-добро и задълбочено познаване на материята по ЗЗДН от полицаите, съдиите, социални работници и адвокати,

тъй като много често не говорим на един език, а някои по-скоро възприемат ЗЗДН като наказателен закон, какъвто той не е.

– Всички трябва да бъдат по-добре образовани по темата домашно насилие, да има по-добра подготовка и осведоменост на служителите в различни институции.

– Провеждането на семинари по темата с участието на психолози, лекари и юристи.

– Промени в ЗЗДН, защото самият закон има пропуски, които пречат за едно пълно доказване на случаите на домашно насилие. Промяната на закона не само, че би улеснила доказването, но и ще защити максимално правата на жертвата на насилие.

На въпроса «Във Вашата професионална практика имали ли сте много случаи на ограничаване на родителски права и в полза на кой от двамата родители са били ограничени родителските права на майката или на бащата?», адвокатите са отговорили по следния начин:

– Само един от анкетирания адвокати е отговорил отрицателно, в смисъл, че не е водил дела за ограничаване на родителските права.

– Двама от анкетирания адвокати съобщават за случаи, при които майката е била лишена от родителски права, но не става ясно дали това са били дела по домашно насилие или дела за лишаване от родителски права.

– Останалите шест анкетирания адвокати съобщават, че по делата за домашно насилие са имали много случаи, при които родителските права на бащата са били ограничени заради упражнено насилие от страна на бащата и липса на полагане на грижи спрямо детето. Във всички случаи, в които в производството в качеството на молител участник е малолетно или непълнолетно дете, са

постановявани мерки за защита по реда на ЗЗДН, чл.5, ал. 1, т.4 в полза при пострадалия родител – майката, когато се касае за насилие над дете, както лично спрямо него, така и осъществявано такова в негово присъствие.

Същевременно анкетираните адвокати отбелязват, че изключително е тровав и мудар целият процес, който да доведе до положителни промени. Говори се от години за изменение и допълнение на ЗЗДН и до момента това не е факт. Въпреки множеството проучвания, препоръки, доклади и анализи, които са правени през последните години, няма никакъв резултат. Единната държавна политика по превенция и защита от домашно насилие не е на ниво и не е достатъчна. В този процес изключително важно е значението на НПО, работещи в тази сфера и това, което вършат по места. От невъзможното се прави възможно с цел на пострадалите да им се даде възможност за нов по-спокоен живот без насилие, а на извършителите да се помогне да осмислят и осъзнаят насилственото си поведение и резултатите от него.

Относно необходимостта от допълнителна информация и допълнителна експертиза за разпознаването на пострадал/а от насилие и извършител на насилие в съда и пред други институции в работата по дела по ЗЗДН, анкетираните адвокати са отговорили по следния начин:

Анкетираните адвокати намират, че такава допълнителна информация и експертиза са необходими. Анкетираните смятат, че по принцип, независимо от ролята в която е професионалистът, е необходимо да има специализация и експертиза за работа с хора, пострадали от домашно насилие, и във всички случаи, при които детето или децата са били конституирани като пострадала страна и са издавани мерки за защита, както и че всичко допълнително би било от полза при подобен тип дела. Отбелязват, че особено в случаите, в които има деца, е необходима съдебно-психологическа експертиза. Допълнителна информация и дълбоко експертно познаване на специфичните

особености, както на пострадалите от домашно насилие, така и на извършителите на домашно насилие, са необходими и в съда, и в държавните институции – полиция, социални служби, училища, медицински заведения.

Един от анкетиранияте адвокати смята, че такава допълнителна информация и допълнителна експертиза са необходими, но намира, че ще се бави производството по делото при липса на издадена заповед за незабавна защита, което създава риск за пострадалите лица.

Само един от анкетиранияте адвокати смята, че не е необходима допълнителна информация, като отбелязва, че въпреки това по делата често се ползват медицински документи – удостоверения, издадени от отделение „Съдебна медицина“ и/или от Спешно отделение и документи, издадени по реда на чл.13, ал.2, т.1 и 2 от ЗЗДН, документи, удостоверяващи движение по преписки и досъдебни производства.

Относно въпроса за изслушването на деца в съдебна зала анкетиранияте адвокати имат противоречиви мнения.

– Петима от анкетиранияте адвокати са против изслушването на деца в съдебна зала и смятат, че децата трябва да се изслушват в нарочно обособено за това помещение, т.нар. „синя стая“. При всички случаи на деца, пострадали от домашно насилие, е необходимо да се изслушват/разпитват при специални условия, в защитена среда и без да се срещат с насилника, както и разпитът да се извършва в присъствието на психолог, който да задава въпросите по начин, съобразен с емоционалната зрялост на детето. Необходимо е да има специализиран детски съд или поне да има специализирани състави, които да са чувствителни към работата с деца и да не ги третират като възрастни.

– Един от анкетиранияте адвокати счита, че едно таква изслушване би нанесло травми върху психиката на

детето и смята, че има други доказателствени способности – например, психологическо становище или експертиза. Един експерт-психолог би създал много по-щадяща атмосфера за детето. Също така, в тази връзка законът е предвидил изготвянето на социален доклад във всички случаи, при които има деца. Един компетентно изготвен социален доклад би обективирал изцяло възгледите на детето. За жалост обаче социалните доклади се правят проформа и не постигат целта, която им е вменена. Във всеки един отдел „Закрила на детето“ има психолози, които могат да достигнат до същността на нещата.

– Двама от анкетираните адвокати смятат, че понякога се спекулира с изслушването на деца в съдебна зала, като се твърди, че това ще ги стресираща, поради което не желаят тяхното изслушване. Въсъщност, много по-стресиращо е децата да бъдат обект или свидетели на домашно насилие, от което те няма как да избягат и да се справят с проблема. Децата трябва да бъдат изслушвани в съдебна зала именно, за да получат увереност, че могат да бъдат защитени и съдът е едно място, където могат да получат справедливост, законност и помощ. *„Когато си болен отиваш при лекар, а когато си насилван, малтретиран, обиждан, заплашван, negliжиран и уплашен отиваш в съда.“* Когато са засегнати интересите на детето и с оглед установяването на обективната истина, детето трябва да бъде изслушано в съдебна зала, като е редно да се прецени това и с оглед естеството на производството и възрастта на детето.

– Един от адвокатите смята, че преценката дали детето трябва да бъде изслушано в съдебна зала винаги е строго индивидуална и специфична.

На въпроса дали в практиката си като адвокат са изискували изслушване на деца в съдебна зала и кое ги е карало да

изискват или да не изискват изслушване на деца в съда, анкетираните адвокати са отговорили, както следва:

- Четирима адвокати са заявили, че не са правили такива искания, като единият от тях казва, че винаги се противопоставя на такива искания за изслушване на деца в съдебна зала.
- Един адвокат е правил такива искания само в производства по реда на СК.
- Трима от анкетираните адвокати са правили такива искания за изслушване на дете в съдебна зала и почти винаги тези искания са били уважавани и допускани от съда за деца, навършили 10 години. Необходимост да бъде изслушано дете в съдебна зала се налага, когато децата могат да дадат информация относно факти за извършен акт на домашно насилие, който се оспорва от извършителя на насилието, за тяхното отношение към семейната среда и общуване с родителите, както и по дела, свързани с упражняване на родителски права или ако детето е било свидетел или респективно върху него пряко е било извършено домашно насилие.
- Един адвокат изразява становище, че всеки казус е със своя специфика, но когато има нарушени права на дете, или когато дете е участник в съдебен процес, когато е навършило 10 години, то по закон се изслушва. Мнението на детето в повечето случаи е от значение, но има и случаи на злоупотреба с детето от страна на родителите му, например, поради което и следва всеки случай да се цени с разбиране и съответна експертиза.

На въпроса дали за изслушването на дете в съдебна зала е необходима допълнителна експертиза/допълнителна методика всички анкетираните адвокати отговарят утвърдително, че е необходима, като уточняват, че детето трябва да бъде добре

подготвено от специалист преди изслушването, както и че присъствието просто на представител на Отдел „Закрила на детето“ към ДСП не е достатъчно. Същевременно смятат, че такава методика би било добре да бъде разработена от психолози, които имат опит в работа с деца, преживели домашно насилие, тъй като те могат да улеснят съда в контакта с изслушването дете, както и да получат максимално необходимата информация за изясняване на случая. Необходимо е да има ясно разписана методика, към която да препраща законът, еднаква и задължителна за всички решаващи органи, но проблемът е, че няма подготвени експерти, които да имат опит и знание в сферата на домашното насилие или ако има такива, те са единици.

На въпроса от каква допълнителна подкрепа/експертиза, консултация имат нужда по делата, свързани с домашно насилие в съда, само един от анкетираните адвокати не счита, че е необходима. Останалите адвокати смятат, че допълнителна подкрепа, експертиза и консултация по делата за домашно насилие са необходими, като обръщат внимание на необходимостта от извършването на съдебно-психологическа експертиза особено, когато са намесени малолетни деца, както и в случаите на упражнено психологическо и емоционално насилие. Някои от тях са отбелязали, че е абсолютно необходимо да бъде направена психологична експертиза и на жертвата и на насилника, тъй като така съдът ще добие ясна представа за степента на насилие и доколко то е повлияло на психичното здраве на жертвата. В същото време ще може да се направи и един профил на извършителя, който ще бъде от значение за изхода на делото.

Необходима е допълнителна експертиза особено, когато се касае за случаи без преки данни за физическо насилие или свидетели, които често се срещат.

Необходимо е да се признават психологическите оценки и протоколи, издадени от психолози или организации, които имат експертизата за работа с хора, пострадали от домашно насилие или насилие, основано на пола. Дори това, че ЗЗДН

разписва доказателствената сила на тези документи, все повече съдебни състави не ги кредитират като доказателства, или ако ги приемат, не ги обсъждат. Също така фигурата на «обществен застъпник» в полза на пострадалите би могла да се въведе за пълнолетните пострадали, така както има социален работник от ОЗД за детето. За съжаление, към настоящия момент, освен че е трудно да се правят такива законови промени, няма разбиране и отношение за необходимостта от “подкрепа и застъпничество» за пострадалото лице.

Един от анкетираните адвокати смята, че по самите дела няма нужда от допълнителни експерти и консултанти, тъй като това би утежило самия процес.

Отделно от това анкетираните адвокати смятат, че по делата за домашно насилие е особено важна практиката на съдилищата в страната и биха имали полза от това да познават практиката на различните съдилища в страната по делата за домашно насилие.

Анкетираните отбелязват, че е необходима допълнителна консултация със социални работници, които да познават семейството и средата, когато се отнася до домашно насилие над дете, като при необходимост да се извършва последваща работа със специалист и като цяло да се работи повече в насока на превенцията на домашното насилие.

По въпроса дали направените промени през 2019 г. в НК, отнасящи се до престъпленията, извършени в условията на домашно насилие, ще доведат до по-добра защита и превенция на домашното насилие в България, анкетираните адвокати заемат следните позиции:

Трима от анкетираните адвокати са на мнение, че направените в НК промени не се прилагат ефективно от представителите на Районна и Окръжна прокуратура и съд. Промените са абсолютно неефективни. Не е ясно в кои случаи ще се приема, че има системно упражняване на физическо, сексуално или психическо насилие, поставяне в икономическа зависимост, принудител-

но ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права. Отново се създават предпоставки за практики в отделните райони относно доказване на системността. Например, като такива ще се вземат предвид подаваните сигнали до полицията за извършено домашно насилие, но ще бъде ли необходима и заповед за защита и колко такива заповеди ще са нужни. Единственото позитивно е *регламентацията на следенето*. Доколкото генералната превенция на НК има за цел да възпира хората от извършване на престъпления, то направените през 2019 г. промени в НК ще изиграят тази предупредителна роля, но за това е необходимо широко разгласяване на смисъла на тези конкретни текстове и защо извършеното в условия на домашно насилие е признато за престъпление. Относно това дали направените промени ще доведат до по-добра защита на пострадалите лица, е изказано мнение, че защита чрез НК е трудно постижима, тъй като наказателният процес е мудар, сложен и макар и да предвижда в своите текстове защита на пострадали лица от всякакви престъпления, то не би способствал за пряка и ефективна защита на пострадалите от домашно насилие.

Петима от анкетиранияте адвокати са на мнение, че направените в НК промени са стъпка в правилната посока, но не са достатъчни. Необходимо е подобряване на прилагането на новите и вече съществуващи норми поради наличието на недобри практики, както и, че нормите следва да се доразвият.

Само един от анкетиранияте е дал еднозначен положителен отговор, че направените в НК промени вече са дали положителен резултат.

На въпроса „Смятате ли, че сега съществуващата правна рамка, отнасяща се до превенция и защита от домашно насилие в България е ефективна?“, анкетиранияте адвокати са дали следните отговори:

– Двама са отговорили категорично, че съществуващата правна рамка, отнасяща се до превенцията и защитата от домашно насилие е ефективна.

– Един адвокат е отговорил, че правната рамка може да бъде ефективна, но това зависи от конкретния съдия, който я прилага.

– Шестима адвокати са отговорили, че правната рамка е до известна степен ефективна, но не е достатъчна, постигнато е много през годините, но обществото се променя, затова са необходими и такива промени, които да отговорят на настоящето и има още какво да се желае, поради което се предвиждат и изменения в ЗЗДН. Налице е необходимост от разширяване на мерките за защита на жертви на домашно насилие. Двама от тях уточняват, че ефективността не е достатъчна, тъй като ЗЗДН не разписва услугите, които е необходимо да се предоставят на пострадалите лица и програми за извършители, както и държавата не е поела финансирането им. Има политики, които не са обхванати от закона, както и няма единен регистър на делата и сигналите по ЗЗДН. Има пропуски в ЗЗДН, които в спешен порядък трябва да се попълнят, а що се касае до понятието “насилие, основано на пола”, то няма нито политическа, нито социална, нито законова база, на която да се оперем във вътрешното ни законодателство. Що се отнася до превенцията на домашното насилие, същата не е достатъчно прецизирана в съществуващите закони и в тази насока трябва да се работи по-активно не само от граждански организации, но и да бъде ангажирана държавата с нейните институции и властови механизми.

На въпроса „Необходимо ли е нещо да се промени в законодателството или работата на институциите в страната, за да бъде по-ефективна превенцията и защитата от домашно насилие?“, анкетираният адвокати са отговорили по следния начин:

Само един адвокат е отговорил, че не може да посочи какво би било необходимо да се промени в законодателството или в работата на институциите, за да бъде по-добра превенцията и защитата от домашно насилие.

Останалите адвокати смятат, че е необходимо да се направят промени, като са посочили следните:

- Да се работи с жертвите на домашно насилие, за да се предотврати връщането им при насилника;
- Да има легални дефиниции на понятието „насилие” и на видовете насилие;
- Изрично да е уредена компетентността при издаване на заповед за незабавна защита в случаите, при които има спор за подсъдност;
- Да се разшири кръгът от лица, които могат да търсят защита по ЗЗДН, включително като се включат и еднополовите двойки;
- Въвеждане на яснота по отношение на мярката по чл.5, ал.1, т.1;
- Определяне на минимален срок от 6 месеца на мярката по чл.5, ал.1, т.5;
- Определяне на момента, в който възниква задължението на ответника и на молителя да се явят за изпълнение на мерките по чл.5, ал.1, т.5 и т.6, в случаите, в които са наложени със заповед за незабавна защита и заповед за защита;
- Да се предвиди задължителност на мярката по чл.5, ал.1, т.6, в случаите, при които съдът прецени, че ще бъде ефективна;
- Да се определи моментът, от който започва да тече срокът по наложена мярка със заповед за защита – моментът на обявяването или моментът на влизане в сила на съдебното решение, с което е наложена;

- Задължаване на личните лекари и Спешна помощ да издават медицински документ при телесни травми, в случаите, в които им е поискан. В случай на отказ да е предвидена санкция;
- Да се въведе задължение на ответника да предоставя адрес за кореспонденция в случаите, при които е наложена мярка отстраняване от съвместно обитаваното жилище;
- Социалните служби да изготвят компетентни и задълбочени социални доклади спрямо всеки отделен случай;
- В МВР да се въведе единен регистър по отношение на издадените заповеди за защита;
- Да се организират повече обучения, дори и лагери сред учениците с тема превенция на домашното насилие;
- За по-ефективна превенция на домашното насилие да се създаде специален държавен орган, който да създава и провежда политики в тази област, да събира и анализира информация и провежда не кампанийно, а редовно и целенасочено действия за намаляване на домашното насилие в страната;
- Да има връзка между съдилищата (изготвен общ регистър), от който да се прави справка, дали срещу извършителя на домашно насилие е имало и в други моменти, в други съдебни райони, издавана заповед за защита, макар и в полза на друга жертва;
- Да се подхожда по-гъвкаво при събиране и оценка на наличните доказателства и прилагането на доказателствената тежест;
- Да бъдат извършени допълнителни промени в ЗЗДН, като удължаване на срока, в който може да се подаде молбата с искане за незабавна защита;

- Да се подобри работата между институциите и да се координират действията им, за да се осигури по-добра защита на жертвите на домашно насилие;
- Да се направи промяна в ЗЗДН и Правилника за неговото прилагане, както и подзаконова нормативна рамка, която да разписва механизъм за координиране на всички органи и организации, включени в работата по случай по ЗЗДН.
- Да се промени НК, освен като се премахне изискването за „системност”, е необходимо някои състави да се криминализират, като например изнасилването в брака, психологическото насилие и др.

В допълнение анкетираният адвокати споделят, че:

– Изключително е тромав и бавен целият процес, който да доведе до положителни промени. Говори се от години за изменение и допълнение на ЗЗДН и до момента това не е направено. Въпреки множеството проучвания, препоръки, доклади и анализи, които са правени през последните години, няма никакъв резултат. Единната държавна политика по превенция и защита от домашно насилие не е на ниво и не е достатъчна. В този процес изключително важно е значението на неправителствените организации, работещи в тази сфера и това, което вършат по места. От невъзможното се прави възможно с цел на пострадалите да им се даде възможност за нов по-спокоен живот без насилие, а на извършителите да се помогне да осмислят и осъзнаят насилственото си поведение и резултатите от него.

– Трудно се променят обществените нагласи относно разбирането за “домашно насилие” и “насилие, основано на пола”, и все още битува разбирането, че това не е обществен проблем, а ЗЗДН се използва за уреждане на други отношения (имуществени, родителски права и т.н.). Поради това е необходимо на всички нива в системата по закрила и защита да се разяснява

смисълът и значението на закона, както и да се заложи на превенцията с всички възможни средства.

– Необходимо е държавата да осигури финансиране на програми за жертвите, насилниците и програми, свързани с превенцията на домашно насилие.

ПСИХОЛОЗИ

В анкетата участваха петима психолози (всички жени), с професионален стаж 4, 5, 10, 14 и 15 години, всички с професионален опит по случаи на домашно насилие и ограничаване на родителски права.

Те дадоха отговори на въпросите дали са имали затруднения при работата си по конкретни случаи, какво би ги улеснило във тяхната работа, коя институция в страната според тях е необходимо да бъде подпомогната и/или да бъде променена системата на работа.

Двама от анкетиранияте психолози са отговорили, че не са имали затруднения в работата си по конкретните случаи.

Освен това смятат, че всички институции, отнасящи се към проблема домашно насилие, е необходимо периодично да се координират в работата си, както и да запознават служителите си със спецификата и ефективните стратегии за действие при работа със случаи на домашно насилие, с възможните услуги, към които биха могли да насочват пострадалите, както и да бъдат абсолютно наясно къде и с какво точно биха могли да бъдат подпомогнати жертвите с оглед избягване на нереалистични обещания. Необходимо е всички институции (ОЗД, ДСП, полиция, медицински служби, съд, образователни институции и др.) да са абсолютно наясно и многоаспектно относно своето място в работата по случаи на ДН и възможностите на институцията си.

Анкетиранияте намират, че често жертвите са препращани от институцията в институцията, като не се отчитат възможности-

те на институцията на конкретния етап от работата по случай – например, вместо да се приеме писмен сигнал за домашно насилие от полицейските структури, който предполага проверка и предупредителен протокол от съответната институция, жертвите са отпращани направо в съд или НПО, или ОЗД и др., където работата обхваща други етапи от разрешаването на казуса.

Анкетираните съобщават за неразбиране от страна на правоприлагащите органи за спецификата във функционирането и личностната структура при децата, жертви на насилие, както и в цялостност на жертвите на насилие, независимо от пол, възраст, раса и т.н. Много често при конфликт относно родителски права, при деца над 10 години, след тяхното изслушване, се взема предвид мнението им, но се отхвърлят професионалните оценки от страна на доставчиците на услуги, които работят системно и дългосрочно с клиентите и познават спецификата на функционирането им. В такива случаи често се решава детето да отиде при насилника или сиблинги да бъдат разделени. А всъщност тук се касае за конфликт на лоялност при едно дете и аналитично погледнато, детето/възрастният „предпочита“, „избира“ да остане при „по-силния“ родител, този, който показва власт и контрол, защото „вярва“, че ще оцелее по този начин. Голяма част от специалистите нямат сензитивност и разбиране относно модела на функциониране насилник-жертва.

На въпроса дали в професионалната си практика са имали много случаи на ограничаване на родителски права, двама от анкетираните психолози са отговорили, че са имали случаи на ограничаване на родителските права и по отношение на бащата, и по отношение на майката, а трима са отговорили, че не са имали такива случаи нито по отношение на бащата, нито по отношение на майката.

Относно необходимостта за тяхната работа по случаи на домашно насилие да има допълнителна информация относно домашното насилие и разпознаването на пострадал/а от насилие и извършител на насилие:

Двама от анкетираните психолози са отговорили отрицателно, т.е. че не е необходима допълнителна информация.

Двама от анкетираните психолози намират, че допълнителна информация винаги е от полза и помага за по-адекватно свършване на работата по случая, спестява време и субективност, че е задължително за всички специалисти, работещи с пострадали от насилие да имат допълнителна информация.

Един от анкетираните психолози смята, че конкретно в организацията, в която работи, няма проблеми с разпознаването на извършители и жертви на домашно насилие, но в същото време в много от останалите институции, работещи по проблемите на домашното насилие, все още има такъв проблем, има текучество на кадри, което до голяма степен определя липсата на задълбочени познания и отработени професионални действия по случаи на домашно насилие.

На въпроса какво е тяхното мнение за изслушването на деца в съдебна зала само един от анкетираните психолози е изразил мнение, че е категорично против такова изслушване. Останалите четирима анкетиранци са изразили положително становище, като са уточнили, че изслушването на дете в съдебна зала трябва да се провежда само в краен случай и при задължителна задълбочена подготовка на детето от специалисти, както и че мултиплицирането на т.нар. „сини стаи“ е по-добрият подход при изслушване и/или разпит на дете, независимо от производството, в което е въввлечено.

Относно въпросите при какви случаи се налага изслушването на деца в съдебна зала и може ли при всеки случай на домашно насилие детето – свидетел/жертва да бъде изслушвано в съда:

Двама от анкетираните психолози са отговорили, че изслушването на деца в съдебна зала зависи от случая и не при всеки случай се налага такова изслушване.

Останалите намират, че децата трябва да бъдат изслушвани в защитена среда от специалисти, без да бъдат натоварвани от самия съдебен процес. Изслушване на дете по ЗЗДН не е наложително и не трябва да се превръща в практика, предвид факта, че инициативата за подаване на молбата в този случай е на отговорен възрастен и/или институция - напр. ОЗД при ДСП. Изслушването на дете е допълнителна травма за него и мултиплицирането на т.нар. „сини стаи“ е по-добрият подход при изслушване и/или разпит на дете, независимо от производството, в което е въввлечено.

На въпроса смятат ли, че и за изслушването на дете в съдебна зала е необходима допълнителна експертиза/методика:

Двама от анкетираните психолози са отговорили, че е необходима по-продължителна и задълбочена подготовка на детето от лица с необходимата експертиза за това, че като процедура съществува подготовката за изслушване на дете в съда, но тя е краткотрайна и повърхностна, както и че задължително всеки, който влиза в позицията да изслушва дете, е необходимо да има допълнителна експертиза и подготвеност и че е необходимо да има методика за начина на водене на изслушването, която да е унифицирана.

Трима от анкетираните психолози смятат, че изслушването на дете в съдебна зала зависи от всеки конкретен случай и че изслушването на дете, ако това е необходимо, може да се случи и извън съдебната зала.

На въпроса „Смятате ли, че направените промени през 2019 г. в НК, отнасящи се до престъпления, извършени в условия на домашно насилие, ще доведат до по-добра защита и превенция на домашното насилие в страната?“, анкетираните психолози изразяват мнение, че всяка предприета стъпка, отнасяща се до защитата и превенцията на домашното насилие, е с цел защита и превенция и със сигурност промените водят до по-добра защита на жертвите на домашно насилие.

Същевременно, анкетираните психолози смятат, че що се отнася до превенцията, може би е необходима още по-голяма информираност на обществото за възможните последици за извършителите.

Един от анкетираните изразява надежда, но за съжаление намира, че практиката до момента не показва по-добра защита и превенция на домашното насилие.

Относно това дали сега съществуващата правна рамка, отнасяща се до превенция и защита от домашно насилие в България, е ефективна:

В по-голямата си част анкетираните психолози намират, че правната рамка е ефективна и дава резултат и в този си вид, макар и да не е свършена, разгледано в по-широк аспект, има своите положителни страни. Добре би било периодично да се отчитат тенденциите при случаите на домашно насилие и да се коригира законодателството според нуждите и е важно да се работи в сътрудничество с всички институции, имащи отношение към въпроса за домашното насилие.

На въпроса какъв тип промяна в цялата система за превенция и защита от домашно насилие би улеснила тяхната работа и би довела до по-голяма ефективност, анкетираните психолози намират, че би бил от полза адекватен обмен на информация между заинтересованите страни и институциите по случаи на домашно насилие, както и наличието на единна информационна система за обмен на информация между специалистите, работещи по такива случаи.

Анкетираните психолози също така смятат, че работата в екип на всички институции и реалното междуинституционално сътрудничество биха довели до по-голяма ефективност. Освен това, наличието на още по-бързи и навременни мерки по отношение защитата на пострадалите от домашно насилие, с възможност за последващо изясняване на подробности по конкретен случай и по-голяма гъвкавост в плановете за действие.

Списък със съкращения

ГПК – Граждански процесуален кодекс

ДН – Домашно насилие

ДПС – Детска педагогическа стая

ЕКПЧ – Европейска конвенция за защита правата на човека

ЕКСП – Европейски комитет по социални права

ЕСПЧ – Европейски съд по правата на човека

ЕСХ – Европейска социална харта

ЗЗДет. – Закон за закрила на детето

ЗЗДН – Закон за защита от домашното насилие

ЗПФКПП – Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления –повтаря се

ЗПФКПП – Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления

ИД на ЗЗДН – Закон за изменение и допълнение на Закона за защита от домашното насилие

КПД – Конвенция за правата на детето

КПДОЖ – Комитет за премахване на дискриминацията по отношение на жените

КСИ – Комитет срещу изтезанията

НК – Наказателен кодекс

НПМ – Национален превантивен механизъм

ОЗД – Отдел „Закрила на детето”

ППЗЗДет. – Правилник за прилагане на Закона за закрила на детето

СК – Семейен кодекс

СРС – Софийски районен съд